

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FRA RIBE AMT

2012

Fra Ribe Amt

Fra Ribe Amt 2012

Udgives af Historisk Samfund for Ribe Amt
Produktion: Forlaget Uhrskov

ISSN 0046-4864

Eftertryk af årbogen artikler kun
med tilladelse fra forfatterne

Omslagsbillede:

Lydum Mølle 1952

Fra Ribe Amt

Historisk Samfund for Ribe Amt
2012

Lydum Mølle

Af Benny E. Jakobsen

Lydum Mølle, der tilhørte Ribe Bispesæde, nævnes første gang i 1347. Den ejedes af bispesædet indtil reformationen i 1536. Derefter var der forskellige ejere. I 1660 blev den, under svenskekrigene, lagt øde. I 1765 hørte den under Lydumgård. I 1768 blev den solgt til Chr. Bech, hvis søn overtog møllen 12. december 1807.

1809 byggede han et efter den tids byggeskik, anseeligt stuehus, som stadig står. I husets nordgavl sidder en marmortavle med følgende inskription: ”Ulrich Adolph Bech, Barbara Marie Bech, Vort Hus og hvad der er i, O Herre fra Ulykke fri. Bygt Attenhundrede og Ni”. Lydum Mølle var i Bech Hansen familiens eje i ca. 100 år.

Det første lysanlæg

Den 20. november 1903 skulle Bech Hansen have en datter gift, og til den lejlighed blev der opstillet et telt i møllegården, hvor en pære forsynet med elektrisk strøm tændes for første gang midt under bryllupsfesten. Der gik et gib gennem gæsterne, som ikke tidligere havde set ”det hvide lys”, dvs. elektrisk lys. Men inden dette kunne lade sig gøre, var der selvfølgelig installeret elektricitet i møllen, et 65 volt anlæg med dynamo og batterianlæg. Anlægget installeredes af Gudmund Bentsen,

der var født i Vallekilde i 1881.

Elinstallationer er en historie for sig selv. I Askov ved Vejen var opført en Forsøgsmølle, hvor professor Poul la Cour underviste. Her deltog Gudmund Bentsen i et kursus for ejere og passere af små elværker. Kurserne havde, som regel 10-12 deltagere, der enten selv ville anlægge et lille elværk, eller som skulle passe et sådant. Således var der f.eks. en møllersvend fra Lydum Vandmølle ved Nr. Nebel, som skulle passe det el-lysværk der skulle installeres på møllen. La Cour underviste i elementær elektricitetslære, Ohms lov, forholdet mellem strøm, spænding og modstand, de kemiske processer ved ladning og afladning af en akkumulatorcelle, princippet i en dynamo – altså elektricitetslære, der skulle sætte eleverne i stand til at forstå, hvad der foregår, når man sætter et elværk i gang og skal holde det i drift.

Ved kurssets slutning spurgte professor la Cour Gudmund Bentsen, om han ikke ville installere det lille lysanlæg på Lydum Mølle for Møller Tue Bech Hansen, for som han sagde: ”Nu er De er jo maskinsvend og kan lave de nødvendige transmissioner i møllen, og De har været hjælpemontør ved elværket i Vallekilde, så De

Lydum Mølle fra 1916, hvor R.P. Jakobsen købte den.

kan nok klare dette. De nødvendige materialer til installation, dynamo og akkumulator vil være til stede i tilstrækkeligt omfang, så det er bare at montere det hele og sætte det i gang, så klarer Jens Møllersvend resten.”

All rigt, Gudmund Bentsen gik i gang som installatør af Lydum Mølles elværk med møllersvend Jens Hansen som hjælpe-montør, for så vidt hans tid rakte til det. Anlægget skulle være i drift inden brylluppet for Tue Beck Hansens ældste datter, og den dag skulle der altså være lys på møllen og i gildeteltet i gården.

Lydum Mølle var dengang en større landbrugsejendom med tilhørende købmandshandel og mølleri. Der skulle foruden dynamo, transmissioner med vippeforlag og

la Cour Nøgle, akkumulator og strømtavle installeres ca. 60 lampesteder, nemlig:

Mølle, batterirum og udendørs, syv lamper, i Tue Hansens lejlighed 25, i staldene otte, i købmandshandelen ni, i købmandens lejlighed syv og i møllersvendens lejlighed fem lamper, Altså i alt 61 lamper

”Det var altså midt første elværk, selv om jeg ikke var entreprenør, hvilede arbejdet og dets udførelse, færdiggørelse, og driftsmæssig fuldt på mig. Det var et meget fornøjelig og interessant stykke arbejde. Og samtidig en oplevelse af rent menneskelig art. Jeg kom i livlig forbindelse med egnens befolkning, fra møllersvenden Jens, landposten Jens Høj, snedker Weis, møllersfamilien, nabofolkene på Lydumgård, degnen i Lydum, og sogne-

præsten i Nr. Nebel-Lydum, pastor Moes, og da bryllupsdagen oprandt d. 20. november, for øvrigt med de fleste af Lydum sogns beboere, da næsten alle var med til brylluppet, der stod på i samfulde 2 døgn. Et rigtig gammeldags bondebryllup med spillemænd i gården fra morgenstunden." Skrev Gudmund Bentsen senere.

Til brylluppet var der altså sat et stort telt op på Lydum Mølles gårdsplads. Der var musik med viol, klarinet, basviol og fløjte på gårdspladsen, med et friskt nummer for hver vogn med bryllupsgæster, der kom til den store frokost om formiddagen. Kl. halv to var der opstilling til kirkemarch: først kom musikken, dernæst ungdommen par ved par, så brudeparret, og endelig de ældre parvis i march fra Møllen til Kirken. Ankommet til kirkegårdsparken gik musikken til side, men fortsatte med at spille. Ungdommen dannede espalier fra kirkegårdsporten til kirkedøren, og brudeparret fortsatte, sammen med de ældre ind i kirken. Ungdommen fulgte efter, og kirken fyldtes til sidste plads.

Efter vielsen var der ofring i koret til præst og degn. Bruden sad på øverste kirkestol med et silkeklæde i skødet, og modtog heri offer af hele følget. Det blev en god klat penge i klingende mønt. Hjemad gik det ligeledes i flok og følge, først brudeparret, så de ældre, og så ungdommen alle par om par. Bryllupsmiddagen indtog man i teltet, kaffen i hjemmet, og derefter var der dans i teltet til den lyse morgen.

Og elektrisk lys over det hele, ude som inde, og det var aldrig set før i Vestjylland.

Lydum Mølles elværk blev bygget som et 60 volts anlæg, med transmission med remtræk fra møllens store stjernehjul, med trækamme til vippeforlag og dynamo – denne var en tre hestkræfters (HK) T.B.T. dynamo. (Thomas B. Trige, fabrik for elektromotorer i Odense) I 1920 var elværket udbygget med turbine, som havde afløst det gamle underfaldshjul, og hele anlægget var udvidet, også med luftledningsnet til nærmeste opland.

R.P. Jakobsens køb af møllen

Bech Hansen besluttede i 1913, at møllen skulle sælges, men selve gården og købmandsforretningen beholdt han. Møllen fremstod som meget velholdt, og den blev solgt til en mand ved navn Andersen, som kun ejede den nogle få år, hvorefter han solgte den igen til en Bendix Jensen, som ligeledes kun ejede den i få år.

Møllen havde ikke godt af de to ejerforhold, den blev misligholdt og lignede nærmest en ruin, der nu blev sat til salg gennem en annonce i avisen. Annoncen blev læst af muremester R. P. Jakobsen fra Sønder Vissing i Skanderborg Amt. Han drev en murerforretning med 10-12 ansatte, men på grund af Første Verdenskrig kunne han ikke engang skaffe arbejde til forretningen. Depressionen tegnede ikke til, at der ville blive noget arbejde inden

Lydum Mølle efter 1920. Den hvide bygning til venstre er sandsynligvis det nye turbinehus, som blev bygget omkring 1920, da elproduktionen blev udvidet. Til højre for møllehuset ses et halvtag med rampe i et lavere niveau end rampen til møllehuset; her er nok adgangen til mølleriet. De to børn, der står foran huset, kunne være Katrine og R.P.Jakobsen's ældste børn, Ivan og Dagny.

for murerfaget i de nærmeste år.

R. P. Jakobsen tog kontakt med sælgeren om besigtigelse af møllen, og tog med toget ud til det barske vesten. Og hvad så han her? En gammel, forfalden og knapt beboelig vandmølle med en rigelighed af rotter og mus. Men han så også mulighederne i vandkraften, og at man kunne starte med det gamle vandhjul og med de gamle næsten udtjente maskiner. Det næsten nybyggede hus i Sønder Vissing blev solgt, og de penge han fik for dette ud-

mærkede hus, som stadig kan ses, skulle være startkapital i Lydum.

For anden gang rejste R.P. Jakobsen med toget fra Sønder Vissing til Lydum, denne gang havde han familien med. Nu skulle man ud til eventyret og til arbejdet. Om det blev til et eventyr, er der nok forskellige meninger om, men det blev i hvert fald til arbejde, ja meget arbejde.

R.P. Jakobsens kone Katrine blev meget ked af det, da hun så møllen første gang. Midt i vinterens kulde kom hun med to

små børn, Dagny på to, og Ivan på tre år, til et hus, hvor kun et rum var beboeligt. Men Katrine besluttede sig for at blive i Lydum Mølle, og det sparsomme bohaved blev i en kraftig snestorm, og med gammeltdags hestevogn, hentet på Sønder Vi-um station.

Vinteren fortsatte med uformindsket styrke. Vandhjulet frøs fast hver nat, hvorfor man om morgenen måtte rokke hjulet løs med en gammel elmast, mens det iskolde vand løb ned ad armene. Men hjulet kom i gang, og på kværnene maledes korn til føde for dyrene hos omegnens bønder, samtidig med at man sigtede mel til bagning af brød i mange hjem. Der blev også lavet elektricitet til møllen og de omkringliggende huse og gårde. Den før omtalte professor la Cour fra Askov, førte tilsyn med den del af arbejdet.

Endelig blev det forår og sommer, R.P. Jakobsen fik en aftale med Nørre Nebel elværk, om levering af elektricitet, fordi man ikke kunne få olie til maskinerne på grund af krigen. Det blev en leveringskontrakt, der foreløbig varede i fem år. Da det efter kontraktens udløb stadig kneb med brændstof, fortsatte man leverancen i endnu nogle år. Det blev nu klart, at man ikke kunne bruge det gamle vandhjul en vinter mere, det var for besværligt og upålideligt. En vandturbine blev indkøbt i Vejle hos firmaet Mahler, og samtidig gik man i gang med det store arbejde, at støbe

turbinekamre i beton, efter at det hele var blevet funderet med nedrammede egestammer. Dynamoer, drivremme m.m. blev indkøbt, og akkumulatorbatteri blev monteret, således at en produktion af elektricitet med vandkraft var klar til efteråret 1917.

R.P. Jakobsens mureruddannelse kom ham nu til gode, for samtidig med at produktionsapparatet blev total ombygget, gik han i gang med at gøre det næsten ubeboelige stuehus i stand, så familien fik bedre forhold. Især Katrine, der havde forladt et næsten nyt hus for at bo i noget, der på det nærmeste lignede en ruin, havde en svær tid. Afstanden til forældre og søskende føltes stor, på grund af krigen og de dårlige transportmidler. Familien var rejst fra den frodige egn omkring Sønder Vissing, hvor der var bakker og dale med skove, og var kommet til det flade forblæste Vestjylland, hvor der i hvert fald ikke på den tid var overflod af træer. Katrine fortalte senere, hvorledes hun til tider gik ud til husgavlen og kneb en tåre over alt det, hun var rejst fra.

Næsten alt i huset blev skiftet ud med nyt, men ydermurene, som var massive, over en halv meter tykke og gode og sunde, blev kun repareret, men nye vinduer og døre blev sat i. Derimod blev alle indendørs skille væge, gulve og lofter udskiftet. Kun væggen i den gamle møllestue blev skånet. I denne væg var det skab, hvori mølleren opbevarede brændevin til de

”små sorte”, bønderne fik serveret, mens deres korn blev malet. Som betaling for maling af korn og for brændevin, toldede mølleren en bestemt del af bondens korn. Skillevæggen blev stående, fordi man gerne ville bevare lidt fra den gamle mølle, og den findes den dag i dag.

Der gik endnu et par krigsår med rigtig meget arbejde. På møllen blev der malet korn og sigtet mel, og man havde statslager, det vil sige, at man købte, solgte og opbevarede korn for staten. Vandturbinen blev passet, så den kunne levere kraft til både møllen, og til fremstilling af elektricitet. Samtidig med alt dette blev arbejdet med ombygningen og reparation af bygninger fortsat, både ude og inde. R.P. Jakobsen fik hjælp af et antal af egnens meget dygtige håndværkere, og der opstod et livslangt venskab.

Da Første Verdenskrig var til ende, vendte man tilbage til mere ordnede forhold. Nørre Nebel Elværk fik igen mulighed for at købe olie, og man behøvede således ikke længere leverancerne fra Lydum Mølle. Men til gengæld ønskede flere af beboerne omkring Lydum Mølle at få elektricitet herfra. R. P. Jakobsen så nu, at tiden var inde til at etablere et rigtigt elektricitetsværk, hvor forsyningen skulle være med 1 x 220 volt. Men da der skulle skrives kontrakter om levering af elektricitet, kom forsyningsområdet til, ud over Lydum Sogn, også at omfatte Sønder Vium og dele af Lunde sogne, nemlig Frøstrup-

området, Sønder. Tarp og Nørre Tarp, samt Åsted ved Kvong. Det stod derfor snart klart, at den planlagte forsynings-spænding var utilstrækkelig, og beslutningen om de 1 x 220 volt blev ændret til 2 x 220 volt jævnstrøm. Den før nævnte vandturbine, kunne nu ikke klare at producere både elektricitet og levere drivkraft til møllen, selv om man ofte tog natten til hjælp, når der også skulle males korn på møllen. Derfor blev der indkøbt en brugt Callesen glødehovedmotor fra Aabenraa. Motoren blev opstillet i et lokale i forbindelse med vandturbinen.

Selv om Callesen-motoren var en trofast slider, når den først var blevet varmet op med en meget stor blæselampe, kunne den dog ikke blive ved med at klare det stigende elforbrug. Det blev derfor besluttet, at der skulle indkøbes en ny stor dieselmotor. Der skulle imidlertid først skaffes plads til en så stor maskine, og det gjorde man på følgende måde: Bygningen til stuehuset var meget stor, og der var kun restaureret den del, som man havde behov for til boligen, der omfattede to stuer, køkken, soveværelse, kontor samt diverse gange og værelser. Den del af bygningen, som var tilbage, kunne derfor indrettes til mølleri. Et stort bygningsarbejde blev gennemført, og alle møllerimaskiner, transmission m.m. blev flyttet til de nye lokaler. Derefter kunne man gå i gang med at ombygge de gamle forladte møllerilokaler til brug for det kommende elektrici-

Katrine og R.P. Jakobsen samt de tre ældste børn fotograferet på trappestenen til stuehuset 1920 eller 1921. Længst til venstre står R.P. Jakobsen med sit murertøj på, og af derefter de tre børn Ivan, Dagny og Erna. Personen længst til højre er Katrines søster Everine.

tetsværk. Skillerum og etageadskillelser blev fjernet, så man fik et stort rum. Det blev udstyret med fliser på væggene, samt en fordelingstavle så flot, at den ofte er beundret for godt og solidt håndværk. Snedkerarbejdet var udført af tømrer Niels Clausen, Nørre Nebel, som i perioder boede på Lydum Mølle. Tavlen var i brug, lige til elværket stoppede sin produktion af jævnstrøm i 1972, og den kan stadig beundres i møllens maskinsal.

Der blev indkøbt en ny Deutz diesel på 50

HK, to-cylindret, to-takt diesel, som kun gik 450 omdrejninger i minuttet, altså en stor og kraftig maskine. Den ankom til møllen i en meget stor trækasse som et udtryk for tysk grundighed. Den ene side af denne trækasse findes stadig på møllen. Det var nu ikke en fuldstændig dieselmaskine, for den skulle forvarmes en smule, men det indskrænkede sig til, at den skulle have en tændt startpatron ind i forbrændingskammeret før hver start. Disse startpatroner fremstillede man selv på værket

af trækpapir og nogle kemikalier. Ved de lejligheder lignede elværket et bedre trykkeri med papirer til tørre over alt. Den nye Deutz blev monteret, drivremmen til dynamoen blev lagt om svinghjulet, og så startede man. Det gik hurtigt op for omgivelserne, at den nye motor var sat i drift, for den rystede så meget, at alt porcelæn i skabe og skuffer i hele møllen klirrede og raslede. Købmanden havde, som det var skik og brug dengang, en del spande og kander og mange andre blikting til at hænge under loftet, og alt lavede nu en liflig musik, når Deutz var i gang. Flere sagde, nu var der igen kommet rigtig liv i møllen. Når man stod ved selve motoren, følte det som en blød rulning, det var, som om man var om bord på et større skib, på vej ud i den store verden.

Behovet for mere elektricitet steg hurtigt, landbruget udskiftede de gamle petroleumsmotorer med elektromotorer, og flere og flere fik elektrisk lys. Samtidig ønskede R.P. Jakobsen at få større sikkerhed, med hensyn til levering af elektricitet, og det kunne man kun opnå ved at anskaffe en motor mere. Der indkøbtes endnu en maskine, en ny Mias diesel hos Møller og Jokumsen i Horsens. Det var en tre-cylindret, to-takt motor på 60 HK, den gik 500 omdrejninger i minuttet, og med remtrukket dynamo udgjorde det hele et meget kompakt anlæg, uden at den rystede hele møllen. Med sit imponerende smøreapparat på forsiden, tiltrak den sig alles

opmærksomhed, når oliedråberne steg op igennem glassene. Den havde nogle kraftige smæld i indsugningen, men var en god lille maskine, som i en del år udførte et godt arbejde på værket.

Det var nu småt med pladsen i lokalet, hvorfor det blev besluttet, at der skulle bygges et indgangsparti til elværket. Dette indgangsparti skulle også tjene til fastgørelse af luftledningerne, som var blevet flere og flere i årenes løb. Indgangspartiet blev derfor bygget i jernbeton og beklædt med mursten, så det så ud som den øvrige del af bygningen. Alt blev malet og pudset, og med fliser på vægge og gulv var det et virkelig flot elektricitetsværk. Det hele blev holdt så rent, som var det den pæne stue hos bønderne. Jo det var et elektricitetsværk, som gerne skulle kunne køre i mange, mange år. Men helt sådan gik det ikke.

Katrines indsats i forbindelse med arbejdet i Lydum Mølle, var enormt stort. De første år havde hun næsten ingen plads i huset, som hele tiden var under ombygning. Når man så ved, at hun havde alle de ansatte og håndværkere på kost, og flere af dem endog boende, så forstår man godt, at Katrine havde en meget travl dag. Under disse krævende forhold, fødte Katrine en pige, Erna, i 1918 og en dreng, Jakob, i 1926.

El installationsforretning

Det var indtil nu en elektriker fra Nørre

Møllens gårdsplads først i 1930. Stuehuset, der ifølge en indskriftstavle oprindeligt er fra 1809, ser ud til at have fået nye vinduer, ligesom der også er sket ændringer med dets tag; Indgangen til mølleriet er nu ændret: i stedet for halvtaget er der kommet en mur med tre vinduer og en port med skydedør; endelig er rampen blevet større og en trappe fører op til den. I det rum, hvis vindue ses til venstre for stuehusets hoveddør, var "møllestuen", hvor møllegæsterne fik serveret "små Sorte". I dette rum havde R.P. Jakobsen og senere Ivan Jakobsen kontor. Møllehuset har fået en stor port med trefløjet dør i jordniveau; bygningen rummer det udvidede elektricitetsværks maskinsal med dieselmotordrevne dynamoer. Fotoet viser også en del af den store gårdsplads, der var øst for bygningerne; på nord- og østsiden af pladsen var der flere bygninger, der ud over bebolse bl.a rummede et ægpakkeri og en købmand. Mod syd var pladsen åben hen mod mølledammen.

Nebel, som havde udført alt installationsarbejdet hos elforbrugerne. Det mente R. P. Jakobsen, at der kunne laves om på, for de fleste ringede først på elværket, når der var noget i vejen med elektriciteten. En elektrikersvend blev derfor ansat, og så var udviklingen startet for elinstallationsforretningen på Lydum Mølle.

Vandturbinen, som kun gik ca. 110 omdrejninger i minuttet, skulle have en udveksling i forbindelse med den tilhørende dynamo, som gik flere omdrejninger i mi-

nuttet. Denne udveksling bestod af et lille og et stort tandhjul. Hjulene var af jern, men tænderne var af hårdt træ. Det krævede stor nøjagtighed, at lave disse træ-tænder, og arbejdet blev altid udført af en bestemt møllebygger. Engang var han imidlertid optaget, og en anden måtte udføre arbejdet. Da maskineriet blev sat i gang, lød der en forfærdelig larm, men tandkonstruktørens kommentar var bare, at de skulle lære, at holde af hinanden. R. P. Jakobsen sagde senere, at nogen bryllup

mellem disse tænder blev det nu ikke til, for der måtte hurtigt laves nogle nye. Han ville gerne være fri for disse tandhjul og fik derfor det hele bygget om. De to vand-turbiner, som havde været placeret lodret, blev nu anbragt vandret og på samme aksel. En meget stor, langsomtgående dynamo blev monteret i et stort hul ved siden af turbinen, således at akslen fra turbinen gik lige gennem muren, og trak direkte på den store dynamo. Der var ingen larm og vedligeholdelse, den var den ikke økonomisk i drift, men kørte trods det i flere år uden fejl.

Mølleriet stagnerede lidt efter lidt, de store gårde fik egen kværn, så de selv kunne male korn, og spare turen til møllen. R. P. Jakobsen sagde hertil blot: *"Lad dem købe kværne, vi sælger jo strømmen til dem, og så laver de selv arbejdet, med at få kornet malet."*

Han begyndte i stedet at købe foderstoffer, og der blev på møllen oprettet en lokalforening af Jydsk Andels Foderstofforening, hvor R. P. Jakobsen blev uddeler. Mange billæs foderstoffer blev af vognmand Johs. Jakobsen, en bror til R. P. Jakobsen, hentet i Esbjerg, og fordelt fra møllen. Vognmanden havde i øvrigt også læs på retur til Esbjerg. Noget af Thue Hansens familie havde i en anden del af møllegården, oprettet et ægpakkeri, og herfra gik adskillige læs æg om ugen til Esbjerg Havn, hvor de kom om bord i Englandsbåden.

Stigningen i elforbruget overgik langt forventningerne, hvorfor man i 1935 kunne se, at de to motorer Deutz og Mias samt vandkraften, ikke kunne klare forsyningen. Derfor blev der igen købt en ny motor hos Møller og Jokumsen i Horsens. Denne M & J-motor, der blev sat i drift året efter, i 1936, var af en ny type. Det var en to-takt, tre-cylindret motor på 135 HK, 500 omdrejninger i minuttet, og udviklet efter et nyt system med topventiler for udstødning og skyllepumpe i indsugningen. På den måde kunne man lave motoren tryksmurt, således at god smøring gjorde motoren driftsikker og nem at passe. 110 liter olie i bundkarret så var den gode M og J-motor smurt i det næste halve år. Som noget nyt var anlægget forsynet med kileremtræk mellem motor og dynamo. Forud for idriftsættelsen, var der gået et stort arbejde med ombygning og tilbygning af maskinsalen. Man ville beholde de to gamle motorer, så der måtte bygges et stort stykke til. Først måtte man dog brække det solide indgangsparti, som var opført i jernbeton få år i forvejen ned, og luftledningerne blev flyttet til et par kviste, som den nye bygning blev forsynet med. Alt blev igen malet og pudset, og der kom fliser på vægge og gulv, så det udgjorde et flot samlet hele. Akkumulatorbatteriet var gennem årene flere gange blevet udvidet og fornyet af firmaet Andersen og Sønner i Nørre Åby.

Alt var nu bragt i fineste orden, både ude

og inde. Bygningerne var i fin stand, og der var anlagt en have med springvand og træer, som var så smuk og hyggelig, at den blev beundret af mange. Det var især Katrines fortjeneste, at en så smuk have kunne pryde det barske Vestjylland. I dette paradys holdt Katrine og R. P. Jakobsen i 1937 deres sølvbryllup. Fra nær og fjern kom gode venner til fest. Fra Sønder Vissing og omegn kom både familie og venner. Katrine og R.P. Jakobsen havde mindst en gang om året, taget turen fra Lydum til Sønder Vissing, for at besøge familie og venner. Det var ofte en barsk tur i de gamle biler, man havde dengang, men glæderne ved besøgene var så stor, at de overskyggede besværet.

Anden Verdenskrig

Men det gode får en ende. Besættelsen i 1940 betød, at det var slut med olie til maskinerne, hvorfor man måtte se sig om efter anden drivkraft, til at lave elektricitet med.

R. P. Jakobsen havde en forhandling med den lokale vekselstrømsforsyning om levering af elektricitet, men de havde ikke noget at byde på, nu hvor de skulle gå fra udenlandsk brændsel til danske tørv. Lydum Mølle måtte klare sig selv. Der var kun en måde at klare problemerne på, det var ved at få fat på et gasværk og ombygge motorerne til gas. Det var bare det uheldige ved denne løsning, at man kun havde to-takt motorer, og de kunne ikke ombyg-

ges til gas. Der måtte altså anskaffes en fire-takt motor. Elværket i Sønder Hygum ved Ribe skulle nedlægges, og her havde man en gammel gasmotor med tilhørende kulgasværk til salg. Hele anlægget var sidst blevet brugt under Første Verdenskrig. R.P. Jakobsen tog derned og købte hele anlægget for 2200 kr., mod at han selv fjernede det hele. For de penge fik han en gammel en-cylindret gasmotor med liggende cylinder, og et mægtigt svinghjul. Den skulle kunne udvikle 45 HK, når den fik noget gas. Der hørte også et komplet gasværk til udstyret, og alt var af tysk fabrikat mærket Bentz. Det var ikke nogen stor maskine, men bare man kom over vinteren, så var krigen nok forbi, mente man, og så var der olie igen. Akkumulatorbatteriet blev udvidet til den dobbelte kapacitet, det var til 90 ampere afladning i tre timer. Planen var herefter, at den gamle gasmotor skulle køre om dagen og om aftenen, og så skulle vandturbinen lade batteriet op om natten, hvor der ikke var noget nævneværdigt elforbrug. Når der startedes om morgenen, havde man således et opladet batteri, vandkraften samt en gammel gasmotor, som blev fodret med tørv, til at klare elforsyningen fra Lydum Mølle med. I løbet af sommeren blev der leveret ca. 80 tons lette tørv, som blev opbevaret i en gammel stald, der hørte til møllen. Katrine og sønnen Ivan havde i mange år haft lidt dyrehold i denne stald, i form af to køer, grise og undertiden en

kalv eller to. Der hørte fire-fem tønder land jord til møllen, hvoraf det meste var eng, og herfra fik dyrene foder sammen med det, som blev ”fejjet” op i møllen. Nu blev den sidste ko solgt, og så blev hele stalden og loftet brugt til at opbevare tørv i.

Gasmotoren skulle ikke ind på det fine værk, så den blev opstillet i et lokale i forbindelse med vandturbinen, hvor den gamle Callesen havde stået. Lokalet var i mellemtiden blevet brugt til værksted af elektrikerne, så de fik i stedet værksted i et par kælderrum i et nyopført hus, som hørte til møllen, og hvor Dagny og Herman Andersen boede. Uden for det lokale, som gasmotoren stod i, blev der bygget et skur til gasværket, og efter nogle måneder meldte den kloge gasmand alt klar til start. I tørvene var der – til forskel fra kullene – en del tjære, som skulle vaskes fra, før man kunne bruge gassen i motoren, og til det formål blev der fremstillet en tjæreudskiller.

Den store dag oprandt, hvor gasmotoren skulle startes. Dynamoen, som var lånt fra Deutz motoren, blev trukket af gasmotoren med en rem over det store svinghjul. Luftbeholderen var fyldt op med trykluft, og en åben prøvehane viste, at gassen kunne brænde med en rolig flamme. Der blev forsøgt start et par gange, men så var trykluftbeholderen tom, og den gamle gasmotor faldt til ro igen.

Den udmærkede gasmand erklærede her-

efter, at der skulle skaffes kul, så skulle han nok få motoren i gang. Alle var jo klar over, at det var komplet umuligt at skaffe kul under krigen, så man blev enig med manden om, at han ikke var til mere hjælp, og at han hellere måtte rejse hjem til Fyn.

Stemningen i Lydum Mølle var på nul-punktet. Der stod man med 80 tons tørv, koen var solgt, og den sidste dieselolie var brugt. Det blev nu besluttet, at dynamoen skulle prøve at trække den gamle gasmotor i gang. En stor igangsætter blev fremskaffet, og dynamoen blev koblet om, så den kunne trække som elektromotor. Dagen oprandt hvor startforsøget igen skulle gøres. Remmen blev gjort slap, således at den gled på remskiven, og fire mand fik hver sin opgave i håb om, at motoren ville gå i gang: En mand skulle betjene igangsætteren, en anden mand skulle langsomt stramme remmen ved at skubbe dynamoen, en tredje skulle med en stang forhindre, at remmen løb af remskive og svinghjul, og den fjerde skulle regulere gas og luftblanding. Undret skete, den gamle Bentz gik i gang og begyndte at lave elektricitet af gode jyske tørv. Den blev beundret af alle, og stemningen steg til uanede højder, men efter ca. 20 minutter fik den gamle motor åndenød, og gik langsomt i stå igen. Det blev dog hurtigt klart, at det kun var tændingen, som havde svigtet, og nye dele blev hurtigt skaffet frem. Startproceduren blev gentaget, og den gamle

Bentz begyndte nu virkelig, at producere elektricitet. Siden blev arbejdet rationaliseret, så to mand kunne starte motoren.

Vinteren 1940/1941 blev meget kold med kraftig frost og sne. Planen med at vandkraften skulle lade akkumulatorbatteriet op om natten, blev ikke til noget fordi åen frøs til, og den elektricitet, der kunne laves med vand, var næsten ingenting. Det blev så besluttet, at den gamle gasmotor skulle lade batteriet op om natten, hvilket medførte, at den kørte hele døgnet igennem. Den blev kun stoppet et par timer hver søndag, hvor gasværket blev rensed for slagger, og alt blev efterset. Det var som regel sønnen Ivan, der passede motoren om natten. Han havde i mellemtiden fået en svend til at hjælpe sig i installationsforretningen, hvor der var en del arbejde, fordi de sidste forbrugere fik elektricitet nu, hvor de ikke kunne få petroleum. Men vandkraften manglede om dagen, derfor måtte Mias-dieselmaskinen i gang nogle timer hver dag. Det var nemlig sådan, at tjæren, som blev i overskud ved gasfremstillingen, blev solgt og raffineret, hvorefter den kunne købes tilbage som en meget dyr tjæreolie. Denne tjæreolie brugtes så i Mias'en, men det var en dårlig olie, som sled meget på motoren, således at den blandt andet måtte have nye brændstofpumper flere gange.

Deutz-motoren stod nu alene tilbage uden

dynamo, som jo var brugt ved gasmotoren. Da motoren ville være for lille, når den igen kom olie, solgte R. P. Jakobsen den til det firma, han i sin tid havde købt den af. Den blev senere opstillet i en bunker på den af tyskerne anlagte flyveplads ved Ry, og her har den sikkert endt sine dage.

Med hensyn til vandturbinerne havde man ikke altid været utilfreds med den store dynamos virkningsgrad, så R.P. Jakobsen besluttede at vende den lille turbine om, så den igen kom til at stå lodret. Til at overføre kraften fra turbine til dynamo ville man bruge en gearkasse, men da en ny gearkasse fra fabrik var meget dyr, lavede man selv en. Bagtøjet fra en gammel lastbil blev brugt som indmad i en hjemmelavet gearkasse, og en hurtiggående dynamo blev trukket af en rem fra gearkassen. Det var en løsning, der kørte i flere år. Nogle år senere blev også den store vandturbine vendt, således at den også stod lodret. Trækket blev nu lavet på en ny måde: Man fik en specialbygget dynamo med lodret aksel, og så klarede man sig ganske enkelt med en stor remskive på vandturbinen, og en normal skive på dynamoen. Remmen blev holdt stram med en stramrulle. Senere blev også den lille vandturbine ombygget på denne måde, og den fine gearkasse blev, som så meget andet, til skrot. Bortset fra at den ældste af vandturbinerne blev skiftet ud med en ny ca. 1965, så kørte dette anlæg indtil produktionen af jævn-

strøm blev indstillet i 1972. Efter nogle år blev dynamoerne afmonteret og en asynkronmotor på 11 KW monteret på hver turbine, der producerede strøm som solgtes til S.A.E.F, denne gang vekselstrøm. Denne produktion fortsatte til 2003, og Lydum Mølle nåede således at producere strøm i 100 år.

Krigen trak ud, den havde nu været i to år, og der var ikke udsigt til en snarlig afslutning. R. P. Jacobsen købte en gammel Burmeister og Wain diesel. En gammel svend fra 1912, der kun gik med 200 omdrejninger i minuttet, og motoren skulle ombygges til gas.

De to gasmotorer lavede sammen med vandkraften og lidt hjælp fra Miasén den strøm forbrugerne aftog. En ventil udløstes en gang imellem, når gassen var for kraftig, og så lød et brag, som kunne høres over hele møllen.

Det var ikke muligt, at skaffe tilstrækkeligt med tørv i de to sidste krigsår, hvor der kørtes med gas. Derfor gik man over til udelukkende at fyre med brunkul. Ca. 500 kg brunkul måtte hver dag håndteres op i tre meters højde. Det var både våde og usorterede kul, som kom direkte fra brunkulslejerne i Midtjylland. Der var meget svovl i gassen, hvorfor den angreb alt metal, og det var uheldigt for både dynamoer og instrumenter m.m.

Efter krigen

Krigen sluttede i 1945, og der kunne skaffes olie igen, men hvad var der at køre med? M & J-maskinen med sine 135 HK, var en god hjælp, Mias'en var på det nærmeste opslidt af tjæreolie, den gamle B & W, som havde kørt godt på gas, var jo oprindeligt bygget til olie, og alle delene til oliedrift var på elværket, så den blev hurtigt ændret tilbage til olie. Den gik virkelig godt på olie, måske krævede den lidt mere pasning, fordi den kørte med luftforstøvning, hvor olien med 60 atmosfæres tryk bliver blæst ind i cylindrene, og samtidig skulle alle smøreglas passes med smøreolie. Derfor skulle der hele tiden holdes øje med lufttrykket, samtidig med at man løb rundt med smørekanden.

Et par år efter krigens afslutning fik R.P. Jakobsen oplyst, at der i Risskov var en gammel svensk motor til salg. Det var en motor af navnet Polar på 150 HK, gammel åben type med luftforstøvning, ca. 200 omdrejninger i minuttet, tre cylindre og direkte koblet dynamo. Dette anlæg blev købt, og ud måtte B & W maskinen. Den var for lille til det stadigt større elforbrug, og så skulle pladsen bruges til den ny maskine. Dette anlæg fyldte ikke så meget, og det kunne lige være på den nu ledige plads. Dansk Diesel Service i Odense flyttede maskinen til Lydum Mølle, og ændrede samtidig motoren fra luftforstøvning til trykforstøvning af dieselolien efter et system, som anvendes den dag i dag.

Denne maskine arbejdede en del år på elværket, og den skulle også passes med smøroleie ved hjælp af en smørekande.

Forbruget af elektricitet steg stadig omkring 1950, og da Lydum Mølle producerede jævnstrøm, var der vanskeligheder med at få elektriciteten ud til de fjernest liggende forbrugere. Luftledningsnettet var nu næsten 100 km langt, og var blevet forstærket flere gange.

Det lokale vekselstrømsforsyningselskab SAEF ville gerne sælge strøm til Lydum Mølle, og da de nye ensrettere, som skulle være driftsikre, og med god virkningsgrad, var kommet på markedet, blev der købt en sådan hos Wullenveber i Sønderborg. Lydum Mølle blev på den måde ved med at forsyne området med jævnstrøm, således at forbrugerne ikke skulle have ændret installationer, og hvad der dermed fulgte.

Dieselmotorerne på elværket var her i begyndelsen af 1950'erne: Mias på 60 HK opslidt af tjæroleie. M & J på 135 HK, i god stand, men for lille. Polar på 150 HK god stand, men for gammel. Der måtte altså snarest muligt gøres noget for at skaffe mere maskinkraft. At købe fabriksny dieselmotor kunne der ikke blive tale om, for her var leveringstiden mindst to år. At købe en brugt maskine var meget vanskeligt, fordi elforbruget stegvoldsomt, hvilket havde til følge, at der næsten ikke var nogen gode brugte dieselmotorer til salg. Igen gik turen til Tandrup Christensen, Fredensvang, for at se, hvad der var

på lager. Det var ikke noget opløftende syn, men der var en enkelt ukendt motor, der måske kunne være interessant. Det var en La Meuse motor af belgisk fabrikat, ca. 120 HK, 750 omdrejninger i minuttet fire cylindre, tryksmurt og moderne kompakt udførelse. Den havde ligget i et tysk krigsskib og havde været en tur på havbunden. I mangel af bedre blev denne motor købt, og den gamle Mias blev leveret i bytte. Det nye anlæg blev ret hurtigt sat i gang, og det var en nogenlunde maskine. Det blev opdaget ved opstillingen, at La Meuse var en forkammerdiesel, det vil sige, at den havde et kammer hvor dieselolien blev sprøjtet ind i, og hvor forbrændingen startede i. Dieselolien ramte en såkaldt vableplade, som var meget varm, og således startede forbrændingen. Der var altså ikke noget stort tryk i cylindrene. Desværre gik dette system ud over økonomien, da maskinen derved skulle bruge mere dieselolie.

Fra jævnstrøm til vekselstrøm

I 1954 døde R.P. Jakobsen efter længere tid sygdom. Hans søn Ivan Jakobsen og svigersøn Herman Andersen, købte i fællesskab hele Lydum Mølle. Katrine og R.P. Jakobsen var kort efter krigens afslutning flyttet ind i et dengang nyopført hus. Her boede Katrine til sin død i 1975. De fleste kunne se, at flere af aktiverne i Lydum Mølle ikke var fremtidssikret. Elværkets fremtid som jævnstrømsværk var meget usikker. Dels ville tabet i luftledningsnettet

ved det voksende elforbrug blive for stort, og dels ville de fleste brugsapparater fremover kun blive fremstillet til tilslutning af vekselstrøm. I mølleriet malede man mindre og mindre korn, fordi de fleste landmænd efterhånden selv havde en kværn. Salg af foderstoffer ændrede sig med de ændrede strukturer i landbruget, hvor de små landbrug blev samlet til større enheder, som fik foderstoffer leveret direkte fra større lagre. Tilbage var der elinstallationsforretningen, som var en god sund forretning med fremtid i, og som man med fornuft kunne satse på.

Selv om der var sorte udsigter for en fremtidig produktion af jævnstrøm, gik Ivan og Herman i gang med en tiltrængt udvidelse af elværket. Der blev omkring 1954 indkøbt en stor Holeby diesel fra Ikast el-værk, tryksmurt og langsomtgående maskine fra 1927, 180 HK 200 omdrejninger i minuttet, der var direkte kobling til dynamo, men der hørte ingen dynamo med i købet. Man skulle således ud at købe en sådan som passede til maskinen, det var en større opgave, der blev løst derved at man købte en dynamo på Horsens ilt og gasfabrik.

La Meuse'en fungerede ikke godt længere, og i 1956 blev der fra Vemmelev Elværk, købt en brugt B & W-dieselmotor i en moderne tryksmurt udgave på 100 HK, med fire cylindre. Denne maskine blev opstillet i det lokale som La Meuse'en havde stået i. Det gamle fundament skulle

fjernes, før der kunne støbes et nyt, der passede til den nyindkøbte maskine. Nu mente entreprenøren, at der skulle prøves noget nyt, så han sprængte det hele bort, og så måtte man renovere hele lokalet bagefter. Anlægget kan ses den dag i dag på Lydum Mølle.

Kontrakterne på leverancer af elektricitet fra Lydum Mølle løb fra 1922 til 1972, så der var endnu flere års løbetid, og forbrugt af elektricitet steg stadigvæk kraftigt. Man ønskede derfor at udskifte den gamle Polar diesel med en nyere og større motor. Dansk Diesel Service leverede en moderne tryksmurt fire-cylindret B & W diesel med tilhørende dobbeltdynamo og ca. 500 omdrejninger i minuttet, et helt moderne anlæg. Motoren fik dog ikke nogen lang tid i Lydum Mølle, fordi man nu begyndte at omlægge forbrugerne til vekselstrøm.

Omlægning fra jævnstrøm til vekselstrøm og dermed forsyning fra SAEF (Sydvestjysk Andels Elektricitets Forsyning) begyndte i Frøstrup-området. Dieselmotorerne blev aflastet af ensretteren, samtidig med at man begyndte en total omlægning fra jævnstrøm til vekselstrøm område for område. Da Tarp, Sønder Vium, Vejrup, Rærup og Lydum var omlagt i 1972, troede man at Lydum Mølle var færdig med at producere elektricitet, men Ivan Jakobsen fik en aftale med SAEF, således at vandturbinerne skulle producere vekselstrøm ind på SAEF's forsyningsnet. Begge

vandturbiner blev forsynet med vekselstrømsgeneratorer og produktionsmålerne snurrede igen i Lydum Mølle.

Omlægningen fra jævnstrøm til vekselstrøm, der var begyndt i Frøstrup i 1961, gav en hel del arbejde til elinstallationsafdelingen. Hele elinstallationen skulle ændres med alt, herunder nyt målerkabel eller stikledning fra masten ind på gavlen. Der arbejdede typisk to mand fast på dette

stykke arbejde, en svend og en lærling, de blev kørt ud på arbejdsstedet om morgenen, og hentet hjem ved arbejdstids ophør. Det tog normalt to-tre uger at omlægge en gård til "ny strøm", som landmanden udtrykte det, og i den tid der arbejdedes på gården, blev man næsten en del af familien og deltog i mærkedage, hvis der var sådanne, mens arbejdet stod på. Der skulle leveres motorer til malkemaskiner, roeskærer og til kværn, og disse mo-

Ifølge udskrift om oplysninger til elektricitetsrådet for året 1951.

1. Værkets ejer: R.P.Jakobsen
2. Normal spænding på fordelingsledninger :
3 leder > 2 x 220 volt

Kraftmaskiner

Elektriske maskiner

Art	HK	Volt	Amp	KW	
Dieselmotor	150	440			
Dieselmotor	135	440	122	61	
Dieselmotor	120	440	130	65	
Vandturbiner	22	440	28	14	
Vandturbiner	12,5	440	18	9	
Akkumulatorbatteriet : Type I 8, afladestrom ved 3 timers afladning					72 amp
Antal tilsluttede lampesteder:			Antal lamper:		5092
Antal tilsluttede HK motorer:					2010
Antal tilsluttede varme og kogeinstallationer:			1 stk		3 Kw
Antal målere for lys					416
Antal målere for kraft:					224
Antal målere for varme alene og fælles, lys, varme, kraft,:					0
Afstand i lige linje fra værk til den fjernest boende forbruger					7800 meter
Samlet længde af gade og vej forsyningsnet med fordelingsledninger:					60000 meter
Strømpris pr, 1/7 1951 ved Lys				50 øre pr. Kwh	
Salg til alm. Forbrugere:					
				Kraft	30 øre pr. Kwh
				Fælles m.m.	20 øre pr. Kwh

torer blev gjort klar nogle dage inden omkoblingen, så remskiver m.m. var klar, for alt skulle køre til aften så malkningen kunne komme i gang.

Også luftledningsanlægget blev udført af installationsforretningen, hvilket nogle gange var et hårdt arbejde. Maste huller skulle graves med skovl, masten rejses med håndkraft, og der skulle føres mange kilometer luftledning. Denne omlægning af Lydum Møllens forsyningsområde stod på i ca. 12 år. Imens skulle jævnstrømsanlægget vedligeholdes, og på det tidspunkt begyndte husholdningsapparaterne at blive hver mands eje. Køleskabe, frysebokse og oliefyrr holdt deres indtog, og det var en udfordring at få dem til at fungere. De blev ombygget, der blev sat en omformer til at ændre jævnspændingen til vekselspænding, og så måtte forbrugeren finde sig i den støj det gav, og det strømforbrug som fulgte med.

Der var på møllen et mindre motorværksted med drejbænk. Her blev repareret elektromotorer, udskiftet kuglelejer, drejet kommutatorer af og repareret vandpumper, og det gav arbejde til et par mand. Der blev foretaget mange ”opfindelser”, da det var rigtig vanskeligt at følge med udviklingen. Havde en landmand købt en mælkekøletank, som ikke kunne ændres til jævnstrøm, og vekselstrømnettet endnu ikke var nået ud til området, ja, så måtte der findes en løsning: En trefaset omformer blev skaffet, denne blev trukket af en

stor jævnstrømsmotor alt sammen monteret i et træstativ, og det virkede, men det var ikke en holdbar løsning. Mon ikke Storm P. ville have været misundelig, hvis han havde set denne maskine?

Omlægningen var færdig i 1972 hvor den sidste forbruger blev koblet på vekselstrøm. Elværket, som trods omlægningen var vedligeholdt til det sidste, stod nu tavst, maskinerne var stoppet, alt var stille. Der kom så gang i turbinerne igen med vekselstrømsgeneratorerne, der kørte frem til 2003.

Foreningen Lydum Mølle

Kompagniskabet Jakobsen & Andersen ophørte i 1972, da sønnen Benny Jakobsen, gik i kompagni sin far, Ivan Jakobsen. Benny var i 1970 netop færdig på Installatørskolen i Århus, og kom tilbage i firmaet, bosatte sig i Hemmet med sin kone Anna. Her blev der i 1972 udvidet med en afdeling. Bogholderiet blev styret fra Hemmet af Anna. Forretningen A.I. Jakobsen & Søn udviklede sig kraftigt i disse år, havde op til 18 ansatte og påtog sig såvel store som små opgaver. Samtidig begyndte sommerhusbyggeriet at udvikle sig. Der blev udført elarbejde for typehusfirmaer i nærområdet og for forsyningselskabet SAEF udførtes kabelanlæg i store dele af sommerhusområdet ved Bork Havn, som var i rivende udvikling op gennem 1970'erne. Men da 10 til 12 år var gået, måtte firmaet ændres, og Anna og

Benny Jakobsen købte hele firmaet med vandmølle og det hele. Selve vandmøllen var der ikke rigtigt brug for i virksomheden, så den lå ubrugt hen, bortset fra beboelsen, hvor Laura og Ivan Jakobsen havde fri bolig, så længe de ville og kunne bo der.

Da Ivan Jakobsen døde i september 2002, ønskede Laura ikke at bo i møllen alene, og hun fik derfor en bolig på Baunebo i Lunde. Nu stod møllen tom, og hvad skulle man så? En ejendomsmægler undersøgte muligheden for salg, men han var ikke helt på det rene med, hvad man stiller op med en vandmølle. Med til møllen hørte også en ret til opstemning af åen samt vandindvindingsret. I de seneste år havde der været skærpede krav med hensyn til disse rettigheder, og det førte til besøg af både fiskerikontrol og folk fra Ribe Amt. Der var forskellige opfattelser af, hvordan reglerne skulle fortolkes. Fiskerikontrollen forlangte ny indløbsgitter til turbinerne, hvilket ville betyde, at indløbet hele tiden ville stoppe til, og det lykkedes at få en dispensation fra dette krav. Åløbet, som var underlagt Ribe Amt, blev ikke rensset op som før, og det indebar at strømproduktionen faldt meget.

Der var altså ikke umiddelbart udsigt til salg, så Anna og Benny talte om, hvad møllen kunne bruges til. En overgang var udlejningslejligheder på tale, men det var

der nok ikke fremtid i.

De ville gerne bevare den gamle mølle for eftertiden, og blev enige om, at løsningen måtte være at sælge den til amtet.

Da amtet ikke måtte eje bygninger af en sådan karakter, blev der taget kontakt til Varde Museum og også Ribe Amts Kulturmiljøråd blev kontaktet, og rådet herfra var at møllen på én eller anden måde skulle bevares.

Der blev på denne baggrund gennem det daværende Blåbjerg Kommune taget initiativ til nedsættelse af en arbejdsgruppe, der havde til opgave et arbejde med "sagen".

Denne gruppe kom til at bestå af Herman Christiansen, Søren Bak, Søren Mikkelsen, Ivan Thomsen og Benny Jacobsen.

Der blev holdt mange møder på kommunekontoret i Nørre Nebel, og der blev inviteret til møde i Lydum Forsamlingshus, så interesserede kunne blive orienteret. Det hele mandede ud i at "Foreningen Lydum Mølle" blev dannet, med den førnævnte arbejdsgruppe som bestyrelse, og med det formål at "eje og sikre Lydum Mølle som omdrejningspunkt for historiefremidling, kulturmiljø og naturoplevelser".

Der forestod nu et stort arbejde med at skaffe penge til foreningens køb af møllen. Ribe Amt gennemførte et projekt, hvorved åen blev lagt i det åløb, som den havde for 700 år siden. Det medførte en er-

B&W-maskinen ankommer og læsses af.

statning på 50.000 kr., som tilfaldt Foreningen Lydum Mølle.

Det blev indgået en aftale om, at vandet fra "Møllesøen" oven for møllen måtte bruges til demonstration af turbinerne, uden der skulle forandres ved riste m.m. Der blev tilbudt medlemskab af "Foreningen Lydum Mølle" til et kontingentet på 100 kr. årligt, og mange tegnede medlemskab, men der var langt til købssummen på 250.000 kr.

Hans Rødsgård, Nørre Nebel, kom med en ide om at sælge folkeaktier til 500 kr. stykket, mod at indehaveren af disse hvert år den sidste lørdag i august, kunne kom-

me og deltage i en møllefrokost og samtidig betale sit kontingent. Bestyrelsen besluttede at gå fra dør til dør i Lydum Sogn og Nørre Nebel By, samt at sende materiale ud til de andre nærliggende sogne.

Den første aften blev der ikke solgt mange folkeaktier, og humøret var ikke særlig højt, men næste aften gik det rigtig godt. Samtidig tegnede mange virksomheder sig som medlemmer til et kontingent på 5000 kr. mod at få en messingplade på et synligt sted på møllen. Stort set lykkedes det at skaffe købssummen på denne måde. I dag er der ca. 360 medlemmer af foreningen. Blåbjerg Kommune gav et årligt tilskud på

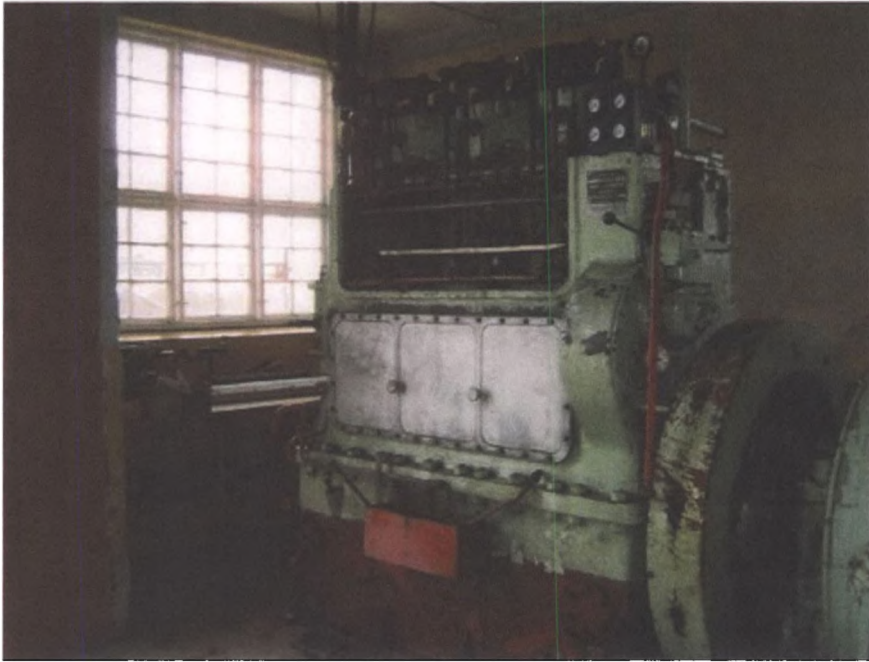

30.000 kr., hvilket lige kunne betale de faste udgifter.

Nu skulle planerne for møllen føres ud i livet. Første sted man prøvede at få midler, var Friluftsrådet, herfra kom 250.000 kr. som blev brugt til at anlægge Lydum Havn, samt madpakkehus og shelters med toilet. Arbejdet med havn og madpakkehus blev udført med frivillig arbejdskraft, og hele bestyrelsen deltog i arbejdet. Bestyrelsen blev enige om at søge fonde om midler til istandsættelse af møllen, men hvordan gør man lige det? Der blev skabt kontakt til Jørgen Nielbæk, Blåbjerg Kommune, som udførte et meget stort arbejde med ansøgning sammen med formanden Herman Christiansen. Det blev Realdania, der skulle forsøges først, men en rigtig ansøgning var vigtig, og der var sandsynligvis kun et forsøg, så der blev gjort mange forberedelser. En ansøgning blev sendt af sted, og stor var glæden da svaret kom, for Realdania, var villig til at betale 500.000 kr. til forundersøgelser og tilstandsvurdering af møllen. Det var da en begyndelse. Arkitektfirmaet Exners tegnestue i Århus blev valgt som arkitekt, og undersøgelser iværksattes. Der blev udarbejdet tre forslag til, hvordan møllen skulle gøres i stand. Bestyrelsen gennemgik forslagene og blev enige om et af dem. Hele istandsættelsen ville beløbe sig til 12 mil. kr.

Selve istandsættelsen blev delt op i etaper. Det man først og fremmest ønskede var at sikre klimaskærmen, altså tag, murværk, og vinduer. Så der blev søgt igen, og der blev givet et gavebrev fra Realdania på 4.000.000 kr. som strakte til istandsættelse af tag og murværk, måske også nye vinduer. Dette arbejde gik i gang august måned 2008 med tømrermester Vagn Larsen, Vejrup, samt Murerfirmaet Vagn Henriksen, Skjern, som håndværkere. Hele dette arbejde strakte sig over et år.

Der stod en af maskinerne tilbage på møllen, en B & W bygget på Holeby motorfabrik i 1937, men den var frostsprængt, og ingen troede den nogensinde ville komme til af løbe rundt igen. I bestyrelsen var man enige om, at det ville være rigtig godt, hvis denne maskine kom i gang igen. Der var en mulighed i Augustinus Fonden, der støtter sådanne sager, og den blev søgt om 62.500 kr., hvoraf de 32.500 kr. blev bevilget. Man gik så i gang med istandsættelsen, den ene side var helt væk (frostsprængt), der blev passet en kobberplade til, og den var tæt første gang der blev fyldt vand på, værre var det med forsiden, den var meget utæt, men efter nogle forsøg blev en kobberplade passet til og så blev det tæt, og maskinen har kørt adskillige timer siden, men arbejdet tog også ca. 1000 frivillige timer.

B&W-maskinen på sin plads i Lydum Mølle.

Bestyrelsen blev enige om at ansøge Augustinus Fonden om midler til en maskine, som kunne overtages fra Dansk Maskinsamling i Grenå, en B & W tre-cylindret 185 HK med jævnstrømsdynamo fra 1955. Den havde ligget i et ØK skib ved navn *Sinalora*, en af de fire lysmaskiner som havde været om bord. Denne maskine ville være rar at få til Lydum Mølle, og skulle stå der hvor den gamle Holeby havde stået, denne var også en tre-cylindret 185 HK, dog meget større, men alligevel en udmærket erstatning. Ansøgningen blev afsendt, og igen var Augustinus Fon-

den velvillig og bevilgede penge til købet og opstilling. Maskinen ankom til Lydum Mølle den 20. oktober 2008 på en stor sættevogn, og Henrik Højer, samt en medhjælper fra Dansk Maskinsamling hjalp til med aflæsningen. Selv om maskinen vejer 15 ton, gik aflæsningen meget fint, og i løbet af ca. to timer stod den på sin plads. Siden er maskinen adskilt, sandblæst og malet i de originale Lydum Mølle farver, rød blok og sorte topstykker, "Lydum Møllerød", specialfremstillet på Esbjerg Lakfabrik. Istandsættelsen af maskinen har indtil nu taget godt og vel et år.

Maskinen blev prøvestartet den 8. december 2009. Det er så håbet at istandsættelsen af Lydum Mølle må gå godt fremover og at huset må blive slidt, for det er tegn på det bruges. Det, R.P. Jakobsen satte i gang en kold vinterdag i januar måned 1916 med købet af Lydum Mølle, havde han nok ikke regnet med ville eksistere næsten 100 år senere. Møllen består – og elforretningen videreføres af fjerde generation, Henrik Jakobsen.

Benny Jacobsen, født 1944. Elinstallatør i Hemmet.

Kilder

Jeg har forsøgt at fortælle om oplevelser, jeg har haft gennem min opvækst, arbejde, og ejerskab af Lydum Mølle. Derudover har jeg hentet oplysninger og fortællinger følgende steder:

”En lille historisk beretning”, skrevet af Ingeniør Jakob E. Jakobsen, søn af R. P. Jakobsen.

”Erindringer om Lydum Mølle og dens beboere” i Historisk Samfunds årbog ”Fra Ribe Amt” 2004 af civilingeniør Evald Brønd, som er søn af Katrines søster Everine.

”Bryllup på Lydum Mølle” er hentet fra Gudmund Bentsens fortællinger. Privat eje.

Fortælling skrevet af elmontør Kaj Rasmussen, som var ansat på Lydum Mølle fra 1. Maj 1953 frem til midt i 1970’erne.

B&W-maskinen efter maling og istandsættelse

Sygehuse i Ribe indtil 1874

Af Søren Mulvad

Der er tilsyneladende aldrig tidligere forsøgt at fremstille udviklingen indenfor sygehusvæsenet i Ribe. Ældre ripensere har nok hørt om et sygehus i Sct. Laurentiigade (nuværende Områdecenter Dagmargården), men det Amtssygehus i Gravsgades vestligste ende, som kan ses på det trykte bykort fra 1858, er ikke omtalt i litteraturen, - ikke en gang de to første udgaver af Trap Danmark nævner dette sygehus. Her skal derfor undersøges, hvad der kan findes om dette og eventuelt ældre sygehuse i Ribe.

Der hersker nogen uklarhed om, hvorvidt de tidligste sygehuse var beregnet for de forskellige garnisoner, som med mellemrum var indkvarteret i byen, lazaretter, eller om de var beregnet for byens civilister. Måske fungerede de for begge instanser på én gang. Der er ligeledes nogen uklarhed om de præcise dateringer af de ældste sygehuse. Hvor der er uklarhed, er årstallene sat i parentes.

Militære sygehuse

Det er nærmest glemt, at Ribe igennem mange år var garnisonsby. Garnisionens vagtbygning var anbragt på Torvet, og soldater og officerer var indkvarterede rundt om i staden. Soldaterne var under

kommando, og staten drog omsorg for dem i et vist omfang. Blandt andet havde garnisionen sin egen feltskær og en sygebarak et eller andet sted i byen, måske i et hus udenfor Nørreport. Garnisionen stod altid i forbindelse med ministeriet gennem stiftamtmanden. I forbindelse med garnisionens ansøgning om lokaler til et sygehus for militærpersoner, findes nogle henvisninger i Ribe Amts ekspeditionsprotokol.¹ Daværende Stiftamtmand Urne i Ribe skrev:

Hvad Oberst ("obrist") Lytzeau meddeler angående Vagten og Sygehuset her i Byen, ønskes Ribe Bys Magistrats Udtalelse. Før jeg foranstalter noget videre, ønsker jeg Magistraten ville tage Lokalet i Øjesyn såfremt dette ikke nylig måtte være sket. 7. juni 1785.

Lokalet, det kunne dreje sig om, lå udenfor Nørreport og var det samme, som omtales nedenfor. Ifølge Ribe Bys Historie drejede det sig om tre småhuse med tilsammen 11 senge.²

Senere i sagen ses, at obersten fremsatte begæring om obduktion af soldater, som amtmanden skulle attestere, før lægerne kunne udføre det ønskede, og der forespurgtes fra amtets side, hvor mange ekstra senge obersten mente, at der skulle indrettes til de syge. Den 15. august sam-

me år skrev Urne til magistraten i Ribe, at man nok kunne nøjes med en barak med tre senge. Dette tal står i modsætning til de elleve senge, som byhistorien nævner. Da byhistorien i dette tilfælde ikke henviser til kilden, kan spørgsmålet ikke besvares.

I 1792 blev dette sygehus synet og fundet for ringe. Det var fugtigt, fyldt med muldvarpeskud og gulvet bestod kun af brosten.³ Der foreligger desværre intet om, hvorvidt der blev indrettet sygehus andetsteds, eller om man hutlede sig igennem med det bestående.

Først ved indrykning af et regiment spanske soldater i 1808 ses det, at der igen blev stillet krav om et sygehus for de fjendtlige tropper. Man indrettede dette på Ribe Hospital, det tidligere Sortebrødrekloster. I alt 28 fuldt udstyrede senge stod opredt, og der blev indlagt i alt 108 syge af regimentet Guadalaxara.⁴

I 1810, i de urolige år under Napoleonskrigene, blev Det sjællandske Jægerkorps indkvarteret i Ribe. Til dettes brug blev der lejet to værelser i et nu nedrevet hus i Sortebrødregade. Samme år blev ovennævnte sygestuer i Ribe Hospital igen taget i brug, da der ikke var plads nok i de to lejede værelser. Disse sygehuse har med al sandsynlighed ikke været for civile patienter.

Endnu nogle år senere, i 1814 forekom en kortvarig besættelse af Ribe. De fremmede soldater, der var udsat for vejrliget døgnet

igennem og havde udstået strabadser under marcherne, var udmattede og havde brug for pleje, og der blev indrettet et feltlazaret til dem:

*På lazaretet lå i alt 32 polske og 14 franske soldater med tilsammen 801 sygedage. Som sygeplejer havde man antaget Frederik Glarmester, der fik 1 Rd. Dagligt. De pågældendes (soldaternes) Lønninger indeholdtes til gengæld i den tid, de lå på Sygehuset.*⁵ Det er imidlertid ikke lykkedes at stedfæste dette feltlazaret.

Et civilt sygehus udenfor Nørreport (1781) – (1795)

Hvert af de danske stifter havde i princippet siden 1500-tallet haft en stiftsfysikus. Ofte stod disse stillinger dog ubesatte gennem lange tider. Titlen kan sammenlignes med vor tids embedslæge. Stiftsfysikus, doktor Andreas Frausing Fridsch (som virkede i Ribe 1772 - 1807) indså nødvendigheden af, at patienter kunne komme i kur under forhold, der lettede ham tilsynet. Han lod indrette et sygehus i Ribe. Så vidt kan skønnes, må dette være det første regulære sygehus for civile i byen. Det eneste spor efter det findes i et kongeligt reskript, 3. sept. 1783, hvori der står skrevet i et brev til amtmand Urne: ... *vedkommende Chirurg i Tilfælde af indfaldende venerisk Svagbed med nogen sand Nytte kan have de Syge under Kur og fornøden Tilsyn, skal din Formand (stiftamtmand Levetzau, virkede i Ribe 1768-1781) til Bekvemmelighed herudi have lejet et Hus for Amtets Regning, beliggende*

udenfor Byens Nørreport, hvorudi Tid efter anden ligesom endnu befindes, én, to eller tre Patienter af venerisk Svagthed haver været indtagen.⁶ Det er muligvis de nævnte tre patienter, der har forledt tidligere byhistorikere til at mene, at der kun var tre senge i sygehuset.⁷ Det kan næppe være andet end det militære sygehus, der er tale om.

Altså må der have eksisteret en form for civilt sygehus, inden stiftamtmand Levetzau forlod sit embede 1781. Men hvor udenfor Nørreport dette lå, kan ikke lokaliseres. Amtets arkiv rummer hverken lejekontrakt eller udgifter til husleje af noget sygehus. Da der endnu ikke var indført matrikelnumre (og nummersystemet er ændret to gange siden) må man gennemsøge skøde- og pantebogen for denne periode. Her finder man følgende henvisning:

Hospitalsforstander Niels Ussing (1741-1823) lånte i 1790 den – efter ripensiske forhold – kolossale pengesum af 11.176 Rigsdaler i Amsterdam hos en Cornelius van den Bergh mod pant og sikkerhed i adskillige ejendomme og et skib, blandt andet *en mig tilhørende Gård, beliggende uden(for) Ribe Bys Nørreport, som Nikolaj Gartner forhen har beboet ... med tilhørende Sygehus.*⁸ Gården udgik af pantet 1795 og Ussing solgte den kort efter til Hans Nøraae. I skødet stod, at gården rummede *det gamle, i Haven stående og indtil videre til Sygehus for Riberhus Amt udlejede syv Fag Bindingsværksbus.* Sygehuset var altså etableret, og da der

senere fremkom ønske om at få et bedre, blev en række inventardele flyttet fra dette og til det nye.

Reskriptet fra 1783 er udformet som en mellemting mellem en ordre og en tilladelse. Den opsummerer den indberetning, man må formode, der kom fra Ribe. Der står, at huset allerede var blevet så brøstfældigt, at det efterhånden var meget vanskeligt at anvende det til formålet, da ejeren ikke havde vedligeholdt det. Man véd selvfølgelig heller ikke, hvilken stand det var i, da det blev indrettet.⁹ Der blev endvidere anket over, at der ikke var nogen regel for, hvordan de indlagte fattige skulle få sengeklæder, føde eller varme, mens de lå der. Lægen, Andreas Frausing Fridsch havde udarbejdet et forslag til en ordning, som nu blev godkendt. Det er en lang række paragraffer, hvis hovedindhold er, at der skal sørges for varme, sengesteder, sengetøj og opvartning med føde og renlighed. Der skulle ansættes en opvarterske, som skulle have sin egen stue, der skulle kunne opvarmes. De fattige skulle indlægges på amtets regning, og de mere velhavende skulle selv sørge for sengetøj og betale for deres kost, opvartning og husleje i den tid, de var indlagt i kur. For hver patient, der blev kureret, skulle stadens læge have otte rigsdaler. Skulle uheldet være ude, skulle han have forholdsvis mindre, afhængigt af, hvornår patienten døde.

I en vedlagt fortegnelse over inventaret i dette sygehus ses, at der foruden et meget

nødtørftigt køkkenudstyr var tre sengesteder, som var forsynede med overdyner og hovedpuder. Derudover må der have været en række sengesteder uden sengetøj til patienter, som selv medbragte dette. Desuden fandtes en protokol, hvori enhvers kur blev skrevet op og resultaterne bedømt. Man kan altså ikke i Ribe som i Varde gøre komplet rede for det tidligste sygehus, således som Nick Nyland skrev i sin bog om Varde Bys tre sygehuse.¹⁰

Sygehusets formål

Fra regeringsside var man klar over, at fnat var en slem plage landet over, og man var parat til at gøre en indsats for at udrydde den. Det er pudsigt, set med vor tids øjne, at den kaldtes en venerisk sygdom. En forordning fra 1810, - som imidlertid kun gjaldt for København - påbød:

Fruentimmere, der er beladte med veneriske Tilfælde opfordres at melde sig på Politikammeret i København inden fjorten Dage fra Datum. De, som inden Datum melde sig, kan forvente fri Kur og Pleje og deres Navne ikke for nogen Uvedkommende vorder opgivne, og de skal, omend deres Forhold har været af den Beskaffenhed, at de i Overensstemmelse med Politianordningerne kunne underkastes Tiltale for Løslagthed og Lediggang, dog for sådan Tiltale og den deraf flydende Straf aldeles være befriede, hvorimod de, som, uagtet Opfordring, ikke melde sig inden det foreskrevne Tidspunkt, og derefter ved Undersøgelse fra Politiets Side overbevises om, at være beladte med veneriske Tilfælde, som de have fordulgt, må vente

*at vorde underkastede Tiltale og Straf efter Politilovenes strengeste Lydende.*¹¹

Bestemmelsen blev senere udvidet til at gælde hele kongeriget.

Måske ville det være rigtigst - i vor tids sprogbrug - at tale om sygdomme, især hudsygdomme, som smittede ved direkte berøring i stedet for veneriske sygdomme. Lægevidenskaben og sprogbruken har ændret sig i løbet af de forløbne 200 år.

Der må have været en del debat om emnet i disse år. Der blev oprettet sygehuse forskellige steder i landet, og i Ribe Amt og i Ringkøbing Amt forhandlede man, om det kunne svare sig at indrette et fælles sygehus for de to amter. Der var en livlig trafik med blandt andet stude ad vejene nord-syd gennem Vestjylland, og afstandene mellem tættere bebyggelser var store. Desuden var man opsat på at mindske de offentlige udgifter mest muligt.

I et brev af 10. august 1785 skrev stiftamtmand Urne i Ribe til amtmand Hansen i Ringkøbing:

... at vedkommende Amtmænd til sin Tid rekvirerer Fysikus til Eksamination af de for venerisk Svagbed kurerede Personer på et Sted, som måtte holdes belejligt, til hvilken Tid og Sted Patienterne ligeledes af vedkommende Amtmand skulle beordres at møde og de Uformuende gives fri Befordring af Amtet. Ligesom der på sådant et Sted, hvor Visitationen skulle ske i forvejen måtte af Amtmanden være føjet Anstalt til Pa

*tienternes Afstrødelse og i formødent Fald Natte-
kvarter, som Bønderne på Landet skulle være
pligtige imod billig Betaling efter Amtmandens
Bestemmelse at indrømme.*¹²

Efter aftale med Hansen skrev Urne til
kancelliet og forklarede, at patienterne
bedst kunne mødes i Varde og undersøges
der, da de ellers skulle fragtes lange veje
for amtets regning og oven i købet ind-
kvarteres om natten med deraf følgende
udgifter. Desuden skulle kirurgen have di-
æter, to rigsdaler dagligt, for at rejse til
fremmede byer i embedes ærinde. Fra re-
gerings side var man blevet opmærksom
på nødvendigheden af at lade sygehuse
indrette. Der udgik et reskript den 6. juni
1806 til samtlige 17 amtmænd i Danmark,
hvori det befales dem at lade opføre syge-
huse, eller, hvor disse allerede fandtes, at
indrette dem – på billigst forsvarlige måde
– med 24 – 30 senge. Dette kunne ske på
det offentliges regning, og amterne kunne
låne i alt 120.000 rigsdaler gennem kancel-
liet (ministeriet). Der er ikke spor efter, at
Ribe Amt lånte penge til formålet.

Man var i tiden meget optaget af at kurere
disse veneriske svagheder. Stiftysfysikus
Randrup (virkede i Ribe 1822 - 1844)
skrev en lille afhandling herom, hvori han
gjorde sig til talsmand for en bedre hygie-
ne for at forekomme diverse udslet, som
tilsyneladende regnedes med til de veneri-
ske sygdomme på hans tid. *Intet er lettere
end at sørge for Hudens Sundhed og derved opfyl-
de et af Menneskets første Pligter; thi det sker*

K o r t
U n d e r r e t n i n g

O M K A R F A G E N

Hil de i sidste Ende her i Skiftet, nabet Mand
af Beneriffogdom, Gaar n., her
fræde Hufsgoddomme, samt de
ved midler til at afrydde,
formindste og forebygge
disse.

O M
K A R F A G E N,
Ophavsmand i disse Skift.

(Historik. Udg. det forrige Skift vedhæftede Capitulat Ordførers
Mag. med Betaling.)

: Ribe 1827. Kjøbt hos R. S. Jørgensen.

Titelblad på Randrups piece

*fornemmelig ved at rense den fra vedhængende
Urenligheder. Han håned derefter tidens
triste tilbøjelighed til urenlighed Vi ... sy-
nes med Flid at lægge Vind på Hudens Urenlig-
hed. Han anviste derpå badning som et
middel og foreskrev: medens man er i Badet,
må man flittigt gnide Legemet. ... Hans syns-
punkter har nydt fremme, idet ingen i vor
tid er fremmede for bade og renligheds
nytte!*

Den tidligste patient på sygehuset udenfor
Nørreport, man kan sætte navn på, må
være *Mette Christensen*, hvis navn kendes,

fordi hun havde begået lejemål (samleje udenfor ægteskab) og desuden havde givet sig i kur for venerisk syge. Hun skulle efter bestemmelser i straffeloven have offentlig pisk for sin forseelse, men *er så skrøbelig, at hun ikke uden Fare for at miste Livet for nærværende Tid kan pålægges den anordnede korporlige Straf, i stedet (pålægges hende) en Pengebøde ...*

Ironisk nok var Mette Christensen selv opvarterske (sygeplejerske) ved sygehuset og var *et fattigt, elendigt Menneske*, og man frygtede, at hun ikke mere efter udstået kur kunne betjene sygehuset som opvar-

terske, *da denne Bestilling kræver megen Besværlighed*. Kan man forestille sig, at hun har pådraget sig sygdommen, fordi hun dagligt omgav sig med de syge?

Der nævnes et par enkelte andre navne, Christian Laursen i Kærbøl, indlagt 19. marts 1793 og Mette Kristensdatter fra Gredsted, indlagt den 26. marts 1793.

Udgifterne til sygehuset må have ligget på amtet. Det hed i 1785, vedrørende tørv til byen, at *....disse (leverede) Tørv havde hidtil været tilstrækkelige til både Vagtens, Sygehusets og Råd- og Tingstuens Opvarmning ...*¹³ Byfoged Fogtmann i Varde sendte en pa-

Gravgade 35. Foto: Forfatteren

tient hertil i 1795 med et følgebrev, hvori det oplyses, at det drejer sig om *den bekendte Søren Rebslaaers Datter, som ingen her i Byen (vil) tage, og ingen kan tvinges dertil, og på Gaden kan hun jo ikke ligge.* Hun var i høj Grad syg ... af venerisk Svaghed.¹⁴ Der burde have været et civilt sygehus i Varde, for et kongeligt reskript fra 17. oktober 1794 befalede et sådant indrette, hvad man altså ikke havde fået gjort.¹⁵

Sygehus i Gravsgade 35. (1795) - 1802

Collegium Medicus (Sundhedskommissionen) skrev til Urne *betræffende et her ved Byen agtende Sygehuses Indretning for de med venerisk Svaghed befængte Personer.* Urne skrev tilbage tre måneder efter at have modtaget henvendelsen.¹⁶ Han anførte nogle vanskeligheder, især mente han ikke, at det ville være muligt at få et skikkeligt fruentimmer til at være opvarterske for de syge, og en fattig kvinde, som nok ville påtage sig hvervet, kunne ikke evne (økonomisk) at besørge forplejningen, - hermed forstås, at hun skulle lægge ud for indkøb til fødevarer, inventar og brændsel og senere få godtgjort sine udlæg mod forevisning af kvitteringerne. Beskeden blev afsendt fra stiftamtmandens kontor ifølge ekspeditionsprotokollen, men den kan ikke findes i Collegium Medicums indkomstjournal.¹⁷ Sygehuset må være blevet indrettet, og det kunne godt være den bygning, der i dag har adressen Gravsgade 35, men nærmere bevis kan ikke påvises. I bevaringsplanen

for Ribe står der om denne adresse: *Senere har bygningen været benyttet som sygehus.*¹⁸ Der står flere steder udtrykkeligt, at huset findes uden for byen. Gravsgade var på denne tid var meget tyndt bebygget, og de få huse på stedet blev betegnede som opført ved Graven, det ældre navn for gaden, men man har næppe betegnet bygninger i denne gade som beliggende uden for byen. Her hersker altså endnu nogen tvivl om, hvornår sygehuset rykkede til Gravsgade. Amtmanden skrev senere på året 1783 til stiftsphysikus, doktor Fridsch og foreslog nogle forbedringer af driften. Heri anførtes, at opvartersken som betaling skulle have en portion fattighjælp. Det vil sige, at hun blev sidestillet med amtets fattige. Hen i november måned lod amtmand Urne udbetale 100 Rigsdaler til stiftsphysikus Fridsch *til det her ved Byen værende Sygehuses bekvemmeligere Indretning for venerisk Syge.* Sygehuset i Gravsgade 35 må have endt sin funktion i 1802, for i byens Skøde- og Panteprotokol for dette år finder man en henvisning, som fortæller Niels Spandet solgte sit hus i Gravsgade, matr. No. 169 den 11. juni, *beliggende imellem Byens forrige Sygehus til den ene side og Gaden til den anden.* Hvad placeringen angår, må det næsten antages, at det drejer sig om en skrivefejl. Ifølge byens første matrikelinddeling svarede nummer 169 til nuværende Sønderportsgade 12, som er en hjørneejendom til Gråbrødregade, og altså beliggende langt fra Gravsgade. Til gengæld er det noteret i

en matrikelliste på Byarkivet i Ribe, at byens sygehus i årene op til 1820 var i Gravsgade 35, hvis ældste matrikelnummer var 110 (nuværende 143a). Hvis altså pågældende Niels Spandet solgte sit hus Gravsgade 35, så er det rigtigt, at det lå imellem byens sygehus og Bispegade. (Nuværende matr. nr. 142), hvorimod nævnte matrikelliste slet ikke kender det ældste matrikelnummer.

Sygehuset på Ribe Hospital (Klostret) 1802 – 1817

Kort efter reformationen, da man i luthersk visdom nedlagde alle den katolske kirkes milde stiftelser, blev det gamle sortebrødre kloster ved Sankta Catharinae Kirke omdannet til en plejehospital for fattige, uarbejdsdygtige, vanføre og sindssyge personer. Denne institution må ikke forveksles med et sygehus. I mindst to perioder lagde Ribe Hospital lokaler til først det militære sygehus, siden til Ribe Sygehus. Hospitalet og sygehuset var to institutioner, som ikke havde det samme formål. Sygehuset havde *patienter*, som kunne kureres, Hospitalet havde *lemmer*, som skulle plejes. Noget andet er så, at man op i 1800-tallet ændrede syn på de sindssyge, som tidligere var anbragt i dårekisten og som ukurable blev plejet der. Da statshospitalet i Risskov blev bygget 1861, blev dårekistelekkerne fra Ribe overflyttet dertil, 24 i alt. Dette hører dog til en an-

den historie.

Stiftamtmand Moltke skrev i 1805 til kancelliet, at der nu var oprettet sygehuse i Ribe og Varde for venerisk syge, og at disse tillige godt kunne indrettes til almindelige amtssygehuse. Om situationen i Ribe skrev han:

Hvad Sygehuset i Ribe angår, da forfaldt den dertil lejede Bygning (Gravsgade 35) således, at man ej længere kunne være tjent dermed. I Året 1802, da Ribe Hospital (klostret) blev repareret, lod man i nogle øde Sidebygninger, Omgangen kaldet, i de underste Hvælvinger, indrette til Dårekiste, men ovenover blev otte Kamre indrettede, hvormed man havde til Hensigt, at de fire skulle overdrages Amtet i Stedet for det forfaldne Lejehus til venerisk Syge, og at de andre fire skulle indrettes til Sygeværter for Riber Købstads Tyende, ... De fire første Værelser er virkelig i Brug og forsynede med det Inventarium, som var anskaffet i det lejede Hus; men de andre fire står øde endnu, ... Nu kunne da disse otte Værelser blive anvendte af almindeligt Sygehus for Ribe Amts søndre Del og for Ribe Købstad, hvortil de er tilstrækkelige, da .... de veneriske Syges Antal meget aftager, værelsernes Indretning har ....kostet 679 Rdr 4 mk 1 sk. Denne Sum, såvel som hvad der til de fire øde Værelser manglende Inventarium vil koste, der tilsammen vil beløbe sig til ongefæhr 1000 Rdr. bør Amtet godtgøre, ... men Inspektionen burde formentlig overdrages til Stiftets Fysikus og Borgmesteren i Ribe, ...

Man kender enkelte navne på patienter, der var indlagt på sygehuset, mens det befandt sig under Ribe Hospitals tag. Her skal blot nævnes en trist historie om fruentimmeret Mette Nielsdatter med barn, der blev indlagt fra Vejle. Hun var gået kureret fra stedet om foråret 1802, men var atter om sommeren befundet i Vejle med samme sygdom. Distriktskirurg Petri (virkede i Ribe 1775 – 1806) skrev, at hun og barnet skulle behandles for billigste pris, og de måtte ikke forlade sygestuen

uden hans tilladelse. Stiftamtmanden, som skulle attestere regningerne for hendes underhold og kur skrev til Petri: *De har forespurgt, hvorledes det skal forholdes med hensyn til Mette Nielsdatters Løsladelse af Sygehuset. ... Førend de pågældende Personer løslades, bør de fremstilles for Stiftsphysikus, som meddeler deres Helbredelsesattest, som indsendes til mig.*¹⁹

Ribe Hospital set fra Klostergade. Sygestuerne var indrettede på første sal, hvis vinduer vender ud mod gaden Foto: Forfatteren

Sygehus i Gravsgade 2-8. 1817 - 1874

I 1817 købte Ribe Amt et hus i Gravsgades vestlige del af købmand Kolvig. (Gravsgade 2-8) Denne boede selv i en gård, der lå langs den nuværende Smedegade, og han opkøbte flere havestykker i bydelen. Disse lå øst for Sønderport i den del af Gravsgade, som endnu den gang kaldtes Skovbogade, da den lå som en forlængelse af det nuværende Skovgade. Han må have tøvet med at få tinglyst sine ejendoms køb, for det ser ud til, at han købte grundene dagen før, han havde fået opført den bygning, der skulle blive til Ribe By- og Amtssygehus. Amtet købte huset, som ser ud til at være opført til formålet, men på købstidspunktet var det endnu ikke helt færdigt.

I skødet hedder det, at huset er beregnet til et sygehus med *den af mig fra ny af opførte grundmurede Bygning .... med tilhørende indbegnede Have og Byggeplads, ... 15 fag Grundmur, teglhængt og understrøget samt med fast Loft forsynet, har seks Ud- og Indgange, som alle er forsynede med Døre deraf de tre med Lukkelse, 18 Fag Vinduer med Karme, dog uden Ruder og Beslag, 15 Dørkarme, som ny er indmurede, to Stiger, en fast Trappe som opgang til Loftet, nogle Træer (brædder), som er sømmede for Vinduerne, og nogle Mursten. ... for 4356 Rdr. 13. aug. 1817.* Var bygningen ikke færdigmonteret ved anskaffelsen, så må den snart være blevet det. Det ser ud som om, bygningen er opført til formålet, så der må have været nogle aftaler mellem amtmanden og

købmand Kolvig, som ikke længere er kendte.

Man har haft behov for at udstyre dette nye sygehus med sengesteder, sengetøj og andre fornødne møbler og rekvisitter. Ifølge tidens brug må man regne med, at de ting, amtet allerede havde rådet over i de tidligere sygestuer på Ribe Hospital (Klostret) blev overflyttet. I 1822 kan man se i sygehusets bevarede journal, at der blev tænkt på at anskaffe nyt og bedre inventar af mange slags.²⁰ Der anførtes overslag over omkostningerne ved anskaffelse af syv madrasser, fyldt med hår og avner, hovedpuder, over- og underdyner, seks par lagner, 12 skjorter og 12 særke, 12 overtræk til overdyner og 12 overtræk til hovedpuder, et linnedskab og en bærekurv til transport af syge. Det specificeredes, at madrasserne skulle være af stærkt hørlærred og af en størrelse, der nøjagtig passede til sengestederne, som var tre alen (1,88 meter) lange og fem kvarter (0,87 meter) brede. Dynerne skulle være af stærkt bolster og passende efter sengens størrelse ligesom hovedpuderne samt fyldt med forsvartlig fjerfyld. Lagnerne skulle være af stærkt, bleget hørlærred, som mindst holdt fem kvarter (0,87 meter) i bredden og hvert lagen bestod af 1½ alen bredde (1,44 meter) og tre alen længde (1,88 meter) og skjorter og særke af samme kvalitet. Til hver af disse regnes 5¼ alen (3,30 meter) lærred. Skjorterne har altså været næsten knælange.

Sygehusets reglement og personale

Sygehusets reglement er indført i tilsynsprotokollen, og det blev godkendt af kancelliet (ministeriet) i 1820.²¹ Her benævntes det ”Ribe Amts og Bys Sygehus”.

I reglementet, som var gjort interimistisk i to år, bestemtes hvem, der skulle føre tilsyn og opsyn. Det blev fastslået, at der skulle være to sygestuer, én for hvert køn samt en fælles ligstue. I alt skulle der være ti sengepladser, værelserne skulle være lyse og med adgang til have. Der skulle være to afdelinger, nemlig en særlig afdeling (også kønsopdelt) for *venerisk syge, fnattede og fattige*. Der måtte kun optages patienter, som lægen anså for at kunne kureres, og de bedre stillede skulle selv medbringe sengeklæder og betale for opholdet og kuren med to rigsdaler ugentligt. Ville den syge ikke betale, havde sygehuset ret til at udpante vedkommende uden rettens medvirken. Skulle en indlagt udvise uanstændig opførsel, og vedkommende efter advarsel ikke forbedrede sig, kunne denne udvises af sygehuset med øjeblikkelig virkning.

Sygeplejerskerne, der skulle være to, skulle gøre rent, lufte ud og feje gaden udenfor. Hun skulle se til, at patienterne blev badet ugentlig, hun skulle vaske deres linned og besørge kosten. Der skulle ansættes et skikkeligt fruentimmer som nattevagt, og ingen af disse måtte *aftrygle nogen Patient nogen Form for Ducør*. Sygeplejerskerne fik årligt 20 Rigsdaler foruden fri bolig, lys og

brændsel. Opvarterskens betaling sattes gradvist op, fra 1824 får hun ti Rigsdaler i gratiale, hvad der tyder på, at man dels har været tilfredse med hendes arbejde og dels, at hendes status har været i stigning. Hun har ellers nok haft sit at slås med på hjemmefronten. Hun måtte bo sammen med sin mand i det værelse, der var sat af til hende. Det var nok ikke ualmindeligt i de gamle boliger, at arealet har været noget snævert, men når manden var drikfærdig og pladsen trang, kunne han hindre hende i at opfylde sine pligter. Sygehusdirektionen indkaldte ham 1824 til en alvorlig samtale, hvor han måtte love bedring og desuden skulle han søge sig et logis borte fra konen. Opvartersken fungerede dog kun knap to år mere, inden der ansattes en ny, nemlig Carl Mogensens kone, Dorthe Kirstine.

Bygningerne skulle med mellemrum sættes i stand, både som følge af almindeligt slid og som følge af indtrufne ulykker. Stormfloden 1825 forårsagede en del skade, noget murværk var blevet slået ind af bølgerne, og lokummet i gården var skyllet bort sammen med havestakittet.

Patienterne

Patienterne var fortrinsvis fra samfundets tjenende klasser. Håndværkssvende, daglejere og folk, der betegnes som tjenestetyende. De kom ikke overraskende fra en nær omegn, Gram, Föhr og adskillige naboamter. Det var folk, som ikke kunne behandles i tjenestestederne. Syge af borgerstanden må man formode blev tilset hjemme. Enkelte indlagte blev forsørget af deres mester eller herskab. I årene 1838-1842 var der indlagt i alt 68 patienter. Deres lidelser var hovedsagelig fnat, udslet,

sår på benene, kontinuerlig feber, kopper og hudløse fødder. De kom fra Rendsborg, Altona, Slesvig, byens oplandsbyer foruden fra selve staden.

Der findes en beretning fra 1842 om en enlig mor, et såkaldt fruentimmer, Mette Marie Enevoldsdatter fra Lindknud, som i 1842 blev overfaldet, voldtaget og frarøvet sine sparepenge på Varming Hede. Hun havde været undervejs til fods for at lade sig indskrive på sygehuset i Ribe i kur mod syfilis.²²

Husrækken Gravsgade 2-8. Nummer 8 nærmest. Sønderportsgade ses for enden af gaden.

Foto: Forfatteren

Dagligt liv og dramatiske begivenheder

Standarden på sygehuset steg år for år stilsfærdigt. Der har formodentlig været åbne ildsteder i de første år, men der blev givet tilladelse til, at inspektionen måtte leje tiloversblevne kakkelovne fra det nedlagte spindehus (arbejdsanstalt) i 1828. Der blev tilladt, at der brændtes hele to lys i hver sygestue fra oktober til marts, og stadig kan man se, at slidt sengetøj blev kasseret, og der blev anskaffet nyt.

I 1835 havde vestgavlen, der stod op mod den skarpe vind og måtte tåle regnskyl og vejrlig, lidt så meget, at den skulle repareres. Man fandt da, at der samtidig kunne iværksættes en forbedring af hele huset. Der blev tilbygget et fag til køkkenet, beregnet til spisekammer, og kvindestuen, der tidligere havde været gennemgangsrum fra forstuen til herrestuen, blev nu flyttet over på den anden side af forstuen. Den tidligere kvindestue blev indrettet til ligstue og badestue, fordi man fandt, at der havde været rigelig kommunikation imellem de tvende køn, og deres stuer blev derefter adskilt ved en mellemgang.

Der findes en beretning fra stormfloden natten mellem 7. og 8. januar 1839, hvor et par tilrejsende journalister oplevede, at bølgerne slog væggen ind på Ribe Sygehus. En adjunkt Bloch Suhr (virkede i Ribe 1833 – 1842) fra Latinskolen skulle da have reddet en kvinde ud af hendes våde lege i sygehuset. Denne kvinde døde kort

efter, og hendes datter blev taget i huset hos enken efter en oberst. Den tilrejsende skulle senere være blevet gift med denne datter. Hele historien blev beskrevet i et datidigt ugeblad.²³

Sygehuset blev beskrevet i 1840 i en publikation, der gennemgik samtlige kongerigets sygehuse:

Amts-sygehuset i Ribe ligger ved Sønderport; det er en net, grundmuret Bygning, der foruden Lejlighed til Sygevogtersken, Køkken, Badestue og Ligstue indeholder fem, vel temmelig lave, men dog luftige og rene Sygeværelser, der er ret vel forsynede med Inventarium og have hvert sin egen Indgang fra en lang, Bygningen fortløbende, Korridor; bag ved Sygehuset ligger også en smuk lille Have. Stiftamtmanden er Direktør for Sygehuset, og dets Inspektion dannes af Stiftsfsikus, Politimesteren og en af Byens ansete Borgere; Distriktslægen er Sygehusets Læge, og desuden er der ansat en Kasserer, som udnævnes af Stiftamtmanden.

Ikkun curable Patienter må imodtages, og ingen forbliver i Sygehuset længere end et halvt År, den ugentlige Betaling for Forplejningen er ni Mk., hvorunder dog ikke indbefattes Medikament-Regninger; de Patienter, som ikke hører til Distriktet, betaler desuden tre Mk. ugentlig for Lys, Varme, Opvartning m.v.. For hver helbredet Patient, der har været behandlet på det Offentliges Bekostning, erholder Distriktslægen fire Rd.; for hver uhelbredet to Rd., mens de Patienter, der ligger her på egen Regning honorerer ham med en Rd. Ugentlig. Udgifterne til Bygningernes Vedligeholdelse, Inventar holdes af Amts-Repartitionsfondet, af hvilke disse igen fordeles så

ledes: at Ribe By bærer 1/3 og Distriktet 2/3 af Omkostningerne. Det årlige Antal af her behandlede Patienter overstiger sjældnen 50.²⁴

Der findes ikke materiale til behandling af spørgsmålet om kur og pleje. Kun enkelte klagesager, som kom for inspektionen, kan man finde i sygehusets protokol:

Enke efter en skomagemester, madam Lamp klagede den 21. juli 1873. Hun blev indlagt på det gl. Sygehus for at opereres i *Nærheden af Fødselsdelene*. Hun lå i operationsstuen, som var i mellemgangen i nærheden af sygehuskonens dagligstue, hvorfra der var adgang til køkkenet. Hun blev forbundet af sygehuskonens mand, F. Hansen til sin fulde tilfredshed. Han havde ikke været uanstændig der. Men til andre tider har han nærmet sig hende på en måde, hun vurderede skulle formå hende til samleje. Han indledte med at ville kysse hende og løftede dynen af. Første gang var forekommet en søndag aften, da han kom hjem og gik igennem værelset til sin lejlighed og var beruset. Han havde senere forsøgt i ædru stand. Hun havde hver gang holdt ham hen ved at skamme ham ud.

Sygehuset i Gravsgade 2-8 blev lukket 1874 og flyttede om i en nyopført bygning på adressen Gråbrødre Torv. Den samme mand som havde været uterlig i den gamle bygning, havde fortsat sin gang i det nye sygehus, - og han kunne stadig ikke holde fingrene for sig selv.

Tjenestepige hos Christian Jensen, Marie

Kirstine Christensen Beck af Tømmerby, havde ligget på det nye sygehus (som blev taget i brug 1874) i kur, da samme mand var nærgående imod hende. Han havde intet med hendes pleje at gøre, uden at han passede kakkelovnen og tændte gassen. Han kom til hendes seng, befølte hendes bryster og løftede dynen af og stak hånden ind under, så hun måtte slå til hans arm for at forhindre videre utugtighed.

Manden benægtede sidste anklage, men indrømmede den første. Han fik derefter forbud mod at indtræde i nogen sygestue, hverken til pasning af lys eller varme, hvor der er kvindelige patienter. Sygehuskonen, Gunder Hansen fik forelagt sagen og blev anvist, at hendes tjenestepige skulle ligge i værelset nærmest sygestuerne, så hun kunne kalde på sin madmor, når nogen kvindelig patient ringede på hende om natten, - og på husbond, når det var en mandlig.

Således eksisterede sygehuset i Gravsgade, indtil læge Hektor Frederik Janson Kjær (fungerede i Ribe 1844-1882) i 1858 klagede over husets forfatning. Han savnede et modtagerum og en fuldstændig badeindretning, og han anmodede amtet om at foretage skridt til anskaffelse af en ny bygning med 20 sygeværelser beliggende på et bedre sted. Igen 1867 plæderede han for et bedre sygehus og fremhævede, at det gamle allerede fra opførelsen led af en række mangler, og at adskillige brøstfældigheder var kommet til. Murene bulnede ud, vin-

duerne var utætte og gulvene lå otte tommer under gadeniveau.

Al forandring kræver tilvænning, og der gik 16 år, før det næste sygehus blev opført på den adresse, som i dag er Områdecenter Dagmargården på Gråbrødre Torv. Den gamle bygning, Gravsgade 2 til 8 er siden blevet opdelt i fire selvstændige privatboliger, idyllisk beliggende med haver ned til Stampemølleåen. En ildebrand skadede nummer 4, som derpå blev genopført i to etager, hvad der fratog længen den ensartethed, der vidende om dens oprindelige anvendelse.

Konklusion

I det foregående er ført bevis for, at det tidligere end 1781 var et sygehus udenfor byens Nørreport, og at dette senere flyttedes til huset Gravsgade 35. Årstallet for flytningen er dog usikkert. Dette sygehus fungerede, indtil der 1802 blev indrettet nogle sygestuer på Ribe Hospital (Klostret), hvor de syge blev passet, indtil sygehuset i Gravsgade 2 - 8 blev indrettet i 1817. Der mangler således endnu nogle ender i Ribe Sygehuses historie. Disse kan ved lykkelige tilfælde dukke uventet op en dag, og da kan historien om de tidligste sygehuse i Ribe endelig skrives færdig.

Noter:

- 1 LAN B9-55
- 2 Smith side 212
- 3 - side 220
- 4 - side 222
- 5 Stehmann side 755
- 6 LAN B9-1202
- 7 Smith side 212
- 8 S&P 2/11 1790
- 9 Fogtmann sept. 1783
- 10 Nyland side 9ff
- 11 Schou 9/3 1810
- 12 LAN B9-65
- 13 Smith side 51
- 14 LAN Y 104-A 1
- 15 Fogtmann 17/10 1794
- 16 LAN B9-54
- 17 RA 250, Coll. Med.
- 18 Engquist side 20
- 19 LAN B9-66,67
- 20 LAN Y 104, A 1
- 21 som note 17
- 22 FRA 2008 side 20
- 23 Ill. Tidn. Hændelsen er ikke forsøgt verificeret i lokale kilder
- 24 Bremer side 183

Anvendte kilder og litteratur:

Landsarkivet for Nørrejylland: Ribe Amt B9 lbn. 55, 65, 66 og 1202.

Do.: Ribe Sygehus Y 104 A1.

Do.: Ribe By, skøde- og pantebøger

Rigsarkivet. 250. Collegium Medicinae.

Bremer, Frederik: Medicinal-Personalet og Medicinal-Anstalterne i det egentlige Danmark udenfor Kjøbenhavn. 1840

Engquist, Hans Henrik: Bevaringsplan, Ribe. 1969

Fogtman: Kongelige Rescripter, Resolutioner og Collegialbreve for Danmark og Norge. 1786ff

Illustreret Tidende. 11. juni 1871

Mulvad, Søren: Den seneste offentlige henrettelse i Ribe. Historisk Samfund for Ribe Amt. 2008

Nyland, Nick: Vardes 3 Sygehuse. 1987

Saugmann, Em.: Den danske Hærs Lægevæsens Oprindelse og Udvikling gennem Tiderne. 1955

Schou, Jacob Henrik: Chronologisk Register over de Kongelige Forordninger og Aabne Breve. 1795ff

Smith, Otto, m.fl.: Ribe Bys Historie 1730-1820, bd. 1 og 2. 1936 og 1946

Stehmann, J.D.: Det 17. lithauiske Uhlanregiments Indkvartering i Ribe 1814. Historisk Samfund for Ribe Amt. 1914

Søren Mulvad, lærer, Varming Vesterby 9, Ribe har tidligere skrevet en lang række artikler blandt andet i Fra Ribe Amt. Samt udgivet flere bøger af lokalhistorisk karakter, samt skrevet skuespil for børn og voksne.

Almue i Vestjylland – og dog

Min vestjyske familie og nogle tanker om – og eksempler på – geografisk og social bevægelighed

Af: Knud Prange.

Ifølge Salmonsens Konversationsleksikon betyder ordet almue i dag ”småfolk især på landet” eller som der står i Danske Lov 2-23-1: Bønder og menig almue, husmænd, inderster. Det stemmer nok meget godt med den fornemmelse de fleste har om at almue er folk der ernærer sig af landbrug; de lever hele deres liv i det samme sogn, gifter sig med en der også har baggrund i landbruget og som er fra sognet eller dog i hvert fald nabosognet. Deraf følger naturligt at almuen er meget stedbundet og har en ret snæver horisont, i hvert fald geografisk. Det er ikke ualmindeligt at høre mennesker - endda slægtsforskere - sige for eksempel at deres familie stammer fra Thy, fra Gørding-egnen eller lignende. Her tænker de nok på deres fædrene slægt, faderen, farfaderen og så videre. Selv i vore dage er der mærkeligt nok nogen der ikke tænker på at de også nedstammer fra deres mor, deres farmor og mormor og så videre. Derved udvides perspektivet unægteligt betydeligt.

Det er nok også en almindelig opfattelse at den geografiske og sociale bevægelighed (mobilitet) i ældre tid var meget beskedent; og der skal da nok også være miljøer der

har været meget afgrænsede, vel især på afsides områder og mindre øer som for eksempel Læsø, Anholt eller Bornholm. Spørgsmålet er imidlertid hvor udbredt en sådan isolation var, og jeg vil søge at belyse forholdene ved et konkret eksempel med udgangspunkt i Gørding Sogn og herred der ligger ca. 20 km. øst for Esbjerg. I fortsættelse heraf vil jeg prøve at se om de overraskende resultater, jeg er nået frem til i mine slægtsundersøgelser, må anses for helt specielle og unikke eller om "bevægeligheden" i det danske samfund har været langt større end vi i almindelighed tror.¹

Min vestjyske familie - Jens Christian

Den 26. oktober 1870 blev der født et drengbarn i Gørding; moderen var den ugifte 30-årige Ane Nielsen fra Nør Gørding og faderen den 29-årige ungarl gårdmand Jens Riis Ottesen fra Nør Vejrup i nabosognet. Man kan undre sig over at de to ikke giftede sig med hinanden, da de begge var ugifte. Det kan næppe skyldes at Ane var lidt ældre end Jens, han giftede sig i hvert fald året efter med en enke på 41 år, men de to har måske allerede dannet par, inden Jens gjorde Ane Nielsen

gravid. Også hun blev siden gift, nemlig med en noget yngre gartner med hvem hun fik et par børn, og hun har nulevende efterkommere fra begge kuld børn. De er dog forlængst flyttet fra Gørding-egnen, de bor i Århus, Ebeltoft og København, og ingen af dem er beskæftiget med landbrug.

Jens Riis Ottesen vedkendte sig faderskabet til barnet, som blev døbt Jens Christian Nielsen; han fik altså moderens efternavn. Hvad fornavnene angår, er de identiske med morfaderens, han var netop død tre år tidligere, så det passer fint med normal navneopkaldsesskik. Om moderen så har gjort sig tanker om, at barnet faktisk også fik sin fars fornavn er jo ikke til at vide. Selv benyttede barnet kun navnet Christian livet igennem. Det kom til at gå ham ganske godt, han blev uddannet som litograf og bogbinder, blev siden bestyrer af et stentrykkeri, direktør i Dansk Lædervarefabrik og ejer af en piskefabrik.²

Når Christians forældre ikke blev gift, kan man overveje, om der kan have været stor social forskel på de miljøer, som henholdsvis Ane Nielsen og Jens Riis Ottesen kom fra.

Christian selv giftede sig ind i et miljø, der var helt anderledes, både geografisk og erhvervsmæssigt. Hans kone var skomagerdatter fra Århus, hendes bedstefædre var en skomager og en kleinsmed fra hen-

holdsvis Århus og Odense og de fire oldeforældre var: gørtler, pottemager, skomager og kobbersmed, og de boede spredt over hele landet: Holstebro, Horsens, Odense og Frederiksværk.³

Faderens - Jens Riis Ottesens - familie
Jens Riis Ottesens fædrene slægt var en fremtrædende bondefamilie som kan spores tilbage til 1400-tallet i Vejrup,⁴ og en af hans formødre stammede fra Grumsen-slægten i Grisbæk. De fleste af den sidste slægt var selvejere, men to af forfædrene var præster i Gørding sogn.⁵ Den ældst kendte af den slægt var Peder Grumsen, der beseglede et tingsvidne i 1463. Da der er lavet en stamtavle over familien,⁶ er det ikke svært at følge den frem mod nutiden. Her optræder både bisper, præster, degne og bønder⁷ og markante personligheder som for eksempel finansminister Regnar Westenholz, og dermed også hans barnebarn Karen Blixen, samt to andre forfattere Karin Michæelis og Svend Borberg og altså også dennes søn Claus v. Bülow – anklaget og frifundet i en meget omtalt amerikansk retssag.

De sidste slægtskaber og personer kendte Jens Riis Ottesen af gode grunde ikke noget til, men han har sikkert haft en del viden om de slægtninge, vi skal se nærmere på i det følgende.⁸ Jens var den yngste af en søskendeflok på i hvert fald otte. Han blev hjemmedøbt ”på grund af sygdom”, men overlevede altså i modsætning til flere

Da kirkegården i Vejrup omkring 1892 blev udvidet, blev en del mindekors fjernet og brugt som fyld i stendiget. I 1927 blev diget flyttet og herved blev dette ca. 1½ meter høje kors fremdraget og stillet op på kirkegården. Det er sat over Jens Riis Ottosens fa, Otte Petersen, der blev skudt d. 15. maj 1864. Ifølge Nationalmuseet: Danmarks Kirker, Ribe Amt, hefter 29, 1994 s. 3021 var der en løs marmortavle foran korset, som oplyser at "Han blev dræbt af en østrigsk soldat". Pladen er nu fjernet.

Foto Leif Jørgensen 2011.

af sine søskende. En bror blev kun en uge gammel, en anden døde knap halvandet år gammel, en søster blev kun 20 år og to brødre døde som børn af henholdsvis en benskade og et slagtilfælde. Også hans far kom af dage på en trist måde. Han blev nemlig skudt af fjenden i 1864! Det er en ret mærkelig historie. Pinesøndag d. 15. maj 1864 - midt under våbenstilstanden - var et østrigsk regiment under march mod Varde, og soldaterne hjemsøgte egnens gårde, hvor de krævede mad og drikke. To soldater kom til Ottes gård hvor de ville have øl. Otte gjorde indvendinger, men datteren gik i kælderen efter øl. Da hun kom op, så hun den ene soldat skyde faderen en kugle for panden. Sagen blev meldt til de østrigske officerer, de to soldater blev bundet og ført væk, deres skæbne kender ingen. Der står et støbejernskors over Otte på Vejrup kirkegård, og det fortæller om begivenheden.⁹

Da Jens Riis Ottesen forældre blev gift, var faderen "blot" husmand, til gengæld synes moderen, Petrine Christiansdatter Jacobsen at komme fra særdeles gode kår. Hun var nemlig datter af Christian Jacobsen på Seemgård. Ligesom sønnen var hun hjemmedøbt, men det skyldtes nok ikke sygdom, der var snarere tale om et statussymbol. Folkene på Seemgård var nemlig ikke hvem som helst. Den ganske betydelige gård hørte under grevskabet Schackenborg, hvorfra den blev bortfæstet i arvefæste. Petrines farfar, Jacob Christiansen, der kom fra Jejsing i Hostrup Sogn i Tønder Amt, købte gården til arvefæste d. 1. februar 1749 formedelst 1.966 rigsdaler. Ifølge H.K. Kristensen blev han taget for at have smuglet 38 stude over grænsen; han havde vist bestukket tolderne. Han blev lovet fri for straf, hvis han ville fortælle den fulde sandhed – og så kom endnu tre personer i fedtefadet.¹⁰ Gården

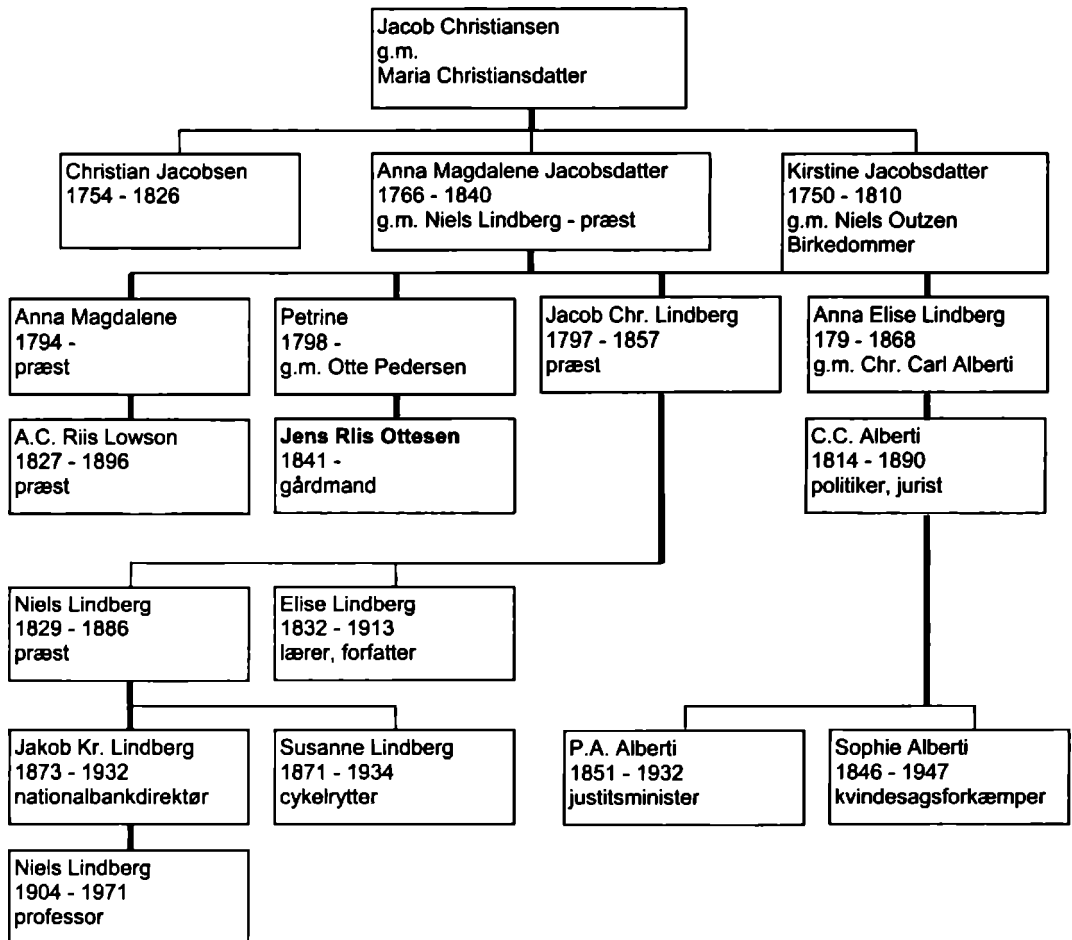

bestod af 25 otting i Seem og to i Roager Sogn, hvilket vist nok er noget mere end 320 tønder land.¹¹ Syv år senere brændte hovedbygningen, men Jacob Christiansen opførte en ny, gården brændte dog igen 1780 og 1868. Den nuværende bygning i

tre fløje er fra 1869-70 og er opført af Jørgen Frederik Riis – en fætter til Jens Riis Ottesen.

Jacob Christiansen og hans kone Maria (også omtalt som Mariche) Christiansdatter fik ikke mindre end ni børn. Jacob og

Nogle af Jens Riis Ottesens slægtninge på mødrene side

Maria var blevet trolovede af præsten i Hostrup, men vielsen skete i Seem i juni 1749. Det første barn blev født næste sommer, og da det jo var ret kort tid efter at ægteparret havde overtaget Seemgård, er det ikke så mærkeligt, at alle barnets faddere er fra Hostrup. Derefter begynder der imidlertid at optræde nye faddere, og det var ofte standspersoner: "madame Haard (formentlig gift med provst Ude Haard), madame Rebecca, gift med provst David Grønlund af Ribe, jomfru Haard, jomfru Frederica Hartmans af Ribe, monsieur Lund som var fuldmægtig hos stiftamtmand Holstein, monsieur Frausing, fuldmægtig hos toldforpagteren i Ribe, borgmester Fridschs (i Ribe) jomfrudatter, kammerråd Helles jomfrudatter, møllerens datter fra vejrmøllen uden for Nørreport, monsieur Brorson og rådmand Lunds brodersøn".

Efter at Jacob Christiansen var død i 1782, overtog sønnen Christian Jacobsen - Jens Riis Ottesens bedstefar - Seemgård. Til gården hørte da tre selvstændige boliger med hver sin kálhave, værdien var anslået til 110 rigsdaler pr. tønne hartkorn.¹² Et par år efter blev sønnen Jacob gift, selvfølgelig på Seemgård og uden forudgående trolovelse, og bruden benævnes: "jomfru", altså ikke bare "pige". Man fortsatte altså med at distancere sig fra de "almindelige" bønder. Der er ikke grund til at gå i mange detaljer, men det kan da nævnes, at da dat-

teren Petrine (Jens Riis Ottesens mor) blev døbt, var vidnerne en madame, to jomfruer, kontrollør Seem og hr. Hermansen fra Ribe. Ved søsteren Anna Magdalenens dåb var vidnerne birkedommeren samt en madame og to madamoiseller fra Ribe (Cramer og Grønlunds) samt en møller. Samme mønster ved søsteren Ingeborgs dåb, hvor alle fadderne var fra Ribe. Det kan blot tilføjes, at ved sin død 1826 benævnes Christian Jacobsen: gårdmand og sognefoged.¹³

Gang på gang var der tale om hjemmedåb; bryllupperne fandt sted på gården, og i kraft af kongelig bevilling skete det uden tillysning. Man har tydeligt vist, at man havde lyst - og råd - til at skille sig ud fra de almindelige bønder i sognet, og det samme forhold gør sig gældende med hensyn til døtrenes ægteskaber; svigersønerne var møller, birkedommer eller præst. Et par af disse ægteskaber kan der være god grund til at se nærmere på.

Jens Riis Ottesens moster, Anna Magdalen, blev gift med en præstesøn fra Daler præstegård, Jens Riis, vielsen fandt sted på Seemgård med kongelig bevilling. Jens Riis kom til at overtage Seemgård efter sin svigerfars død i 1826. Da hans svigerinde Petrine fik sit sidste barn i 1841 var Jens Riis en af fadderne, og derfor fik barnet altså navnet Jens Riis Ottesen. Jens Riis fik i hvert fald tre sønner, den ene Jørgen Frederik overtog Seemgård efter faderen i

1860, og han købte gården til selveje af Schackenborg i 1878, gården var da på 15½ tønde hartkorn.¹⁴ De to andre sønner fik en boglig uddannelse. Den ene - Detlev (1819-1908) - blev seminarieuddannet og var lærer i Flensborg,¹⁵ den anden A(ndreas) (Christian) Riis blev teolog. Det fortælles, at før han blev født i 1827 kom hans onkel (det må vel være en slags grandonkel) på besøg på Seemgård. Onklen var etatsråd og rådmand Christian Riis Lowson, og han sagde til Jens Riis: Bliver det en dreng, skal han opkaldes efter mig og arve mit fideikommis.¹⁶ Sådan gik det, en dreng blev det, han kom til at hedde Andreas Christian, og han arvede fideikommisset.

Baggrunden for dette ligger noget tilbage i tiden, og sammenhængen er lidt indviklet. En etatsråd Jacob Lowson var gift med borgmesterdatteren Charlotte Riis fra Kolding, og hun var søster til Jens Riis' far, præsten i Daler. Lowson fik oprettet et stamhus af herregården Basnæs i 1779, men det blev hurtigt erstattet af et pengefideikommis. Det gik i arv i familien Riis Lowson.

Da indehaveren Christian Riis Lowson døde, gik besiddelsen af fideikommisset som lovet altså over til A. C. Riis, som derefter kaldte sig Riis Lowson. Hans farfar - sognepræsten i Daler - var jo som nævnt en yngre bror til den nævnte Jacob Lowsons enke, Charlotte født Riis.¹⁷ Da

A.C. Riis var blevet student, kom han til København for at læse teologi, og han boede hos sin ugifte og barnløse grandonkel. Han studerede også i Heidelberg og Halle, der manglede ikke penge. Først var han præst i Læk i Sønderjylland, hvor han var meget ivrig for den danske sag, men efter nederlaget i 1864 måtte han drage nordpå hvor han slog sig ned med kone og børn på Seemgård, hvor alle deres møbler og tøj gik til ved gårdens brand et par år senere.¹⁸ Han tog ofte over grænsen og holdt gudstjeneste i danske hjem, og han blev den første forstander for Eskelund Højskole i Brørup 1869. Den var dannet som modvægt mod Askov, og Riis var afgjort modstander af Grundtvig, ligesom han siden blev modstander af Indre Mission. Højskolen holdt ikke længe – ifølge H.K. Kristensen sluttede højskolen med en elev og to processer! Riis Lowson endte som præst i Vestervig fra 1876 og indtil sin død i 1896. I kraft af fideikommisset havde han fået rådighed over rigelige pengebeløb, som han og hans kone delte rundhåndet ud af. En overgang var han medlem af Folketinget, og han karakteriseres som en kras højremand.

Jens Riis Ottesen moster, Anna Magdalene, var ikke den eneste i familien der blev gift ind i en præsteslægt. Hendes faster, som hun var opkaldt efter, og som altså hed Anna Magdalene Jacobsdatter, blev i 1787 også med kongelig bevilling viet til

Niels Lindberg, som var præst i Seem. De fik en række efterkommere, der på flere forskellige måder har gjort sig gældende og som kan findes omtalt i diverse biografiske værker. Mest alsidigt begavet var måske nok deres søn Jacob Christian Lindberg. Ifølge Dansk Biografisk Leksikon var han ikke blot teolog, men blev også dr. phil. på en afhandling om fönikisk-græsk epigrafi. Han var møntkender af internationalt format og arbejdede med træskærer-kunst for selv at kunne illustrere sine værker. Først var han lærer i hebræisk på Metropolitanskolen, og Søren Kierkegaard, i hvis hjem han kom, beundrede hans "dialektiske hoved" og fremhævede ham på Grundtvigs bekostning. Lindberg nærmede sig mere og mere Grundtvig og havde 1826-32 hovedrollen i opgøret med rationalisterne i kirken. Hans strategi vakte megen forargelse, men han nød sympati i de vakte kredse, især da han udgav sin "eminent betydningsfulde Den nordiske Kirketidende....for eftertiden kom Grundtvig til at stå med palmerne, men det var Lindberg der gjorde det trælse arbejde." Det var nok dronning Caroline Amalie der 1844 fik ham gjort til sognepræst i Tingsted. Han deltog ivrigt i kommunalstyret og blev indvalgt i Folketinget. I disse år fik han "omsider ro til at afrunde sit virke med endnu en kæmpeindsats, den bibeloversættelse, (fra originalsproget) som med sit markante sprog udkom 1837-53 og som blev meget udbredt." Han

havde en bestandig "kværunderende" natur og dyb sans for småfolks ret over for alle slags autoriteter", som der står i Dansk Biografisk Leksikon.¹⁹ Hvis Lindberg har truffet sammen med sin kusines søn, A. C. Riis Lowson, der jo ikke var nogen ynder af Grundtvig, kunne det godt have slået gnister mellem de to.

Jacob Christian Lindberg havde flere kendte efterkommere. Hans søn Niels var også teolog, og han underviste Grundtvigs søn Frederik og boede i havehuset til Grundtvigs bopæl Store Tuborg. Siden blev han præst og seminarielærer, skrev lærde afhandlinger og var "en uforfærdet stridsmand for Grundtvigs frihedstanker ... som polemiker var han fremragende, vittig og skarp, men også ofte voldsom og hård, i sin omgang med mennesker, usnobbet og elskværdig. Det blev sagt om ham, at han havde en djævel i sit blæk-horn, men en engel i sit ansigt."²⁰

Jacob Christian havde også en datter, Elise Lindberg, men hende finder man ikke i Dansk biografisk Leksikon; til gengæld er hun optaget i Dansk Kvindebiografisk Leksikon, hun gjorde sig nemlig gældende som både lærer og forfatter. Hun voksede op i et stimulerende miljø og bad som ung om at måtte få lov til at uddanne sig til lærerinde på N. Zahles skole. Faderen var imidlertid ikke nogen tilhænger af kvindens emancipation og "ville ikke have en

gouvernante til datter”. Hun gik i gang med selvstudier – sprog, litteratur, historie – og da moderen døde, fik hun mulighed for at rejse til Sønderjylland (nu under tysk styre) for at blive lærerinde i en dansk familie. Hun virkede flere steder, undervisningen kom i faste rammer, og hun opnåede faktisk de tyske embedsmænds velvilje. Hun holdt aftenskole for børn og oprettede husflidsforeninger. I 1878 startede hun en lærerindeskole og fik i de følgende 10 år uddannet hele 161 elever, hvoraf en tredjedel virkede som privatlærerinder i Sønderjylland. Hun har skrevet en maske-ret selvbiografi og har udgivet folkeminder og andet. Hun er beskrevet som noget ex-

centrisk, men belæst og veltalende, og hendes indsats betegnes som en national og kulturel pionergerning.²¹

Også længere frem i tiden har Jacob Christian Lindbergs efterkommere markeret sig. En sønnesøn, Jakob Kristian Lindberg (1873-1932), var en fremtrædende nationaløkonom og endte som direktør for Nationalbanken, og hans søn igen, Niels Lindberg (1904-71), var ligeledes nationaløkonom, dr. polit., og han blev professor i nationaløkonomi.²²

En søster til nationalbankdirektør Jakob Kristian Lindberg var også særdeles kendt,

Jens Riis Ottesens mor, Petrine, var gift med en mand, men hun havde en særdeles bekendt fætter, Jacob Christian Lindberg. Ifølge Dansk Biografisk Leksikon havde han en ”bestandig kværulerende natur”. Han kastede sig ud i mange stridigheder, men en lærd mand – dr. Phil i en alder af 31 år – var han.

Billedet menes at være fra 1840erne. Han var da sognepræst og i færd med at oversætte bibelen til originalsproget.

hun opnåede faktisk verdensberømmelse, men unægtelig på et ganske andet område. Susanne Lindberg var nemlig cykelrytter! Som ganske ung gik hun på Kunstakademiet for at blive uddannet som maler; det var i sig selv usædvanligt, men værre blev det da hun i 1895, 23 år gammel, sneg sig til at deltage i de mandlige cykelrytters træning i Dansk Bicycle Club (DBC). Gymnastik var acceptabelt for kvinder, men ikke cykling, der (det mente man da) kunne være farligt for deres krop og psyk. Det generede ikke Susanne, der allerede i 1895 deltog i DBCs Stjerneløb, hvor hun helt uventet blev nr. 5. Hun stillede i de følgende år op på lige fod med mændene og fik en guldmedalje. I 1897 satte hun en verdensrekord ved at cykle 1.000 km. i tiden 54 timer og 18 minutter. Da hun giftede sig, stoppede hun sin karriere, hun helligede sig familielivet, fik syv børn og var stolt over at kunne demonstrere at cykelsport aldeles ikke var usundt for kvinder.²³

Jens Riis Ottesens mor, Petrine Christiansdatter, var altså kusine til Jacob Christian Lindberg og dermed også til dennes søster Anne Elise Lindberg. Hun synes at have gjort et godt parti, da hun blev gift med en proprietær Christian Carl Alberti fra Flensborg der købte den store gård Grauballegård ved Silkeborg i 1813 for godt 25.000 rigsbankdaler.²⁴ De fik en fremtrædende søn, juristen og politiker

C(hristian) C(arl) Alberti. Han blev uddannet som jurist og var livet igennem overretsprokurator. Nogle interesser tog han i arv efter familien, således var han med til at oprette Hindholm Højskole i 1852. Han gjorde sig hurtigt gældende inden for politik, var i flere år medlem af Københavns borgerrepræsentation og valgtes i Sorø til Folketinget. En position han havde fra 1849 indtil han af helbredsgrunde trak sig tilbage i 1890 i en alder af 76 år. Han blev mere og mere knyttet til partiet Bondevennerne, valgtes ind i bestyrelsen og blev formand i 1858. Han var en dygtig sagfører, og hans uegennytte og hæderlighed var ubestridelig. Hans livs hovedgerning var ledelsen af den Sjællandske Bondestands Sparekasse, som voksede sig stor under hans ledelse. Helge Larsen skriver i Dansk Biografisk Leksikon, at han mere end nogen anden politisk fører var genstand for de sjællandske bønders tillid og hengivenhed. Netop fordi "Albertien", som de kaldte ham, ikke alene var politiker, men også deres rådgiver og hjælper i mange af det praktiske livs forhold. "Han blev fulgt til jorden af mindst et par tusind sjællandske bønder og meningsfæller."²⁵

C. C. Alberti havde to børn, der ligesom faderen er behandlet i Dansk Biografisk Leksikon. Det ældste af dem var en datter, der havde hele tre fornavne, men er kendt som Sophie Alberti. Hun var meget nært

knyttet til familien og boede sammen med forældrene, til hun var op i 50-erne. Det betød dog langtfra, at hun var en hjemmefødning eller uselvstændig; allerede som 16-årig tog hun således på studieophold i Paris sammen med en veninde. Man kommer umiddelbart til at tænke på hendes fars næstsøskendebarn, den kun 14 år ældre cykelrytter Elise Lindberg. Hendes store indsats blev dog arbejdet med Kvindelig Læseforening, som hun var med til at stifte i 1872. Hun kom snart i bestyrelsen og var formand 1891-1929. I den periode blev medlemstallet mere end femdoblet, og bogbestanden nåede op på 74.000 bind. Hun indførte decimalklasserystemet som det første sted i Danmark. Hun var med i flere kvindesagsforeninger, og det lykkedes hende at få opført Kvindelig Læseforenings store bygning i Gammel Mønt, der rummede det første damehotel i Norden. Både hotel og restaurant drev hun med stor dygtighed. Hun blev 100 år og var vital og åndsfrisk til det sidste, omend hun - som vi skal se nedenfor - var udsat for en chokerende oplevelse i 1908.

26

Sophies lillebroder, Peter Adler Alberti, trådte i nogle henseender i sin faders fodspor. Han blev jurist og højesteretssagfører som 30-årig. Han blev næstformand for den sjællandske bondestands sparekasse og efter faderens død hans efterfølger som formand. Han fik gennemført forskelligt: oprettelsen af en brandkasse for

mindre ejendomsbesiddere og Danske Landmænds Smøreksporforening. Ulykkeligtvis var hans private økonomi elendig, han fik forskud på sin arv; forretninger slog fejl, han led af spillelidenskab og spekulerede - med tab - i sydafrikanske guldmineaktier. Det påvirkede ikke den stigende agtelse, han nød blandt sjællandske bønder, og han rådede egenmægtigt over smøreksporforeningen og sparekassen. Derved kunne han manipulere med regnskaber og dække underskuddene med veksler på udenlandske forretningsforbindelser.

Samtidig var han gået ind i politik. Han blev opstillet som modkandidat til Viggo Hørup i Køge-kredsen og blev også valgt og genvalgt indtil 1908. Han tilsluttede sig venstrereformpartiet, hvor han i kraft af arbejdsevne, indsigt og kløgt fik en fremtrædende position. Ved systemskiftet i 1901 var han selvskrevet som medlem af den nye regering, hvor han blev justitsminister. Han er karakteriseret som ubureaukratisk og handlekraftig. Han kunne hurtigt se kernen i en sag, men kunne også være hensynsløs. Han fik gennemført adskillige vigtige love, blandt andet om kvinders og børns retsstilling, men også den omtvistede lov om indførelse af pryglestraffen. Den var med til at øge spliden i ministeriet, hvad der førte til dannelsen af det Radikale Venstre i 1905.

Tingene begyndte for alvor at gå galt for P.A. Alberti i 1907. I Folketinget blev der rettet stærke angreb mod ham for sammenblanding af embedsførelse og private forretninger. Ved den sidste behandling af finansloven i 1908 blev han angrebet af især Ludvig Bramsen og Edv. Brandes, der inddrog forlydender om, at Alberti havde veksler for millionbeløb løbende i Privatbanken. Da også den frikonservative Mogens Frijs sluttede sig til kritikken, var konseilspræsident J. C. Christensen klar over, at han måtte lade Alberti falde. Han gik af 24. juli 1908 og blev samtidig gehejmekonferensråd. Imidlertid var bedragerierne stadig vokset, vekselstransaktioner var nu ikke længere tilstrækkeligt, Alberti solgte ud af sparekassens obligationer og fremlagde falske beviser for deres eksistens. J. C. Christensen havde ved juni-terminen i god tro lånt Alberti ikke mindre end 1.500.000 kr. af statskassen, men tilbagebetalingen skete ikke som aftalt, og Ove Rodes artikler i Politiken blev mere og mere afslørende. Statsgældsdirektøren krævede lånet indfriet 8. september; samme dag meldte Alberti sig til politiet. Det skulle vise sig, at hans bedragerier gennem 20 år løb op i knap 17 millioner kroner – det blev takseret til otte års tugthus. Vi er i vore dage vant til bedragerier med langt større tal, men her skal man tage i betragtning at statsbudgettet i 1908 kun var på 100 millioner; det sætter Albertis bedragerier i det rette lys. Og så var han jo tilmed

landets justitsminister.²⁷

For J. C. Christensen var det skete et chok, som han aldrig siden forvandt, ”min fejl er, at jeg ikke forstod eller troede på at en karakter som Albertis var mulig”, skal han have sagt d. 8. september om aftenen. Der blev rejst rigsretsanklage mod ham; retten frifandt ham for straf, men mente at han til en vis grad havde handlet uforsvarligt. Konsejlspræsident (statsminister) blev han aldrig siden, og Kristian Hvidt konkluderer, at hans politiske liv faldt i to ret skarpt adskilte halvdele, før og efter Alberti-katastrofen.²⁸ Man kan derfor mene, at Alberti fik i hvert fald to betydninger for det politiske liv: J. C. Christensens skæbne og - mod hans vilje - oprettelsen af det radikale parti.

Man kan roligt sige, at Jens Riis Ottesens mødrene slægt rummede mange vidt forskellige, men usædvanlige og yderst markante skikkelser. Hans moder Petrine Jacobsen, der jo blev gift med en husmand, har måske glædet sig over sin fremtrædende og lærde fætter Jacob Chr. Lindberg og over den karriere, som kusinens søn C.C. Alberti var trådt ind i. Til gengæld blev hun ikke så gammel, at hun skulle opleve at dennes søn blev afsløret. Hvad kunne ikke naboerne have tænkt og sagt hjemme i Nør Vejrup?

Moderens - Ane Nielsens - familie

Vender vi os nu mod Jens Christians mødrene familie, så træffer vi ikke helt så

kendte og farverige personligheder som i Jens Riis Ottesens, men almindelig vestjysk almue er der bestemt ikke tale om.

Den fædrene slægt kom fra den ikke helt ubetydelige gård Gørdinglund i Gørding Sogn noget øst for Esbjerg. Anes oldefar Christen Jacobsen fik fæste på gården i 1757, han var tillige sognefoged i Gørding. Sønnen Niels Christensen købte gården til selveje i 1812, og efterhånden var slægten og stedet vokset i den grad sammen, at en

god del af hans efterkommere kaldte sig Gyring Nielsen eller slet og ret Gyring, lokalt kaldte man gården for Gyringlund. Niels havde tre sønner, hvoraf Hans overtog Gørdinglund. Han tilkøbte nabogården, og da gården var på sit højeste, var den på 300 tønder land med 68 malkekøer, 30 store stude og 17 spand heste.²⁹ Broderen Christen var også gårdmand og tillige sognefoged. Den tredje bror, Anes far Jens Christian Nielsen slog sig derimod ned i Varde, først som købmand siden

Ane Nielsen, der i 1870 fødte drengen Jens Christian, havde en broder hans Nielsen, født 1842. Han blev ikke blot kreditforeningsdirektør og etatsråd, men også ridder af Dannebrog 1915 i en alder af knap 73 år. Da han indsendte sin selvbiografi til Ordenskapitlet, sendte han også dette billede af sig selv. Her bærer han ikke sit ordenskors, så der er nok tale om et billede taget før han blev dekoreret. Som jyd og kreditforeningsdirektør har han måske ikke ment at der var grund til at ofre penge på et nyt fotografi. Han døde året efter.

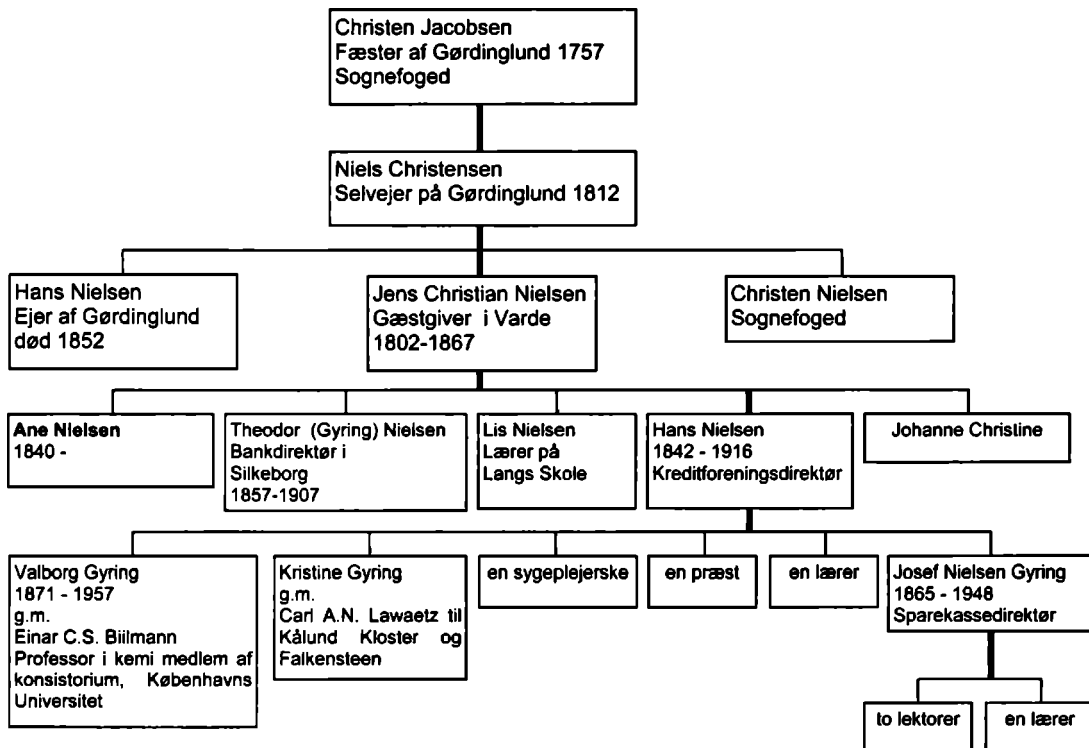
som gæstgiver og avlsbruger, og her giftede han sig med en købmandsdatter. De fik adskillige børn, og man kan roligt sige, at de fik forskellige skæbner.

Den mest fremtrædende var nok Hans Nielsen, der endte sine dage som etatsråd og kreditforeningsdirektør. Da han også blev ridder af Dannebrog kender man en del til ham fra den selvbiografi, han sendte ind til Ordenskapitlet. Når man drøfter mulighederne for at bryde ud af sit miljø, at være en mønsterbryder, er det ganske interessant at lytte til Hans Nielsen. Han fortæller, at han i barndommen "måtte deltage i ethvert i min Faders Gaard forefaldende Arbejde, som ikke oversteg mine Kræfter". Han fik for øvrigt "den bedste skoleundervisning som kunne fås i Varde"; undervisningen blev afsluttet med konfirmationen, da han var 14 år. "Jeg blev derefter straks sendt ud i Verden og har senere forsøgt mig selv".

Fra han var 14 til 17 år var han skriver på Hassing-Refs herredskontor i Vestervig, rejste derefter til København hvor han året efter tog almindelig forberedelseseksamen, dvs. præliminæreksamen. Han blev nu skriver og delvis fuldmægtig på et By- og Herredsskriverkontor, først i Skive, siden i Nykøbing Mors. 20 år gammel rejste han til København, hvor han det følgende år tog "juridisk Eksamen for Ustuderede med første Karakter." Derefter var han

ansat på diverse By- og Herredsfogedkontorer, var tillige branddirektør i Nykøbing og medlem af direktionen for "Den ny Creditforening af Kjøbstadgrundejere i Nørrejyland" indtil han i 1904 blev valgt til administrerende direktør for Creditforeningen. Dertil kom en række andre offentlige hverv, bl.a. formand for en skatte-ligningskommission, bestyrelse for en real-skole, byrådsmedlem i Nykøbing, formand for teknisk skole, medlem af overskatterådet og formand for Nykøbing Mors Understøttelsesselskab. Anerkendelserne lod ikke vente på sig: 1888 virkelig cancelliråd, 1912 etatsråd og 1915 ridder. Begrundelsen for ridderkorset var at Kreditforeningens "for de jydsk Købstæder saa gavnlige Virksomhed skyldes i første Række ham."³⁰ Han fik ni børn og 18 børnebørn. Flere af børnene fik uddannelser, og to af svigersønnerne er med i Dansk Biografisk leksikon. Om den ene, professor Einar Büllmann, hedder det, at han fornyede laboratorieundervisningen og havde en forelæsningsform, som kunne virke blændende ved sin logiske opbygning og smukke akademiske form. Han var en god chef og indtog en førende stilling som repræsentant for dansk kemi endda i international målestok.³¹ Den anden svigersøn godsjer Carl Lawaetz karakteriseres som en dygtig administrator af sine store landejendomme, men det siges også, at han på temperamentsfuld, djærv og ligefrem måde tog del i landøkonomiske diskussio-

Nogle af Ane Nielsens fædrene slægtninge

ner.³²

I selvbiografien nævner Hans Nielsen også, at hans søstersøn Josef Nielsen Gyring blev opdraget i hans hjem fra den tidligste barndom. Bag denne kortfattede oplysning skjuler sig en noget speciel historie. Ane Nielsen var nemlig ikke den eneste i søskendeflokken, som fik et barn uden for ægteskab; samme skæbne overgik hendes søster Johanne Christine, som i 1865 fik en søn Josef. Da også han blev ridder og har leveret en selvbiografi til Ordenskapit-

let, er det muligt at komme tættere på sagen. Josef blev født 26. marts 1865 på Fødselsstiftelsen i København. Han skriver selv, at hans mor var en god, flink og hæderlig pige, og hans far en østrigsk officer. "Krigsindkvarteringen førte de to Mennesker sammen, men hvorledes deres indbyrdes Forhold i øvrigt monne have været, har det selvforstaaeligt været en Umulighed for den østrigske Officer at ægte en borgerlig Pige fra et fremmed og fjendtligt Land. Hans Spor fulgtes i nogen

Tid, og jeg ved at han blev Hauptmann, men derefter intet."

Josef fortæller også at moderens slægt "fortørnedes højlig, hvilket vel også var noget bestemmende for mine første Aars Skæbne." Han blev nemlig sat i pleje hos husmandsfolk i Smørumovre, men i sit femte år blev han moderløs. Morbroderen Hans

Nielsen, der dengang var by- og herredsfoged i Nykøbing Mors, havde været moderen "til megen Støtte i hendes sidste svære Aar", og han tog sig nu af ham og opdrog ham. Gymnasier eller realskoler fandtes dengang ikke i småbyerne, så han fik "en tarvelig Undervisning" i en lokal privatskole. Efter konfirmationen blev han uden nogen afsluttende eksamen ansat på retsbetjentkontoret i Nykøbing. Nogle år senere blev han sendt til København, hvor han på tre år bestod almindelig forberedelseseksamen (præliminæreksamen) og juridisk eksamen for ustuderede, altså ganske ligesom morbroderen. 21 år gammel blev han så sagførerfuldmægtig, derpå fulgte to års militærtjeneste (second-lieutenant) og tilbage til juraen, indtil han ganske ung blev administrerende direktør i Morsø Bank. Denne havde endnu ikke rejst sig efter en pinlig sag i 1870-erne, men i de 17 år Josef Nielsen Gyiring var direktør, rettede banken sig, aktiekapitalen var igen intakt, og kursen steg til 150. Uden ansøgning fik han derpå stillingen

som administrerende direktør i "Den sjællandske Bondestands Sparekasse"; og også på andre områder af sparekassesagen ydede han en indsats. Selv skriver han, at hvis der er noget som har "givet min Gerning i Livet et Særpræg, skal det være, at alle mine tre selvstændige Stillinger er overtagne i nedbrudt Stand. I Aarhus var Forholdene korrupte efter min Formand, der, heftet for Misligheder, i Fængslet tog sit eget Liv, i Nykøbing fandtes Underskud, og min sidste Stilling stod i Alberti Ulykkens Teg." Det er samme Alberti som vi ovenfor fandt som en slægtning til Jens Riis Ottesen, men det har Josef ganske givet ikke haft den mindste anelse om. Han har åbenbart haft en betydelig evne til at genoprette, og der står i begrundelsen for at tildele ham ridderkorset, at han havde indlagt sig stor fortjeneste af sparekassesagen i almindelighed som en af vore mest fremtrædende sparekassemænd og at "Bondestandens Sparekasse under hans ledelse har haft en enorm Fremgang."³³

Også Hans Niensens bror, Theodor (Gyiring) Nielsen, synes at have haft talent for bankvirksomhed. I 1882 samlede en kreds af "agtede og ansete" borgere i Silkeborg sig for at undersøge muligheden for at oprette en bank i byen. Den lokale redaktør præsenterede for denne kreds en ung mand, bogholder Th. Nielsen fra Varde Bank. Trods sin alder, han må have været ca. 25 år gammel, tilbød han "gennem sin

familie" at tegne en tredjedel eller fjerdedel af det nødvendige aktiebeløb, som han ville anslå til 100.000 kr. Det var for den tid et betydeligt beløb, som den unge mand kunne møde op med, mon ikke det var broderen Hans Nielsen, som han her kunne støtte sig til?

Silkeborg Avis nærmest boblede af glæde over at "en driftig og dygtig ung Mand der i flere år har arbejdet i denne Forretningsbranche" nu vil sætte sig i spidsen for at oprette en bank for Silkeborg og Omegn. Det skete, og Theodor Nielsen blev direktør.³⁴ Han nåede ikke at opleve bankens 25-års jubilæum, for han døde 50 år gammel. Det københavnske ugeskrift "Hver 8. Dag" bragte et billede og en kort notits ved hans død. Det hedder her, at han ikke blot var en dygtig og anset bankmand, men også et hjælpsomt og hjerteligt menneske, som mange står i gæld til.³⁵

Når Ane Nielsen så sig om i sin nærmeste familie, var der altså ganske mange med succes; personer, som synes at bryde ud af deres sociale og geografiske miljø i kraft af dygtighed. Vilje og evne til uddannelse har afgjort været af betydning, og det er måske værd at notere sig, at Ane havde en søster, der var lærer ved Th. Langs Skole i Silkeborg, nok ikke helt almindeligt for en kvinde på den tid. Uddannelse er i det hele taget karakteristisk for hendes nevøer, niecer og deres efterkommere. Her finder vi

endnu en lærerinde, to cand. mag.'er (lektorer), to overlæger, en praktiserende læge (som var gift med en komtesse Holstein-Ledreborg), mindst to revisorer samt flere der beskæftigede sig med virksomhed som maskinfabrik og elektromotorer. Og som et kuriosum, en der blev herregårdsfrue på Lolland.

Flyttede folk i tidligere tid over sognegrænsen eller er dette særtilfælde?

Disse analyser af Jens Riis Ottensens og Ane Niensens familier og miljøer rækker jo i meget høj grad ud over de to hovedpersoners lokale baggrund i Gørding Herred; og i social henseende er der en endog særdeles stor spredning ud i hele det danske samfund. På den baggrund kan der være grund til at spørge, om der her er tale om noget ganske ekstraordinært, eller om man kan finde tilsvarende eksempler.

Vi mangler bestemt ikke materiale, der kan bidrage til at besvare spørgsmålet, for der findes jo udgivet en omfattende stamtavlelitteratur, men der er ikke mange samlede bearbejdelser eller studier over social og geografisk mobilitet. Det er dog muligt at fremdrage, dels nogle generelle undersøgelser, dels nogle mere afgrænsede analyser som nok kan vise at resultatet af mine undersøgelser fra Gørding måske ikke er ganske unikke.

Hvad især den geografiske bevægelighed

angår, har man ofte analyseret folketællinger og set på hvor stor en del af befolkningen, der var født i det sogn, hvor de boede da tællingen blev foretaget. Resultatet - at en væsentlig del af befolkningen ikke var flyttet væk fra fødesognet - er ikke overraskende. Det var jo en meget stor del af befolkningen, der var mindreårige og derfor ikke havde haft større anledning eller mulighed for at flytte. Man kan tillige forestille sig, at familier med småbørn helst ikke flyttede. Hvis man derimod ser på den voksne del af befolkningen og dens flyttemønstre, så er resultatet straks et ganske andet.

Hvad især København angår, er det nok velkendt, at en stor del af københavnernes enten selv kommer fra Jylland eller i hvert fald har jyske rødder. Hele væksten i Københavns folketal siden 1800-tallet skyldes jo i høj grad indvandring, men det kunne jo være et særligt hovedstadsfænomen. Sagen er imidlertid at der ikke blot synes at have været en stor vandring til de mindre købstæder, men – overraskende nok – også en stor fravandring.

Her er det nødvendigt at se på to ret forskellige fænomener: bruttovandringen og nettovandringen. Et eksempel kan belyse forholdet. I Præstø levede der ifølge folketællingen 1845 hele 97 personer der var født i København, og fem år senere var der tale om 103 københavnsk-fødte i by-

en. Man kunne derfor forestille sig, at yderligere seks københavnere af en eller anden grund var flyttet til byen på de fem år, altså en nettovandring på seks personer. Forholdet er imidlertid ganske anderledes og særdeles overraskende. Af de 97 københavnere i 1845 var fem døde, og hele 40 var flyttet fra Præstø i 1850; tilbage var altså kun 52. Men der var til gengæld flyttet ikke mindre end 51 nye københavnere til Præstø. Nettovandringen på seks personer dækker altså over, at der brutto er sket en til- og fravandring på hele 91 personer.

For at afdække disse forhold er man nødt til at gøre det tidkrævende arbejde, det er at gå ned i materialet og se på hver enkelt af personerne i folketællingen, og det er netop det den historiestuderende Allan Schmidt har gjort i et speciale skrevet til Lokalthistorisk Afdeling.³⁶ Det lykkes ham derved at påvise, at i perioden 1845-50 var nettovandringen i Præstø kun på 38 personer, men at det dækkede over at et sted mellem 1.300 og 1.400 personer vandrede til eller fra byen i de fem år. Præstøs folketal var vel at mærke i 1850 kun på 951 personer. Det betyder altså, at der har været et ganske umådeligt gennemtræk i byen, den befolkningsmæssige stabilitet har været særdeles ringe.

Jeg har selv regnet videre på Allan Schmidts tal og sammenlignet befolkning-

gen i Præstø 1845 med forholdene 1855. På de 10 år flytter ca. halvdelen af den overlevende befolkning væk fra byen, og af indbyggerne pr. 1855 er 47% tilvandet inden for de seneste 10 år. Kun 21% af indbyggerne havde rod i byen mere end 10 år tilbage. En tilsvarende undersøgelse af forholdene i Silkeborg viser et lignende billede. Altså en ganske betydelig geografisk mobilitet og meget langt fra det traditionelle billede af de stillestående små provinsbyer.³⁷

Der er en anden metode, hvorved man kan få en fornemmelse af tilvandringen til ikke blot byerne, men også landsognene. Jeg har kaldt den ægteskabstrekanten, og den er såre enkel. For hvert geografisk område gennemgår man en folketælling og noterer, hvor mange ægteskaber der er indgået mellem to personer født i sognet, hvor mange mellem to personer der stammer andetsteds fra og endelig hvor mange der er indgået mellem en tilflytter og en lokal. Derved får man en procentvis fordeling som man kan markere i et trekantendiagram. Ill 1. viser systemet. Den type diagrammer er vist meget sjældent brugt af historikere, men når man har set lidt på eksemplet her, er sagen ikke så indviklet endda. De byer som er stærkest præget af de helt lokale ægteskaber har en prik placeret nærmest punktet L/L (lokal/lokal), blandede ægteskaber nærmest punkt L/F (lokal/fremmed) eller ægteska-

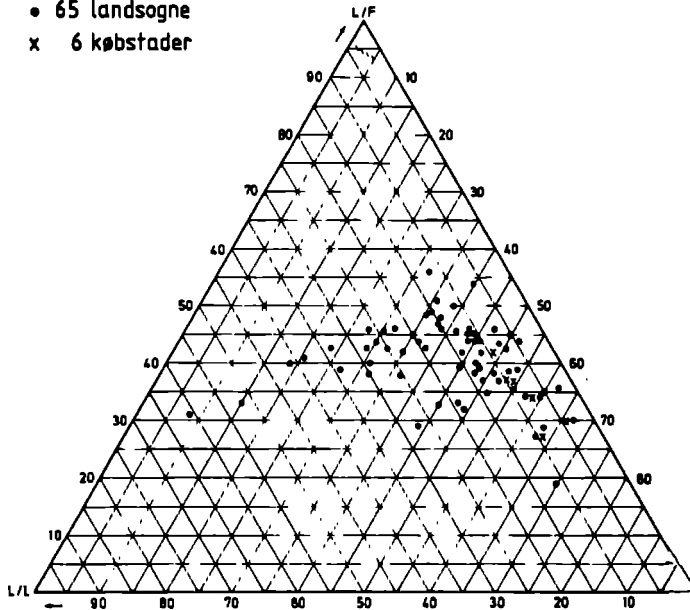
ber mellem helt fremmede (indvandrere) nærmest punkt F/F (fremmed/fremmed).

Diagrammet her viser tallene for samtlige sjællandske købstæder i 1845. Tallet 1 med pil viser de helt særlige forhold i Frederikssund. Her var ikke mindre end 75% af ægteskaberne indgået mellem to fremmede, og 25 % mellem en lokal og en fremmed. Ingen af byens ægteskaber var mellem to personer født i Frederikssund. Byen er den sjællandske købstad der havde den største befolkningstilvækst fra 1801 til 1845, nemlig 147%, og af de gifte personer, der levede i Frederikssund i 1845, var ikke mindre end 87½% tilvandrede.

Hvad de øvrige sjællandske byer angår, så viser diagrammet at procentallet for de helt "fremmede" ægteskaber (F/F) ligger mellem knap 50% og godt 70%. De blandede ægteskaber ligger mellem knap 30% og godt 40%, mens tallet for ægtepar hvor begge var født i byen ligger mellem 0 og ca. 16%. Der er altså ikke den mindste tvivl om at tilvandringen til de sjællandske byer i første halvdel af 1800-tallet har været ganske betydelig.³⁸

ÆGTESKABSTREKANTER:

- 65 landsogne
- x 6 købstader

- L/L ægteskab hvor både mand og kone er født på stedet.
 L/F ægteskab hvor kun den ene er født på stedet.
 F/F ægteskab hvor både mand og kone er tilvandrede.

Ægteskabstrekanter for samtlige sjællandske købstæder 1845.

Tallet ! viser de helt ekstreme forhold i Frederikssund

Man kunne nu forestille sig, at så store vandringer var et byfænomen, men her er vi i den heldige situation at professor Hans Chr. Johansen har foretaget en omfattende studie af befolkningsforholdene på landet i det 18. århundrede. Baseret på et repræsentativt udvalg af i alt 26 danske landsogne har han undersøgt om de per-

soner, der optræder i folketællingen 1787 enten er døde før 1801, eller om de kan genfindes i folketællingen 1801. Han har ligeledes undersøgt om de personer, der findes i tællingen fra 1801 også, boede i sognet 1787. Resultatet er det overraskende at 41% af befolkningen er vandret væk fra sognet i løbet af de 14 år, der er tale

om. Det viser sig også at ca. 32% af befolkningen i 1801 er tilflyttere, der er kommet til sognet siden 1787.³⁹

Fænomenet med den stærkt mobile landbefolkning synes imidlertid at gå ret langt tilbage i tiden. Kirkebogen fra landsognet Sørbymagle-Kirkerup er udgivet, og den indeholder bemærkelsesværdigt mange oplysninger om sognets døde.⁴⁰ Det er derfor muligt at se, hvor de fleste af de afdøde var født. En optælling af fødested, hvor der er set væk fra børnene, viser at af alle de døde i perioden 1646-55, 1679-88 og 1717-31 kendes fødested for 96 af sognets indbyggere. Heraf var 33% født i sognet, 38 % på Sjælland i øvrigt mens 25 % kom fra Fyn, Jylland, resten af Danmark eller udlandet. Altså mindst en fjerdedel af de voksne kom temmelig langvejs fra.⁴¹

Der er altså meget der tyder på, at der i flere hundrede år har været en ret stor geografisk bevægelighed i det danske samfund - og vel at mærke ikke blot ind og ud af byerne, men sandelig også flytninger i landområderne. Mit vestjyske eksempel er nok ikke så atypisk, som man eventuelt kunne mene.

Fandtes der social bevægelighed i tidligere tid - eller er dette et særtilfælde?

Men hvad nu med den sociale bevægelighed? Har vi i tilfældene med "almuefolken" fra Gørding, hvis familier, som vi har

set, har gjort sig gældende på mangfoldige områder i det danske samfund, fat i undtagelser?

Bedst kendt er nok eksempler på en nedadgående mobilitet, hvor der er tale om tilbagegang - økonomisk og/eller socialt - for enkelte grene af en slægt. En retssag fra 1545 kan belyse det. Her stod nemlig to socialt set meget forskellige grupper over for hinanden i en arvestrid. På den ene side har var lensmanden og godsejeren Folmer Rosenkrantz, nært beslægtet med rigsråder, hofmestre, rigsmarsk og statholder i Norge, på den anden side hans kvartfætre af de udpræget lavadelige familier Brun og Bugge. Typisk nok kender vi ikke altid de sidstes ægtefæller, og deres børn og børnebørn giftede sig med ikke-adelige. Altså to socialt vidt forskellige grupper, men så nært beslægtede, at der altså var tale om en arvestrid.⁴²

Et andet markant eksempel kan findes i slægtskredsen omkring lensmand Laurids Ebbesen, hvis ene kone var en kusine til Christian 4.s ægtefælle Kirsten Munk. Her finder vi adelsdamen Maren Kruse (født 1606), der blev gift med landsdommer Erik Krabbe. De blev forældre til den særdeles velhavende gehejmestatsminister og amtmand Otto Krabbe, som endda blev ridder af Elefanten. Vi er altså her i samfundets top, og Ottos datter blev gift med Christian V.s søn Ulrik Christian

Gyldenløve, greve af Samsø. Maren Kruses fætter var baron Frederik Krag, der var gift med en datter af storkansler Peder Griffenfeld. Ser vi derimod på Marens tre næstsøskendebørn, er billedet et ganske andet. Om Laurits og Kirstine Friis ved man kun, at de i 1670-erne boede i fiskerhusene i Hegnsvig. Deres søster Anne Sophie blev forført af Peder Mund. Han giftede sig siden med hende, men det gik sløjt med økonomien. Efter hans død fik hun tilladelse til "at sætte bækken for kirkedørene", dvs. tiggende. Hun giftede sig siden med en bondekarl, og denne gren af slægten forsvinder med Karen og Oluf, der i 1748 tjente hos bønder i Rubjerg. Altså igen nært slægtskab mellem landets elite og de helt fattige, der var på vej ud af adelen, ja nærmest på vej helt ud af samfundet.⁴³

Undertiden sker adelsslægters nedgang så "stiltfærdigt", at vi kun har viden herom på yderst tilfældig vis. Arkivtegner Søren Abildgaard har i en af sine notesbøger et rids af fire adelsvåbener på en gravsten med oplysninger om, at stenen bar indskriften "Herunder hviler ærlig og velbyrdig mand salig Hans Wogensens udi Mondelstrup, som døde d. 3. april 1623 hans alders 51 år med sin kære husfrue ærlig og velbyrdig fru Jahan Blick." Det er et lykkeligt træf at Abildgaard har noteret sig dette, for nu er stenen aldeles forsvundet. Denne Hans Vognsen og hans hidtil

ukendte kone er næsten helt uomtalt i skriftlige kilder, og kun Abildgårds notits og tegning vidner om, at der her i Mondelstrup så sent som i 1623 levede et adeligt ægtepar, begge med adelige mødre. Kun en nærmere heraldisk analyse kan fortælle hvilke slægter de to nedstammede fra; Hans synes at være den sidste mand i sin slægt, Benderup, som med ham næsten umærkeligt forsvinder ud af den danske adel. Adelige efterkommere har ægteparret næppe haft, men sognets kirkebog kan fortælle at deres to døtre blev gift med ikke-adelige i Mondelstrup.⁴⁴

Slægternes historie indeholder dog ikke blot oplysninger om social deroute, eksempler på opgang og fremgang kan sandelig også findes. Det gælder således for Anne Marie Jensdatter Winthers slægtninge. Selv fik hun dog en omtumlet skæbne. Hun var født 1697 og opvokset i et velstående købmandsmiljø, men faderen gik fallit, og hun ægtede som ganske ung en noget ældre degn. Han døde ret hurtigt, og som 24-årig sad Anne Marie nu som enke med et spædbarn og et insolvent bo. Et par år efter kom hun dog i bedre kår, idet hun ægtede degnen i Uth, Claus Pedersen Wæhr. Ved skiftet efter ham kan man se, at der har været en vis velstand til stede i degnegården, og Anne Marie kunne tilmed efter mandens død blive boende der, idet hendes datter ægtede den nye degn på stedet. Anne Marie sad enke i hele 30 år, og

hendes forhold har nok ikke altid været muntre. Af otte børn måtte hun lægge de seks i graven, og sønnen gik fallit, så svigerdatteren måtte gå fra arv og gæld. Også andet måtte være gået galt, for da Anne Marie døde i 1777 oplyser skiftet, at hun ved en brand havde mistet "det lidet hun havde".

Andre af hendes slægtninge var det derimod gået ganske godt, en fætter var sognepræst, en anden brygger og en kusine var Mette Låsby, der blev herregårdsfrue på Vestervig Kloster. Hende havde Anne Marie nogen forbindelse med, således blev hendes trolovelse fejret i Vestervig, og endnu Anne Maries barnebarn havde kontakt med den gren af familien, hun gjorde tjeneste på herregården, som nu var et stamhus. Børnebørnene af Anne Maries kusine var blevet adlede i 1731. Det var nu ikke den eneste gren af familien, som var i gang med en social opstigen. Anne Maries mor havde en fætter Frands Thestrup, som blev biskop i Aalborg. To af hans sønner, altså Anne Maries næstsøskende-børn var Christian, der blev professor og etatsråd og Mathias der blev landsdommer, herremand og tilmed adlet i 1749. De forhold har Anne Marie sikkert haft en vis viden om, men det er jo ikke godt at vide om hun har haft nogen anelse om hvordan det gik den følgende generation. Hun vil i så fald nok have været forbavset, for her finder vi bl.a. Else Thestrup gift med

Christian Magnus de Falsen, justitiarius i overretten i Norge samt den fremtrædende jurist generalprokurør og (stats)minister Henrik Stampe. Også han blev adlet endnu i Anne Maries levetid (1759), det var den tredje adling i hendes nærmere slægt. Så nære slægtninge og så store forskelle i samfundsmæssig position og økonomi.⁴⁵

Et endnu mere spektakulært eksempel på social opstigning kan hentes fra Søren Mathiesens efterslægt. Han var klokker ved Trinitatis Kirke og regnebogsforfatter, og han kunne næppe have forestillet sig, at han skulle blive stamfader til såvel konger som en kejserinde af Tyskland. Og der dog er der kun godt 140 år mellem Sørenes død og den senere kejser Wilhelms vielse til en af Sørenes ætlinge. At hun også nedstammede fra Struensee gør blot sammenhængen endnu mere spektakulær.

De eksempler, der har været fremført her, har af naturlige grunde taget udgangspunkt i enkeltpersoner eller grupper af personer. Det ville være interessant, om der var gennemført en undersøgelse af den sociale bevægelighed inden for en stor og afgrænset gruppe af slægter. Her ville det være naturligt at tænke på den danske adel, ikke mindst fordi der foreligger et enormt materiale i det imponerende antal stamtavler der siden 1887 er udgivet i Adelsårbogen. Dette materiale er selvfølgelig indgået i den diskussion, der har væ-

ret om den gamle adels uddøen lige fra Gustav Bangs disputats til Albert Fabritius' afklaring af forholdene. Denne debat er imidlertid ikke central for spørgsmålet om bevægelighed inden for standen. Hvad mobiliteten angår, så kan man dog uden det helt store besvær foretage nogle optællinger i stamtavlerne og lave nogle tabelopstillinger, som kan være ganske sigende.

Først må man gøre sig klart, hvad der kan forstås ved begrebet adel i Danmark. Efter reformationen i 1536 afgrænsede adelen sig, og den havde faktisk monopol på de vigtigste og bedst lønnede embeder og på at eje "frit" jordegods. Kvinder, der giftede sig under deres stand, mistede deres adelskab, og de børn som en adelsmand fik med en ikke-adelig kvinde blev ikke betraget som adelige og kunne ikke arve faderens jordegods.

Alt det ændrede sig med ét slag ved enevældens indførelse i 1660. Standen nød stadig forskellige æresrettigheder og godsejerprivilegier, men den havde ingen sær adgang til embeder og ingen skattefrihed. Det adelige rigsråd forsvandt, kongen kunne adle hvem han ville, og standens monopol på at eje jordegods forsvandt. Det er derfor med megen ret at Knud J. V. Jespersen kan hævde, at "dermed var det gamle adelsbegreb i virkeligheden tømt for reelt indhold".⁴⁶ Man kunne med en vis ret hævde, at vi ikke har haft nogen

adel i Danmark siden 1660. Eller som Knud J. V. Jespersen formulerer det: De særrettigheder, der endnu var tilbage, havde enten ingen real betydning eller var rettigheder som de gamle slægter måtte dele med det stigende antal uadelige, som nu fik ret til at eje jordegods i Danmark.⁴⁷

Man kan så spekulere på, om der dog ikke stadig var en stor gruppe slægter der fra gammel tid havde været adelige og som i en stor udstrækning giftede sig ind i hinanden, altså: at der også efter 1660 reelt var tale om en helt særlig gruppe.

Her vil mange nok blive forbavsede, når man går tættere på forholdene. I 1536 levede der 251 adelslægter, men af dem var der i 1935 kun 18 tilbage. Dertil skal man så lægge de 150 slægter, der blev adlet mellem 1536 og 1660, og her levede blot syv i 1935.⁴⁸ Det vil sige at af de i dag ca. 185 levende adelslægter er det højst 25, der var dansk adelige fra tiden før 1660. Der blev imidlertid adlet adskillige slægter efter 1660, men en god part af disse slægter havde en noget anden karakter end de gamle slægter. Enevoldskongerne fandt nemlig hurtigt ud af, at der var mange, der var villige till at betale for at blive adlede. Man begyndte altså ganske enkelt at sælge adelspatenter. Albert Fabritius har gennemgået sagerne, og han siger at af de 38 adlinger i Christian V.s tid "må således 24 antages at skyldes ønsket om at bringe

penge i kassen. Af Frederik V.s patenter kan påny en lang række henregnes til gruppen salg - af de 382 slægter der blev adlet 1536 til 1906 er 202 henført til gruppen salg, dvs. 53% , heroverfor blegner belønningerne: - 25%". I den periode hvor man solgte adelspatenter (1670-1839) udgjorde salget 202 = 60% af adlingerne.

49

Så meget om adelens karakter og ælde. Man kan roligt sige, at adelen efter 1660 i høj grad skiftede karakter. Standsmæssige ægteskaber var ikke længere en nødvendighed, og ægteskabelige forbindelser med embedsslægter, ikke-adelige godsejere og andre borgerlige kredse blev mere almindelige. Forholdene er langt fra undersøgt til bunds, men det er muligt at give et vist indtryk af forholdene.

Ud fra Danmarks Adelsårbog 1979-81 er der lavet anetavler for det yngste barn i hver af årbogens 123 slægter der ifølge presenslisten levede i Danmark. Anetavler, der rækker op til oldeforældrene, altså de to forældre, fire bedsteforældre og otte oldeforældre, det vil sige 14 aner for hver person. Formålet har været at undersøge, hvor mange af disse 14 aner der var adelige. Altså: hvor adelig er den nulevende danske adel, når man ser på dens afstamning? Ved udvælgelsen af yngste barn er der som nævnt set bort fra eventuelt udenlandske grene af slægterne. Her kan man nu stille spørgsmål som: skiller høj-

adelen sig ud, hvilke miljøer tilhører man, og hvilke gifter man sig ind i, hvordan grupperer de adelige ægteskaber sig for fars, farfars og farfars fars generation rent kronologisk. Materialet kan give mulighed for adskillige analyser, her er kun hovedresultatet gengivet, der kan læses mere i: Hvorfor bærer de gyldne kæder?⁵⁰

Nogle gange kan man via Adelsårbogen finde alle 14 aner, men i andre tilfælde navnlig ved borgerligt indgifte kan årbogen kun oplyse seks, otte, 10 eller 12 af anerne. Det vil sige at der ved optælling af adelige og borgerlige aner bliver et (ret stort) antal ubekendte tilbage. Eksempel: slægten Obelitz, her er F (faderen), FF (farfaderen) og FFF (farfaderens far) alle adelige, men moderen er datter af Johannes Hansen og R. Hansen. Det kan selvfølgelig ikke udelukkes, at en af dem havde en adelige mor, men sandsynligheden herfor er meget lille. Blandt de mange tilfælde, hvor indgiftede borgerlige kvinders mødre er anført, er der kun fire tilfælde af at en sådan borgerlig kvinde har en adelig mor. I de aller fleste tilfælde vil der derfor nok være tale om, at de uoplyste aner aldeles overvejende er borgerlige. Udenlandske adelige er regnet for adelige. Een slægt for en adeligt født, idet der i en enkelt slægt (Stemann) kun er 1 adeligt født blandt forfædrene, idet både FF og FFF er født før slægten blev adlet). Det vil sige, at kun i 5 slægter (4% af hele

Optællingen giver følgende resultat:

123 slægter á 14 aner =	1.722 aner
heraf burde pr. definition far, farfar og farfars far være adelige,	
altså 3 adelige pr. slægt =	369 aner
Man finder af sikkert adelige kun	479 aner = 28% af anerne
men sikkert borgerlige	891 aner = 52 % af anerne
og uvisse, men aldeles overvejende borgerlige	352 aner = 20% af anerne

Antallet af adelige aner er unægtelig ulige fordelt på slægterne; der skiller sig en tydelig "top" og "bund" ud.

Af de 14 aner tegner

Fem slægter sig	for	8-12 adelige aner
Fem slægter	for	syv adelige aner
Otte slægter	for	seks adelige aner
Fire slægter	for	fem adelige aner
23 slægter for	fire	adelige aner
77 slægter	for	tre adelige, hvad der burde være minimum - F, FF og FFF skulle jo alle være adelige

adelen) finder vi at mere end halvdelen af de 14 aner er adelige, men i hele 78 af slægterne (= 63% af det totale antal) er det adelige islæt på (eller i en enkelt tilfælde) under det minimale - kun faderen, farfaderen og farfars far er adeligt fødte.

Man kan næppe komme til en anden konklusion end at størstedelen af den danske adel i dag i meget høj grad er blevet indgiftet i den øvrige del af befolkningen og altså har overvejende ikke-adelige forfædre. Hverken ved ælde eller ægteskabsmønster markerer adelen med enkelte undtagelser sig som en speciel samfundsgruppe. Om man så vil betegne det som

en nedadgående social mobilitet eller tværtimod som et tegn på en sund og naturlig udvikling, må blive noget af en smagssag.

Når der er tale om social mobilitet, kan der som vist ovenfor både være tale om opadgående mobilitet eller nedadgående. Der tales ofte i disse år om betydningen af den sociale arv, og her tænker de fleste nok på den negative sociale arv. Man nævner ofte, at et socialt dårligt udgangspunkt kan være et handicap, der kan præge en persons muligheder for resten af livet, men der lægges ofte mindre vægt på

betydningen af et godt udgangspunkt. Ofte har man set på, hvordan forskellige sociale grupper rekrutteres, hvilke miljøer kom lærerne, præsterne eller direktørerne fra? Et ældre, men stadig interessant værk er Theodor Geigers undersøgelse af den danske intelligens' rekruttering. Her er han inde på en tankegang, som nok fortjener en ret central placering. Sagen er at den opadgående rekruttering nok ofte vil forme sig som en 3-trinsraket. Geiger nævner, at der er intet til hinder for at bondens søn bliver videnskabsmand eller forfatter, men det er dog hyppigere at bondens søn bliver præst eller lærer, og at præstens og lærerens søn bliver forsker eller forfatter.⁵¹ Det er et forhold som sikkert ofte bliver overset i dagens debat om den sociale arv.

Vurderer man til sidst min slægt med udgangspunkt i almue i Vestjylland, og ser hvordan den Jens Christian der blev født i 1870 har slægtninge i stort set alle samfundsgrupper med vidt forskellige uddannelser og erhverv, spredt ud over det ganske land - og sammenligner man denne mobilitet med andre studier over social og geografisk mobilitet er min konklusion at "almuen" nok ikke altid var så isoleret og bundet til sted og landbrug, som man ofte er tilbøjelig til at mene.

Noter

- ¹ En del af oplysningerne i det følgende bygger på familietradition, men de er så vidt muligt kontrolleret i kilderne. Jeg har fået god hjælp fra Nora Olsen og Jeffrey Andersen, Gørding Lokalarkiv, Leif Jørgensen og Johannes L. Holm, Vejrup Sognearkiv og ikke mindst Søren Mulvad, Seem Lokalarkiv, som har forsynet mig med mange gode oplysninger. Endelig takker jeg Olga Pedersen, formanden for Historisk Samfund for Ribe Amt. Hvis hun ikke havde pirket til mig, var denne artikel aldrig blevet skrevet.
- ² Interview med ham - og tegning af ham - i Politiken 5. juli 1906, s. 4, sp. 1-2 og omtale og foto i Aarhus-Speilet, fredag d-26. okt. 1906, 1. årg. Nr. 266, forsiden.
- ³ En god part af hendes forfædre var håndværkere spændende fra pottemagere til en kanonboremeister, længere tilbage fandtes både degne og præster, ja sågar bønder. De boede rundt om i landet: Sjælland, Fyn, Nørrejylland og Sønderjylland; et par var indvandret fra Strasbourg, et andet par fra Wien.
- ⁴ Den nedstammede måske fra lavadelsslægten på Ørs i Rom sogn (se Trap: Danmark bind IX,1, 188) der igen var en noget forgældet gren af adelsslægten Fasti, se rettelserne til Danmarks Adels Aarbogs startavle over slægten Fasti 1897 og Aage Brask: Kjellerup, en jydsk Herregaard fra Vikingetid til Nutid, 1943, s. 17 ff.
- ⁵ En anden af slægten var Ribe-borgmesteren Niels Povlsen Ilsted, der i 1583 nær var blevet slået ihjel af sin overdådigt berusede bror, der var præst.
- ⁶ Laurits Ploug Borberg: Slægtbog over Familien Borbjerg, 1944.
- ⁷ En var sognepræst i Åstrup, og i kirken hænger et epitafium over ham. Danmarks Kirker, Ribe Amt hæfte 29, 1994, s. 2963 ff.
- ⁸ Hvor ikke andet er nævnt, er kirkebogen kilde for oplysningerne.

- ⁹ Tildragelsen er skildret i en avisartikel, som Vejrup Sognekirke har sendt mig kopi af. Artiklen hedder "Et Minde fra 1864", den er dateret 18. november 1927, og den er skrevet af N. Iversen, barnebarn af den sognefoged, der var med til at opklare sagen. Sognekirkens mener at artiklen blev bragt i Dagbladet Vestkysten.
- ¹⁰ H.K. Kristensen: Om Seemgaard, manuskript i Seem lokalhistoriske arkiv, Top S 22 a.
- ¹¹ Lustrup Birks Skøde- og Panteprotokol 1738-84, fol. 37, Landsarkivet i Viborg, og meddelelse fra Søren Mulvad.
Trap: Danmark, Ribe Amt, 1965, s. 1050 f. bytter lidt rundt på navnene Jacob Christiansen og Christian Jacobsen - gennem et par generationer afløste Jacob og Christian hinanden, så det er også lidt drilagtigt.
- ¹² Oplysning fra Søren Mulvad.
- ¹³ Schackenborg Gods skifteprotokol 1791-1848, fol 312. Landsarkivet. Aabenraa.
- ¹⁴ Seemgård blev samme år for 160.000 kr. solgt ud af slægten, men 1888 blev den ved tvangsauktion udlagt til J.F. Riis' søn Jacob Riis, der ejede den til 1903. Trap Danmark Seem sogn
- ¹⁵ Personalhistorisk Tidsskrift 1948, s. 48.
- ¹⁶ H.K. Kristensen, Om Seemgaard, se note 10.
- ¹⁷ Om Lowson se Personalhistorisk Tidsskrift 1940, s. 146 ff. og om A. Riis se Paul Nedergaard: En dansk Præste- og Sognehistorie IX A, 1968 s.156 og V, 1959, s. 44 og 694 samt Fra Ribe Amt 1937, s. 88 ff.
- ¹⁸ H.K. Kristensen, se note 10.
- ¹⁹ P.G. Lindhardt i Dansk Biografisk Leksikon, 3. udg.
- ²⁰ Fred. Nørgaard i Dansk Biografisk Leksikon, 3. udg.
- ²¹ Hanne Rimmen Nielsen i Dansk kvindebiografisk Leksikon.
- ²² Biografier over begge de sidstnævnte i Dansk Biografisk Leksikon, 3. udg.
- ²³ Anne Lykke Poulsen i Dansk Kvindebiografisk Leksikon.
- ²⁴ Trap: Danmark, bd. VII, 1, 1962, s. 462.
- ²⁵ Helge Larsen i Dansk Biografisk Leksikon, 3. udg.
- ²⁶ Gyrithe Lemche i Dansk Biografisk Leksikon og Helle Hvenegård-Lassen i Dansk Kvindebiografisk Leksikon og samme: Et andet hjem, Kvindelig Læseforenings historie 1872-1962, 2008 samt: Sophie Alberti - kvindesagpioner og førstedame i Kvindelig Læseforening, 2008.
- ²⁷ Helge Larsen i Dansk Biografisk Leksikon, 3. udg.
- ²⁸ Kristian Hvidt i Dansk Biografisk Leksikon, 3. udg.
- ²⁹ Ejler Nielsen: Træk af Gørding sogns historie, 2, 1995, s. 7ff.
- ³⁰ Selvbiografi i Ordenskapitlet.
- ³¹ Dansk Biografisk Leksikon, 3. udg., Büllmann
- ³² Sst., Lawaetz.
- ³³ Selvbiografi i Ordenskapitlet.
- ³⁴ Silkeborg Bank 1882-1932, 1932, s. 9 ff.
- ³⁵ Hver 8. Dag, 13. årg., 3. februar 1907, s. 364.
- ³⁶ Allan Schmidt, utrykt speciale, et eksemplar i Lokalhistorisk Afdelings arkiv, Landsarkivet for Sjælland.
- ³⁷ Knud Prange: Det uendeligt store og det uendeligt små – samt de 97 københavnere i Præste. Fortid og Nutid 2000:4, s. 296 f.
- ³⁸ Knud Prange: Svenskekrig - Stilstand - Opgang, Småtryk nr. 15, Lokalhistorisk Afdeling 1985 (Særtryk af Ståder i utveckling, Stockholm 1984), s. 38 f. Se i øvrigt Knud Prange: Geografisk mobilitet - en overset (?) faktor i lokalsamfundenes demografi i Rolf Fladby og Harald Winge, red.): By og Bygd, Stad og Om-land, Oslo 1981, s. 17 ff. Her sættes bl.a. spørgsmålstegn ved den almindelige opfattelse, at byerne var afhængige af tilflytning, for at kunne opretholde deres indbyggertal.

- ³⁹Hans Chr. Johansen: Befolkningsudvikling og familiestruktur i det 18. århundrede, 1975, s. 128 ff.
- ⁴⁰Ole Højrup (udg.): Levnedsløb i Sørbymagle og Kirkerup kirkebøger 1646-1731, I-II, 1963-68.
- ⁴¹Knud Prange: Geografisk og social mobilitet 1650-1850 i Nordisk Lokalhistoria: Mötesrapport 2, Helsingfors 1978, s. 142.
- ⁴²Knud Prange: Fru Johanne i Vindum - en studie over slægtskab mellem højadel og lavadel i Heraldik i Norden, 1984 (= Heraldisk Tidsskrift bd. 5, 2. halvbind, 1984), s. 261 ff. spec. 262 og 272.
- ⁴³Knud Prange: Silkebroderet socialhistorie. En studie i social mobilitet i Finn H. Lauridsen (red.): Festskrift til Vagn Dybdahl, 1987, s. 356 ff., spec. s.368 f.
- ⁴⁴Knud Prange: Lavadelsskæbner i senmiddelalder og renaissance i Svend E. Green-Pedersen m.fl. (red.):Profiler i nordisk senmiddelalder og renaissance, Festskrift til Poul Enemark 1983. s. 219. ff. spec. s.225 f.
- ⁴⁵Knud Prange: Om degnekår i almindelighed - og i særdeleshed i Mæve Drewsen m.fl. red.): Det STORE i det Små, 1997, s. 211 ff. 225 f og 230 f. Der hersker i øvrigt nogen mystik om den omtalte brand, og om hvorvidt hendes svigersøn var lovlig smart ved skifteopgørelsen.
- ⁴⁶Knud J.V. Jespersen: Fra fødselsadel til rangadel. Den danske adel 1600-1800 i Per Ingesman og Jens Villiam Jensen (red.): Riget, magten og æren. Den danske adel 1350-1660, 2001, s 604 ff, spec. s. 619
- ⁴⁷Sammesteds s. 619.
- ⁴⁸Albert Fabritius: Danmarks Riges Adel, 1946, bilag A og B
- ⁴⁹Sammesteds, s. 50, 52 og 60.
- ⁵⁰Knud Prange: Hvorfor bærer de gyldne kæder? i Herregårde ·Jordegods · Herlighed. Tanker fra Gammel Estrup, 2005, s. 131 ff. spec. s. 134 f.
- ⁵¹Theodor Geiger: Den danske intelligens fra reformationen til nutiden, 1949, s. 122 ff.

Knud Prange, født 1930, mag. art. i historie, arkivar, siden universitetslektor og leder af Lokalhistorisk Afdeling 1970-2000. Har bl.a. skrevet Heraldik og Historie (2.udgave 1977), Lokalhistorie – en Håndbog (1989) og Mit navn er Jensen, En bog om slægtsforskning (1989), samt bidrag til tidsskrifter og samlerværker.

Knud Prange døde april 2012

Fortællingen om Dagny Olesen - Vardes første sabotør

Af: Knud Andreassen

Flertallet af Vardes indbyggere nåede i løbet af besættelsens fem lange år at stifte bekendtskab med modstandsbevægelsen; en del endda som medlemmer. Modstandsbevægelsen voksede kraftigt hen imod krigens slutning, hvorimod befolkningen i de første år udviste den korrekte og værdige optræden, som kongen havde opfordret til, og fandtes der endelig modstand mod den tyske besættelse, kom den i det mindste ikke åbent til udtryk. Vi skal frem til vinteren 1943, før modstanden blev synlig i samfundet; idet der da begyndte at forekomme ildspåsættelser på bygninger og køretøjer, som anvendtes af de tyske militære styrker.

Disse første spæde tilløb til ødelæggelse af tyskernes materiel krævede ikke nogen større organisation, men blev ofte udført af enkeltpersoner eller mindre grupper. De blev dog efterforsket med stor nidkærhed af dansk politi, som måske ønskede at vise tyskerne, at de var i stand til selv at sikre ro og orden i landet.

I en kronologisk oversigt over sabotager er Varde første gang nævnt den 9. marts 1943: "Brand i 2 tyske Halmvogne, Vestbanegaarden, Varde." I marts 1943 boede

Dagny Olesen hjemme hos sine forældre på Fredensvej. Faderen arbejdede på gasværket, og moderen tog sig af hjemmet og de efterhånden syv børn. Dagny var en dygtig og velbegavet pige med det bedste skudsmål fra skolen. Dagny blev i alle fag vurderet til at være flittig og agtpågivende med karakterer på mg og derover, dog var sang en undtagelse, og her hjalp Dagnys flid og agtpågivenhed ikke, så hun måtte nøjes med g.

Dagny Olesen. Foto i privat eje

Skolegården i trediveerne. (Privat)

I familien på Fredensvej var der ikke tradition for en boglig uddannelse og næppe heller økonomisk mulighed herfor. Når børnene var konfirmerede, burde de kunne klare sig selv, og i overensstemmelse hermed fik Dagny en plads på en gård i nærheden af Varde.

Dagny satte sig dog større mål i tilværelsen. Hun ville være lærerinde, uden tvivl tilskyndet af et par af sine lærerinder fra Borgerskolen, frk. Hebsgaard og frk. Christensen, men syv års skolegang gav ikke umiddelbart adgang til seminariet. Man skulle gennem et præparandforløb, som sammen med selve uddannelsen på tre år skulle betales på den ene eller den anden

måde. Derfor måtte Dagny i gang med at tjene penge, og det blev ved at arbejde som husassistent på landet.

Fra nytåret 1943 flyttede hun tilbage til Varde som formiddagspige hos kantor Marke på Frisvadvej og boede igen hos forældrene på Fredensvej. Ved siden af forberedte hun sig til den første prøve, som indgik i forberedelsen til seminariet. Denne prøve skulle hun aflægge på Krabesholm Højskole i Skive, som hun flyttede til i begyndelsen af april, men forinden nåede hun med sin ildspåsættelse at blive et led i den gryende modstand mod den tyske besættelse.

I januar 1941 vedtog det danske Folketing "Lov om midlertidigt Tillæg til Borgerlig Straffelov", hvor § 3 lyder som følger:

Med Fængsel paa Livstid, i mindre alvorlige Tilfælde med tidsbestemt Fængsel ikke under 1 Aar, straffes den, der i Forhold til udenlandske militære Styrker, der efter Overenskomst med den danske Regering befinder sig her i Landet

Nr. 2:

ødelægger, beskadiger eller bortskaffer Krigsmateriel eller Indretninger, der tjener disse Styrkers Formaal, eller paa anden Maade hindrer eller forstyrrer saadanne Genstandes Anvendelse,

Dagny Olesens forbrydelse faldt ind under dette midlertidige Tillæg til Borgerlig Straffelov, fordi de to jernbanevogne med hø, som hun satte ild til, var bestemt for tyskernes Heeres Verpflegung i Oksbøl.

Den 9. marts ca. kl. 21 var Dagny Olesen på vej fra biblioteket på Lundvej til sit hjem hos forældrene på Fredensvej. Dagny Olesen gik ad Østervold og Lerpøtvej, og umiddelbart efter jernbaneoverskæringen drejede hun til venstre ad en sti hen over Vestbanegaardens område. Her bemærkede hun en togstamme bestemt for tyskerne, og hun besluttede at sætte ild på et par jernbanevogne med hø til tyskernes heste.

Hun gik til sit hjem på Fredensvej 4, hvor hun vidste, at der lå en æske tændstikker i et lysthus i haven. Efter at have hentet tændstikkerne gik hun tilbage til togstammen; idet hun sørgede for at gå på jernbanesvellerne for ikke at efterlade sig spor på stedet. Hun krøb ind mellem to vogne med hø og antændte høet, så ilden spredtes til begge vogne. Derefter gik hun igen langs skinnerne tilbage til sit hjem.¹

Dagny Olesens forældre sad ved aftenkaffen, da hun kom hjem og fortalte, at der var en ildebrand på baneterrænet. Hele familien gik ud for at se, hvad der skete. Brandvæsnet var nået frem, og Dagnys moder mente, ilden kunne være i et hus på den anden side af baneterrænet, og at de burde gå hen for at hjælpe med at redde indboet. Uden at andre bemærkede det, hviskede Dagny til sin fader, at det var hende, som havde antændt en brand i et par jernbanevogne.

Faderen foreslog, at de gik tilbage til huset, og sagen blev ikke siden omtalt i familien. Faderen mener at kunne huske, at han ikke tog datterens tilståelse alvorlig, men nærmest opfattede den som en spøg.²

Kriminalpolitiet i Varde foretog med assistance fra Sikkerhedspolitiet i Esbjerg en undersøgelse med afhøringer af personalet ved banen. Der var mistanke om sabotage, men ingen beviser, så sagen blev henlagt

Politiets fotografi af en af de udbrændte jernbanevogne på Vestbanegården. (Rigsarkivet)

med en kommentar om en mulig antændelse af grüster fra et forbi passerende lokomotiv.

Fra 1. april til midten af juni var Dagny Olesen elev på Krabbesholm Højskole i Skive. Det er en helt ny og spændende verden for Dagny, der hidtil kun har været borte fra hjemmet for at tjene på en gård så tæt på familien, at hun har kunnet cykle hjem, når hun havde fri. I en strøm af breve fortæller hun meget levende om sin nye tilværelse blandt en masse unge mennesker. Ind i mellem måske mere levende end sandsynligt, for eksempel synes Dagnys beskrivelse af hendes dans og en duet med en ung lærer lidt fjern fra virkeligheden. Det fremgik jo af Borgerskolens meddelelser, at Dagny ikke kunne synge!³

Fra Krabbesholm Højskole blev der den 12. juni 1943 til Overkommandoen for Værnemagten i Varde sendt et anonymt brev kort, der henledte opmærksomheden på visse rygter på højskolen om, at en af højskolens elever i Varde havde sat ild til et hølæs tilhørende tyskerne.

Kriminalpolitiet i Skive foretog afhøringer på Krabbesholm Højskole,

og sporene pegede straks mod den eneste elev fra Varde - og mod den eneste elev, som på gerningstidspunktet den 9. marts, endnu ikke var flyttet til højskolen. Én af de afhørte elever erindrede, at Dagny Olesen på et tidspunkt havde fortalt ham, at hun havde afbrændt to af tyskernes jernbanevogne. Han havde ikke været overbevist om, at hun talte sandt, men havde alligevel fortalt hændelsen til en anden elev. Den afhørte elev nægtede pure at have kendskab til det anonyme brev.⁴

Den 13. juli 1943 blev Dagny Olesen anholdt af Varde Politie. Hun var efter højskoleopholdet i plads på en gård i Liftrup. Hun tilstod og blev dømt i løbet af efteråret. Som motiv angav hun nag til de tyske besættelsestropper i landet.

Dagny Olesen afsone-
de i Varde Arrest. Un-
der fængselsopholdet
var hun fra den 25. juli
indlagt på Varde Syge-
hus i 19 dage, fordi,
som hun på et senere
tidspunkt skriver i et
brev til forældrene:
”... jeg vilde sove læn-
gere end Justitsmini-
steriet tillod”. Som et
led i sagsforløbet blev
hun underkastet men-
talobservation af

kredslægen, der udtaler, at hun hverken er
sindssyg eller åndssvag. Hendes intelligens
ligger nærmere over middel end under.
”Hendes Sygdomsanfald henholdsvis paa
Højskolen og i Arresten, der førte til hen-
des Sygehusindlæggelse, er noget vanske-
lige at forstaa. Hendes sidste Anfald maa
vistnok opfattes som en akut og ret hurtigt
forløbende Fængselspsykose”.⁵

Indholdet af breve til forældrene tyder på
en afklaret holdning til strafsoningen,
men hendes beskrivelse af dagligdagen i
arresthuset og hendes udtrykte tilfredshed
med forholdene afspejler næppe sandhe-
den. Dagnys humørfyldte opfattelse af sin
triste og ensformige tilværelse synes lidt
fjern fra virkeligheden, så kredslægen kan
have haft ret i sin diagnose om en psykose
i udvikling.

Krabbesholm, vinteren 1944. (Byhistorisk arkiv, Skive)

Dagny Olesen var i besiddelse af en stor
energi, som hun fik udløb for ved repara-
tion af tøj for arrestforvareren og dennes
familie og for de øvrige arrestanter. Det
fremgår også af brevene, at personalet har
behandlet hende godt – bedre end de øv-
rige fanger, hvilket vel kan tilskrives hen-
des køn og ungdom. Hun blev løsladt den
9. marts 1944.

Sommeren 1944 var hun i en plads på
Fanø, og fra november 1944 vendte hun
tilbage til Krabbesholm Højskoles fortsæt-
telsesafdeling for yderligere at kvalificere
sig til optagelse på seminarium. Her var
hun elev til juni 1945, og her oplevede
hun Befrielsen den 5. maj 1945. I en arti-
kel, som hun fik optaget i dagbladet Vest-
jyden, beskrev hun ”En Vinter på Krab-
besholm Højskole”.

Dagny Olesen blev elev på Nørre Nissum Seminarium fra september 1945. En dag i begyndelsen af oktober blev hun på seminariet afhørt af politiet angående en tjenestemandssag mod arrestforvareren i Varde. Hændelsen vakte en del opsigt, men Dagny lod de nysgerrige elever forstå, at det ikke kom dem ved!

Arrestforvareren blev under besættelsen opfattet som tyskvenlig indstillet, og han blev i 1946 tiltalt ved den ekstraordinære tjenestemandsdømstol, som var en del af retsopgøret efter besættelsestiden. Lov nr. 322 af 7. juli 1945 gjorde det muligt at pålægge disciplinær straf og afskedige offentligt ansatte, der havde været medlem af et nazistisk parti eller udvist uværdig national optræden. Arrestforvareren havde ikke været medlem af DNSAP, men han blev for udvist uværdig national optræden frataget sin tjenestemandsstilling med fortabelse af retten til ordinær pension, idet han har behandlet Fanger, der hensad i Varde Arrest som sigtet eller dømt for Handlinger rettet mod Besættelsesmagten, hvilke Fanger han betegnede som almindelige Forbrydere, unødigt strengt, ligesom han har modsat sig eller modarbejdet enhver Lempelse i disse Fangers Behandling og i flere Tilfælde har nægtet Fangernes parørende Tilladelse til at besøge Fangerne.⁶

Dagny Olesen havde netop været dømt

for handlinger rettet mod besættelsesmagten, men afhørt som vidne mente hun ikke at være blevet behandlet dårligere end de andre fanger. Også hendes far, Gustav Olesen, blev afhørt og meddelte, at han og hans kone jævnligt besøgte datteren efter forudgående tilladelse af politimester Simony. Han supplerede dog sit udsagn med, at en lærerinde en gang forsøgte at få noget ind til Dagny, men det lykkedes først, efter at politimesteren havde grebet ind.

I et brev til moderen fortæller Dagny netop om et besøg af lærerinden, frk. Hebsgaard, der angiveligt medbragte en hel kurv fuld af mad, dog er Dagnys beskrivelse af kurvens overdådige indhold måske lidt overdreven.⁷

Hverken Dagny eller hendes far har med deres vidneudsagn bidraget til arrestforvarerens domfældelse, men der var tilstrækkeligt med andre, der gerne bidrog til tidens almindelige fordømmelse af tyskvenlige personer. Sagen tyder på, at Gustav og Dagny Olesen trods en stærk national holdning under besættelsen ikke ønskede at deltage i efterkrigstidens heksejagt på de personer, der havde været på den forkerte side af strengen.

Af vidneudsagn fra Gustav Olesen og flere andre fremgår, at politimester Simony, der var arrestforvarerens overordnede, of-

te måtte gribe ind, for at forholdene for de indsatte kunne blive så tålelige som muligt. De instrukser, arrestforvareren modtog gennem politimesteren fra justitsministeriet, synes derimod at have haft som mål at bevise over for tyskerne, at vi godt selv kunne plage de fanger, der havde udført skadelig virksomhed over for den tyske værnemagt.

Dagny Olesen tilbragte 68 dage som varetægtsfange, inden hun fik sin endelige dom på seks måneders fængsel. Den lange frihedsberøvelse har utvivlsomt været en alvorlig psykisk påvirkning af den almindelige syttenårige pige, der hidtil havde levet en fri tilværelse omgivet af sin store familie og vennekreds.

På seminariet vendte hendes sygdom tilbage, og hun blev indlagt på Lemvig Sygehus i slutningen af oktober i 10 dage. Tilbage på seminariet forsøgte hun at indhente det, hun havde forsømt under sit sygdomsforløb, men hun var ikke blevet helbredt. En lærerinde på Nørre Nisum Seminarium, Rigmor Præstbro, skriver den 30. november til Dagny Olesens far for at forsøge at berolige forældrene ved at fortælle om Dagnys sygdom: ”Sygdommen ytrer sig jo paa den Maade, at hun fortsætter den naturlige Søvn med en Tilstand af halvt Bevidstløshed, halvt Søvn, hvor hun kan ligge og fortælle om alt, hvad hun oplevede i Fængslet og i Tiden inden; bagef-

ter ved hun ikke Spor om, hvad der er foregaaet”. Dagny indlægges igen fra den 13. til den 29. december, hvor hun blev udskrevet af sygehuset for at rejse til Krabbesholm Højskole. Forstanderen M.J. Gravsholt, som kendte Dagny Olesen fra hendes tid som elev på Højskolen, havde inviteret hende til at opholde sig der, som en slags rekreation oven på sygdommen. En løsning, der fik opbakning fra de læger, der havde haft Dagny Olesen som patient.

Dagny forlader dog ret hurtigt Krabbesholm Højskole og flytter hjem til forældrene i Varde, indtil hun får anvist en plads på rekreationshjemmet Boller Slot uden for Horsens. Den 20. februar 1946 ankommer Dagny Olesen til Boller Slot. Det er slet ikke stedet for en patient som Dagny, og i begyndelsen af marts meddeler stedets læge Dagny, at hun ikke kan blive der. Hun bliver dybt nedtrykt og vandrer rundt i omegnen en hel dag. Til sidst falder hun i det vinterlige føre og vågner op indlagt på Horsens Sygehus med et lettere kraniebrud.

Horsens Sygehus beholdt Dagny til observation i et par uger, hvorefter hun blev udskrevet til et rekreationsophold i Horsens hos Astrid Sørensen, som hun havde lært at kende på Boller Slot. Denne Astrid Sørensen havde som forhenværende sygeplejerske kendskab til mulige steder for behandling af patienter som Dagny Ole-

sen og fik hende indlagt på Sct. Josephs Hospital i Århus, hvor en nervelæge, Dr. H. Jessen, havde en klinik. Under indlæggelsen i maj / juni 1946 behandles Dagny Olesen flere gange med elektrochok. På dette tidspunkt forsøger Dagnys forældre at få fastslået, om Dagny havde haft nogle anfald før hendes sammenbrud i arresten, eller om sygdommen viste sig første gang der. På Krabbesholm husker man, at Dagny havde ”sovet” flere Gange, da hun var elev der første gang, dvs. inden arrestationen.⁸

Dagny har det under indlæggelsen på Sct. Josephs meget dårligt. En veninde, Ellen Sørensen, Århus, skriver til Dagnys moder: ”... jeg synes ikke at det er godt at hun er saa urolig om Natten, det er næsten hver eneste Gang, jeg er deroppe, saa fortæller hun om at hun er falden af Sengen, og har slaaet til Sygeplejerskerne, hun vaagner jo ikke selv ved det, de fortæller hende det jo Dagen efter, Sengehesten er ogsaa blevet sat for igen.”⁹

Den 11. juli skriver Dr. Jessen til Dagnys forældre, at han har det indtryk, at hun nu kan udskrives og begynde igen på seminariet i august. Alligevel beholder han Dagny Olesen på Sct. Joseph i yderligere en måned, og hun forklarer i breve til hjemmet, at Dr. Jessen har inviteret hende til at bo hos ham og hans frue indtil oktober. En forklaring, der må være temmelig fjern fra

virkeligheden.¹⁰

Hun trives godt blandt nonnerne på hospitalet, og hjemme på Fredensvej er der ikke meget plads med tre yngre søskende, der endnu går i skole. Det bliver til et ophold på et par uger i hjemmet, inden Dagny til september igen starter på Nørre Nisum Seminarium. Da hun er ankommet til skolen, skriver hun til forældrene for at fortælle om den herlige følelse ved igen at være på skolen, og at hun nu skal rigtig til at leve og være med igen.

Desværre klarer Dagny kun en enkelt undervisningsdag. Allerede den næste dag sover hun fra undervisningen, og alle inklusiv Dagny selv erkender, at hun tilsyneladende ikke tåler læsningen. Efter et kort ophold i Varde indlægges hun igen hos Dr. Jessen på Sct. Joseph Hospital i Århus. Denne gang ønsker Dr. Jessen, at en professor fra Risskov skal se på Dagny, og hun flyttes frem og tilbage mellem Risskov og Sct. Joseph.

Sygdommen har nu været en del af Dagnys tilværelse i tre og er halvt år. Selv om hun i perioder har det godt, er der ingen bedring på vej. I slutningen af september skriver hun til en veninde på Nørre Nisum Seminarium, ”at det her er værre end det aller værste jeg endnu har været med til. Nu endelig er jeg landet i de haabløse Land.”¹¹

Mejeribestyrer Jacobsen lægger en krans ved en af frihedskæmpernes grave.

Avisudklip, maj 1955 (Varde Lokalhistoriske Arkiv)

Igen udskrives hun fra hospitalet i Århus, og den 15. december 1946 begynder et nyt afsnit i Dagny Olesens liv. Hun bliver gangpige på Sct. Joseph Hospital i Esbjerg, hvor hun er nær hjemmet i Varde. Drømmen om engang at blive lærerinde er væk. Nu drejer det sig om at overleve. At have noget at beskæftige sig med, og Sct. Joseph i Århus havde været et godt sted at være. Vi finder ikke ud af, om Dagny trives i Esbjerg. Kun kan vi konstatere, at hun ikke får mulighed for at besøge sin familie i Varde i julen.

Den 9. januar 1947 finder kollegaerne Dagny død på hendes værelse på Sct. Joseph Hospital i Esbjerg. Dagny forlod livet som 21-årig, næsten inden hun rigtigt var kommet i gang med det. Hun nåede aldrig de høje mål, hun havde sat sig, og alligevel efterlod hun sig mindet om en person helt ud over det sædvanlige. I alle de sammenhænge, hun trods sin tidlige død nåede at blive en del af, vandt hun opmærksomhed på grund af sin enestående personlighed, for sit

humør og hjælpsomhed, og hun huskedes også for en stærk vilje og karakter.

Det var de sidstnævnte egenskaber, der fik Dagny til på et tidligt tidspunkt at tage stilling til tyskernes besættelse af vort land og fik hende til, endnu inden der opstod en modstandsbevægelse, at udtrykke sin holdning på en måde, som var medvirkende til hendes alt for tidlige død.

Kilder

Familiens private arkiv

Breve fra og til Dagny Olesen og hendes familie

Historisk Samling fra Besættelsestiden

Alkil, Niels (red.): Besættelsestidens Fakta. Dokumentarisk Haandbog. 1945

Landsarkivet for Nørrejylland

Varde Politi, Arresten. Arrestjournal 1943, lb.nr. 1427, Dagny Olesen
Dombogen for Varde Retskreds, dom i straffesag nr. SS 235/1943

Rigsarkivet

Den ekstraordinære Tjenestemandsdømstol. Journalsag.
Statsadvokaten for Særlige Anliggender: AS-sager for provinsen, politikreds 63, Varde, lb.nr. 150

Syddansk Universitetsbibliotek

Love og anordninger 1941: Lov om midlertidigt Tillæg til Borgerlig Straffelov

Varde Lokalhistoriske Arkiv

Avisudklip

Noter

- ¹ Statsadvokaten for Særlige Anliggender: Varde politis afhøring af Dagny Olesen ved anholdelsen i juli 1943
- ² Statsadvokaten for Særlige Anliggender: Varde politis afhøring af Gustav Olesen i juli 1943
- ³ Dagnys brev af 10. maj 1943 til forældrene
- ⁴ Statsadvokaten for Særlige Anliggender: Rapport fra kriminalpolitiet i Skive
- ⁵ Dombogen for Varde Retskreds, dom i straffesag nr. SS 235/1943
- ⁶ Den ekstraordinære Tjenestemandsdømstol. Uddrag af Anklageskrift af 9. September 1946
- ⁷ Dagnys brev til moderen, uden dato, benævnt Torsdag Morgen
- ⁸ Lærerinde Rigmor Præstbros brev af 12. juni 1946 til Dagnys forældre
- ⁹ Ellen Sørensens brev af 16. juni 1946 til Dagnys moder
- ¹⁰ Dagnys brev af 25. juli 1946 til familien
- ¹¹ Dagnys brev af 29. september 1946 til Rigmor Graversen

Knud Andreasen, født 1941, Skovduevej 6, 6800 Varde. Ingeniør og cand. Mag i historie. Erhvervs-karriere. Nu projekttilknyttet Historisk Samling fra Besættelsestiden 1940-1945. Leder af Varde Lokalarkiv. Specialopgave: At overleve den tyske besættelse 1940-1945. Syddansk Universitet 2008. Forfatter til bog om Sct. Jacobiskole i Varde, samt artikel i Fra Ribe Amt 2010.

Ubåde og slagskibe ved Vestkysten november 1916

Af Jens Peter Østergaard

Den Første Verdenskrig gik uden om Danmark med de grænser, der var blevet trukket efter krigen i 1864. Med undtagelse af Sønderjylland har den derfor ikke afsat nær så dybe spor i den historiske bevidsthed som den anden verdenskrig, der medførte Danmarks besættelse af en krigsførende magt. Under den Første Verdenskrig lykkedes det Danmark at fastholde sin neutralitet, hvilket i virkeligheden skyldtes, at begge de krigsførende parter så deres fordel i Danmarks neutralitet. Det var det der for Danmarks vedkommende, adskilte den Første Verdenskrig fra den anden. Krigsbegivenhederne under den første verdenskrig kom derfor kun til at berøre Danmark periferisk. Dette stykke handler om en sådan periferisk krigsbegivenhed ved den jyske vestkyst lige uden for Ribe Amt.

Den 4. november 1916 kl. 19.20 strandede to tyske undervandsbåde ved Vrist nær Harboøre. Det var U-30 og U-20. U-30 havde 3. november ud for Bergen fået problemer med sine to store dieselmotorer og bad radiotelegrafisk om hjælp. Det blev hørt af U-20, som var på vej hjem fra et togt på tre uger vest for de britiske øer. U-20 fandt frem til U-30, og det lykkedes

med hjælp fra U-20 at få U-30 til at sejle med begrænset fart. Sammen sejlede de to ubåde mod Tyskland, men om aftenen den 4. november strandede begge ubåde i tæt tåge på den jyske vestkyst ved Vrist.¹ Når de sejlede så tæt på land, var det fordi, de ville sejle hjem gennem dansk territorialfarvand for at undgå angreb fra engelske krigsskibe. Tyskerne havde nemlig på fornemmelsen, at de engelske krigsskibe havde en slags sjette sans for, hvor de tyske ubåde befandt sig. Tyskerne vidste ikke, at englænderne under næsten hele krigen kunne aflytte og afkode de tyske trådløse radiotelegrafisignaler. Dertil kom, at englænderne kunne pejle en ubåds placering og dermed fastslå den position, hvorfra ubåden sendte en radiotelegrafisk melding. Tyskerne kunne også pejle engelske skibes positioner, når disse sendte en radiotelegrafisk melding. Men det lykkedes dem kun sjældent at bryde de engelske koder. Den engelske kodebrydning af tyske radiosignaler skete i den engelske flådes efterretningscenter i London kaldet Room 40. Da de tyske undervandsbåde regelmæssigt opgav deres positioner til den tyske flådekommando, kunne det engelske efterretningsvæsen i grove træk næsten altid finde ud af, hvor de tyske ubåde be-

fandt sig.²

De to ubådes stranding blev meldt til den tyske flådekommando, som straks sendte de fem torpedobåde til hjælp. De ankom til uheldsstedet den 5. november kl. 07.20. Der var stærke dønninger fra sydvest. Det lykkedes U-30 at komme fri ved at kaste 30 tons udstyr over bord, men U-20 sad fast ganske tæt på kysten. Tre gange forsøgte den tyske torpedobåd B 109 at trække U-20 fri, men det mislykkedes. Under forsøgene på at komme fri havde U-20 fået begge dieselmotorer ødelagt, fordi dieselmotorernes kølesystem var blevet fyldt med sand. Til sidst var de elektriske batterier løbet tør for strøm. Ubåden kunne ikke reddes, og derfor blev U-20, efter den tyske flådechefs ordre pr. radio, ødelagt ved at sprænge de forreste torpedoer. Det skete kl. 12.40. Forinden var alt hemmeligt materiale og besætningen blevet reddet af de tyske torpedobåde.³

U-20s stranding var blevet bemærket fra land om morgenen den 5. november. U-30 var da kommet fri og bugseret væk af torpedobåden B 111. Ca. kl. otte var der blevet sendt en redningsbåd ud til U-20, som havde afvist al hjælp. Hvordan tilskuerne oplevede strandingen og sprængningen af ubåden er med Holstebro Dagblad som kilde fortalt i Gert Normanns bog "Skibsvrag ved Vestkysten" og skal ikke gentages her.⁴

Den tyske undervandsbåd U-20 er for-

mentligt den mest kendte af de tyske ubåde under den første verdenskrig. Det skyldes, at det var den, der uden varsel den 7. maj 1915 ud for Irlands sydkyst sænkede det store engelske passagerskib Lusitania med knap 2000 passagerer og besætningsmedlemmer, efter at Tyskland den 4. februar 1915 havde erklæret windskrænket ubådskrig i farvandene omkring Storbritannien.⁵

Der knytter sig flere myter til sænkningen af Lusitania. U-20s chef kaptajnløjtnant Walther Schwieger skrev i sin rapport om sænkningen, at han kun havde affyret en enkelt torpedo men havde hørt to eksplosioner, hvoraf nummer to var meget kraftig.⁶ Affyrede kaptajnløjtnant Schwieger i virkeligheden to torpedoer, fordi han anså dette for nødvendigt for at sænke det store skib, eller var eksplosion nr. to en kulstøvsekspllosion i de efter rejsen over Atlanterhavet næsten tomme kulmagasiner, eller medbragte Lusitania ammunition til Storbritannien i sin last? Det sidste er rigtigt. Lusitania medbragte granater uden påsatte tændsatser men i samme ladningsrum flere tusind kasser med granattændsatser til det engelske militær. Tændsatserne var forsynet med det meget eksplosive knalddviksølv.⁷

Eksplosionen rev et så stort hul i skibssiden, at skibet sank efter kun 18 minutter. Der blev reddet 658 passagerer og besætningsmedlemmer herunder skibets kap-

tajn, mens der omkom 1198, hvoraf 128 var amerikanere fra det dengang neutrale USA.

En anden myte går ud på, at Lusitania var bevæbnet med kanoner og altså skulle regnes for et krigsskib, hvilket kunne bru-

ges til at frikende tyskerne for at have overtrådt international søret, da U-20 sænkede Lusitania. Efter international søret skulle U-20 nemlig have givet passagererne på et ubevæbnet skib lejlighed til at gå i redningsbådene før en sænkning kunne komme på tale. Men Lusitania var ikke bevæbnet.

Lusitania sejlede efter en fast ruteplan, som var offentligt annonceret. Under rederiet Cunards annonce for Lusitanias sejlplan i amerikanske aviser havde den tyske ambassade i Washington indrykket en advarsel om, at passagerer, der sejlede ind i krigszonen, gjorde det på eget ansvar.⁸ Tyskerne var altså særdeles opmærksomme på Lusitanias rejse til Liverpool. Lagde tyskerne derfor en fælde for det store skib ved at placere U-20 på Lusitanias sejlroute? Det er aldrig opklaret. Men var det måske englænderne, der lagde en fælde for Tyskland ved ikke at advare Lusitania eller ved ikke at lade skibet sejle en anden rute end den planlagte? I sin bog om det engelske admiralitets efterretningsvæsen antager Patrick Beesly, at det er sandsynligt, at det engelske admiralitet bevidst lod Lusitania løbe risikoen.⁹

Under alle omstændigheder gjorde sænkningen af Lusitania et kolossalt indtryk på opinionen både i de krigsførende lande og i de neutrale lande. Her var især opinionen i det neutrale USA af stor betydning, fordi USA var den eneste virkeligt store neutra-

CUNARD

**EUROPE VIA LIVERPOOL
LUSITANIA**

Fastest and Largest Steamer
now in Atlantic Service Sails
SATURDAY, MAY 1, 10 A.M.
Transylvania . . . Fri., May 7, 5 P.M.
Odissea . . . Tues., May 18, 10 A.M.
Toscania . . . Fri., May 21, 5 P.M.
LUSITANIA, Sat., May 29, 10 A.M.
Transylvania . . . Fri., June 4, 5 P.M.

Gibraltar - Genoa - Naples - Piræus
S.S. Carpathia, Thur., May 13, NOON

ROUND THE WORLD TOURS
through Suez to all principal Ports
of the Globe
CUNARD STEAMSHIP CO. LONDON & N.Y.

NOTICE!

TRAVELLERS intending to embark on the Atlantic voyage are reminded that a state of war exists between Germany and her allies and Great Britain and her allies; that the laws of war include the capture adjacent to the British Isles; that, in accordance with formal notice given by the Imperial German Government, vessels flying the flag of Great Britain, or of any of her allies, are liable to destruction in these waters and that travellers sailing in the war zone on ships of Great Britain or her allies do so at their own risk.

**IMPERIAL GERMAN EMBASSY,
WASHINGTON D. C., APRIL 1, 1915**

Rederiets Cunards annonce i amerikanske aviser med den tyske ambassades advarsel. Bemærk Lusitanias annoncerede returrejse fra Liverpool lørdag den 29. maj 1915.

le magt i 1915. Den amerikanske regering krævede i flere noter, at Tyskland lovede at afholde sig fra sænkning af passagerskibe. Stemningen i USA nåede krigeriske højder. Det fik den pacifistiske udenrigsminister Bryan til at gå af.¹⁰ I stedet blev den mindre pacifistiske Robert Lansing udenrigsminister.

Sænkningen af Lusitania kom til at spille en afgørende rolle for opfattelsen af Tyskland som en nation, der ikke veg tilbage for at dræbe uskyldige civile passagerer herunder kvinder og børn.

Sænkningen af Lusitania gjorde dog også indtryk på den tyske regering, men den ville ikke opgive ubådskrigen. I august blev det engelske passagerskib Arabic torpederet, igen med amerikanere som ofre, og USA protesterede endnu en gang meget skarpt. Så kom den 5. maj 1916 torpederingen af den franske passagerfærge

Sussex i Den Engelske Kanal. Sussex sank ikke, men amerikanere var igen ofre. Efter længere tids noteudveksling gik Tyskland ind på at ophøre med at sænke skibe uden varsel og at betale skadeserstatning til de amerikanske ofres pårørende. Den amerikanske protestnote til Tyskland efterlod ingen tvivl om et brud mellem USA og Tyskland, hvis det gentog sig.¹¹

U-20's chef var kaptajnløjtnant Walther Schwieger. Han blev meget berømt og hyldet i Tyskland efter sænkningen af Lusitania. Der blev lavet en medalje til minde om sænkningen. Den engelske flådes efterretningsvæsen fik fat på et eksemplar af medaljen, som efterretningsvæsenet kopierede i 300.000 eksemplarer. De blev diskret fordelt rundt om i de neutrale lande, hvor man antog dem for at være originale tyske medaljer. Det var dog ikke den tyske regering, men en privat tysker, der havde

lavet medaljen, men det kunne man jo ikke vide i de neutrale lande. Medaljen blev opfattet som endnu et udslag af tysk barbari.¹²

Kaptajnløjtnant Schwieger fik en ny ubåd U-88. I den omkom han i 1917, da U-88 ramte en mine i Nordsøen.

U-20 lå i flere år som vrag ved den jyske vestkyst. I begyndelsen kunne man gå

Den tyske medalje til erindring om sænkningen af Lusitania i maj 1915.

tørskoet ud til ubåden, men efterhånden lå den så langt ude i vandet, at den var til fare for sejladsen langs kysten. Den blev derfor sprængt i 1924 af Claus Sørensen fra Esbjerg. Esbjergavisen Vestkysten berettede via sin udsendte reporter om den dramatiske sprængning, som også er gengivet i Gert Normanns bog "Skibsvrag

U-20 lå oprindeligt helt oppe på stranden, men kysten er rykket hurtigt tilbage, så U-20s rester i dag ligger 300 m. ude i havet.

ved Vestkysten".¹³

Senere er U-20s tårn blevet fisket op af havet og kan i dag ses uden for strandingsmuseet i Thorsminde, hvor også U-20s kanon og en af skruerne er anbragt. Lemvig museum har en hel væg med billeder og udklip som minde om U-20.

Man kunne så sige, at der ikke er meget mere at sige om strandingen af de to ubåde. U-30 blev bugseret hjem til Tyskland af torpedobåden B 111 gennem det smalle Nordmandsdyb mellem Blåvands Huk og Horns Rev, hvorefter den blev repareret, så den kunne fortsætte sine togter.

Men der skete noget andet, som ikke er så kendt. Tyskerne var som nævnt meget nervøse for engelsk indblanding i redningsaktionen af U-20 og U-30. For englænderne ville det nemlig have været en stor triumf, hvis de havde kunnet fange kaptajnen på U-20, kaptajnløjtnant Walter Schwieger, og stille ham til ansvar for Lusitanias sænkning ved en krigsforbryderdomstol. Tyskerne stillede selv engelske kaptajner for krigsforbryderdomstole, hvis de havde overtrådt internationale love for krigsførelse til søs. Et eksempel er krigsforbryderprocessen mod den civile engelske kaptajn Fryatt, der i 1916 blev dømt til døden af en tysk krigsforbryderdomstol og henrettet, fordi han havde forsøgt at vædre en tysk ubåd med sit civile fragtskib, da det blev antastet af en ubåd.¹⁴

Den tyske bekendtgørelse af henrettelsen af kaptajn Charles Fryatt som krigsforbryder, fordi han forsøgte at vædre en tysk ubåd.

Bekanntmachung

Der englische Handelschiffskapitän

Charles Fryatt aus Southampton

hat, nachdem er nicht der britischen Wehrmacht angetrautet am 26. März 1916, versucht, in diese einen Internirland durch Brücken zu verschleppen. Er hat deshalb durch seine Tätigkeit die Verletzung von neutralem Territorium

zum Tode verurteilt
und erschossen worden.

Ein rechtsw. Teil hat denselben später gegen die Schiffe gefordert.

gez. **von Schroder**

Admiral.

Kommandeur der Admiralität des Mittelmeeres

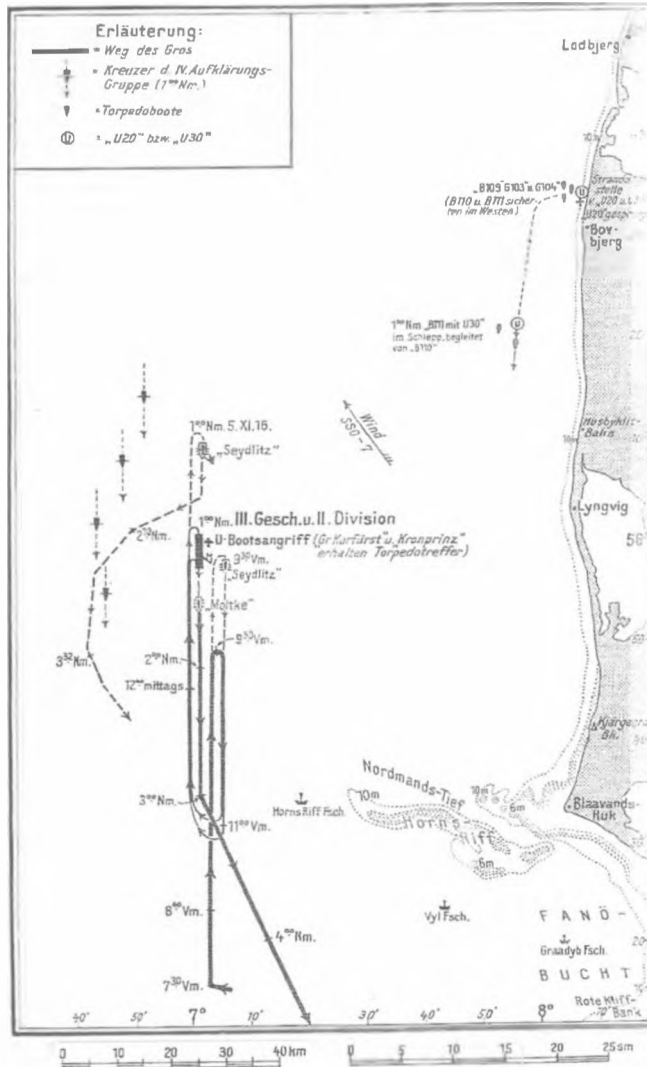
Brisbane, den 27. Juli 1916.

Da den tyske flådekommando hørte om U-30s og U-20s vanskeligheder, sendte den fem torpedobåde til hjælp. De var fremme ved strandingsstedet ved Vrist ved dagry og fik som nævnt trukket U-30 fri af revlerne men ikke U-20. Tyskerne var imidlertid bange for, at englænderne måske kunne finde på at optræde på strandingsstedet. Derfor blev der sendt en større tysk flåde af sted mod nord.

Tyskerne vidste fra pejling af radiotelegrafsignaler at engelske krigsskibe den 3. november, altså dagen før ubådernes strandning, havde befundet sig ved Store og Lille Fiskebanke på højde med Thyborøn. Den tyske flådechef befalede derfor, at den

tredje eskadre af slagskibe, der allerede befandt sig til søs, skulle sejle mod nord for at kunne gribe ind, hvis engelske krigsskibe skulle vise sig.¹⁵

Den tyske viceadmiral Ritter von Hipper befandt sig derfor ved ottetiden ved Horns Rev med en større flåde på vej mod nord. Med sig havde han de to slagkrydsere Seydlitz og Moltke og et antal slagskibe herunder Großer Kurfürst og Kronprinz. Dertil kom fire krydsere, men den for Hippers eskadre bestemte ubåds-sikring, den V. torpedobådsflotille, kunne ikke nå at indhente Hippers skibe. Slagskibene var derfor ikke sikret tilstrækkeligt mod ubåde.¹⁶

Borstoß der Linienflotte am 5. November 1916.

Abdruck G. Z. Walter: Die Flotte

Det tyske kort over affæren ud for den jyske vestkyst 5. november 1916. Man kan følge slagskibsflådens bevægelser lige nord for Horns Rev for at dække assistancen til U-30 og U-20 og den engelske ubåds angreb.

Der er usikkerhed om antallet af slagskibe. I det tyske værk om søkrigen "Der Krieg in der Nordsee" nævnes ikke mindre end 11 slagskibe i Hippers flåde.¹⁷ Det er måske overdrevet. Det fremgår nemlig, at det var den III eskadre af slagskibe, der deltog, og denne eskadre omfattede fem slagskibe.¹⁸

Englænderne hævder, at der var fire slagskibe i Hippers eskadre, hvilket er sandsynligt, fordi de blev set fra en engelsk ubåd.¹⁹ Under alle omstændigheder var det en meget stærk styrke af slagskibe, der den 5. november 1916 sejlede mod nord ud for den tyske vestkyst.

Da slagskibseskadren kl. 13.00 fik besked om, at U-20 var sprængt og U-30 på slæb mod Tyskland, vendte den om. Den befandt sig da lidt syd for Lyngvig fyr. Her havde englænderne placeret en af deres ubåde som fast ubådsvagt gennem næsten hele krigen. Dens opgave var at overvåge havet nord for Horns Rev, hvor den mest sandsynlige rute for den tyske flåde var, hvis den vovede sig ud i Nordsøen nord for Horns Rev.

Den 5. november 1916 var det den engelske ubåd J 1 med kaptajn N.F. Laurence som chef, der havde vagten. De tyske skibe havde sænket farten til 10 – 12 knob, for at de øvrige skibe kunne følge med som nødtørftig sikring mod ubåde. Kort før kl. 13.00 fik slagskibene Großer Kurfürst og Kronprinz hver en torpedotræffer, som kom fra den engelske ubåd. På

grund af høj sø var torpedoernes løbebaner først blevet set så sent, at undvigelse var umulig.²⁰

De to trufne slagskibe blev slemt beskadiget, men de sank ikke, fordi de tyske slagskibe havde et dobbelt panser. Skibene kunne holde deres fart, men de havde fået store skader, hvilket var en alvorlig svækkelse af den tyske flåde her så forholdsvis kort efter Jyllandsslaget. Reparation af skibene blev straks igangsat. Kronprinz var færdigrepareret den 6. december 1916, men Großer Kurfürst var først kampklar den 10. februar 1917. De to skibe optog imidlertid værftsplads for to andre skibe Prinzregent Luitpold og Oldenburg, som skulle have haft et planmæssigt eftersyn. Dertil kom, at krydseren Von der Tann efter et turbinehavari også måtte udgå som operativt kampskib.²¹ Den tyske højsøflåde var derfor ikke i besiddelse af sin fulde kampkraft i slutningen af 1916.

Den engelske ubådschef for J 1 N.F. Laurence rapporterede begivenheden til London, som offentliggjorde den. Derfor kunne Esbjerg Avis – forløber for Vestkysten – den 7. november bringe en lille notits om, at en engelsk ubåd havde ramt et tysk slagskib med en torpedo. Laurence havde åbenbart ikke bemærket, at han havde ramt to slagskibe.²²

Episoden fik et efterspil. Kejser Wilhelm II var egentligt den øverste krigsherre i Tyskland, men han havde ikke megen indflydelse på krigsførelsen på landjorden.

Det skyldtes den tyske historie. Det var Preussen, der havde været den afgørende magt bag samlingen af Tyskland ved krigen mod Danmark i 1864, mod Østrig og de tyske småstater i 1866 og endelig Frankrig i 1870-71. Her havde Preussen og den preussiske generalstab fejret sine store triumfer, og ingen vovede siden at antaste Preussens eller den preussiske generalstabs magtpositioner i det samlede Tyskland. Derfor havde Tyskland ikke en fælles krigsminister under den Første Verdenskrig. Der var Preussens krigsminister og de andre tyske staters krigsministre med Preussens krigsminister som den ledende, og der var den preussiske generalstab, som ligeledes var den ledende generalstab. Over for disse instanser havde kejseren kun nominel magt.

Helt anderledes var det med flåden. Den var skabt af det samlede Tyskland efter 1871 som et fælles rigsforetagende med kejseren som den øverstbefalende. Her var der ingen af de tyske delstater, der kunne påberåbe sig særlige interesser. Derfor kunne Wilhelm II optræde som den virkelige øverstbefalende over flåden, som han havde interesseret sig for i mange år.

Wilhelm II var imidlertid en forsigtig mand. Efter Jyllandsslaget i maj 1916 var han meget tilbageholdende med at risikere flåden i et nyt stort slag, og derfor havde han befalet den tyske flådekommando, at den ikke måtte risikere, at flådens store krigsskibe kom ud i farlige situationer

uden, at Wilhelm havde været inddraget i beslutningsprocessen. Det havde der ikke været tid til her. Kejseren gav derfor admiral Scheer en alvorlig reprimande, fordi dennes indsats af flådens store krigsskibe ikke stod i forhold til redningen af to ubåde. Et par dage efter fortrød Wilhelm dog reprimanden og tilbagekaldte den.²³

Den sønderjyske politiker H.P. Hanssen, der var valgt til den tyske rigsdag og sad i det på papiret magtfulde finansudvalg, som bevilgede pengene til krigen, hørte i Berlin om episoden ud for Nymindegab. I sin dagbog skrev han: "*De engelske Undervandsbåde er lige så gode som de tyske, Torpederne dog ikke*".²⁴

De engelske ubåde angreb tyske krigsskibe, mens de tyske ubåde især angreb handelsskibe herunder de neutrale landes skibe. For Esbjergs vedkommende kom det i december 1916 til en kritisk situation, da to skibe, der skulle have bragt kul til Esbjerg gasværk, blev sænket i Den Engelske Kanal. Det var damperne "Inger" og "Gerda" fra det esbjergensiske rederi Vesterhavet. Esbjerg gasværk manglede derefter kul, men fik loyalt hjælp fra andre gasværker.²⁵

Episoden fik konsekvenser for den tyske søkrigsstrategi. Begivenheden kunne bruges som støtte til de flådeofficerer, der ønskede at genoptage den vindskrænkede ubådskrig, som var blevet indstillet i 1915. I stedet for at søge et afgørende slag med den engelske Grand Fleet i lighed med Jyl-

landsslaget 31. maj 1916 valgte tyskerne for anden gang at erklære den uindskrænkede ubådskrig den 31. januar 1917, selv om man godt vidste, at det ville medføre en krigserklæring fra USA.

Episoden viser også noget af interesse for forståelsen af Danmarks strategiske stilling under verdenskrigen. Danmark var ikke fuldstændigt underlagt den tyske magtsfære. Den tyske magtsfære til søs strakte sig kun til Horns Rev.

Nord for Horns Rev kunne tyskerne nok af og til sende overfladeskibe på hurtige strejftogter, men de fik ingen betydning for magtforholdene til søs. Det var og blev den engelske flåde, der kontrollerede Nordsøen og Skagerrak under den første verdenskrig. Det var derfor, at tyskerne var henvist til at bruge undervandsbåde. Den kostbare tyske højsøflådes opgaver i resten af første verdenskrig blev derfor kun dette at beskytte den tyske nordkyst og ubådsbaserne mod engelske angreb.

Kildematerialet:

Andriessen, J.H.J.: 1. verdenskrig i billeder. Nederland 2002. Dansk udgave 2003. (Andriessen)

Beesly, Patrick: Room 40. British Naval Intelligence 1914-1918. 2. udg. 1984. (Beesly)

Birnbaum, Karl E.: Peace Moves and U-Boat Warfare. A Study of Imperial Germany's Policy towards the United States April 18, 1916 – January 9, 1917. Stockholm 1958. (Birnbaum)

Bjøl, Erling: USA 1865-1941. Samfund i vækst. Verdens Historie. Bd. 26. Kbh. 1992. (Bjøl)

Esbjerg Gasværk. Regnskab og Beretning for Driftsaaret 1918-19.

Esbjerg Avis 7. november 1916.

Gladisch, Walther: Der Krieg in der Nordsee. Bd. 6. Von Juni 1916 bis Frühjahr 1917. Berlin 1937. (Gladisch)

Hanssen, H.P.: Fra Krigstiden. Dagbogsoptegnelser. Bd. I. Kbh. 1924. (Hanssen)

Lipsky, Florian og Stefan: U-både fra alverdens lande. Guide til mere end 150 udstillede u-både. Kbh. 2006. Dansk udgave efter den tyske original

"Faszination U-Boot. Museums-Unterseeboote aus aller Welt" Tyskland 2000. (Lipsky)

Newbolt, Henry: Naval Operations. Bd. IV. London 1928. (Newbolt)

Normann, Gert: Skibsvrag ved Vestkysten. Bd. 1. Fra Thyborøn til Fjaltring. Ringkøbing 1987. (Normann)

Ramsay, David: "Blinker" Hall: Spymaster. The Man who brought America into World War I. UK 2008. (Ramsay)

Rasmussen, A. Hjort: Bjarngningsliv. Claus Sørensens erindringer. Bd. III 1917-1937. Esbjerg 1974. (Rasmussen)

Spindler, A.: Der Handelskrieg mit U-Booten. (Der Krieg zur See 1914-1918) Berlin 1932- 1934. Bd. II. (Spindler)

Stegemann, Bernd: Die Deutsche Marinepolitik 1916-1918. Berlin 1970. (Stegemann)

Taylor, A.J.P.: The First World War an illustrated history. U. K. 1963.

Henvisninger:

- 1 Gladisch bd. 6 s. 149 ff.
- 2 Ramsay s. 90 f.
- 3 Gladisch bd.6. S. 150.
- 4 Normann s. 40 ff.
- 5 Birnbaum s. 24 f.
- 6 Spindler bd. 2. S. 86 ff.
- 7 Beesly s. 113 ff.
- 8 Bjøl s. 142.
- 9 Beesly s. 119 ff og Ramsay s. 101 ff. Beesly har forsket indgående i Lusitanias skæbne. I anden udgave af sin bog fra 1984 Room 40 går Beesly tøvende men klart ind for, at det engelske admiralitet bevidst udsatte Lusitania for at blive sænket af en tysk ubåd. I amerikaneren David Ramsays bog "Blinker" Hall: Spymaster fra 2008 imødegår Ramsay Beeslys konspirations-teori, som han ikke finder bevist.
- 10 Bjøl s. 143.
- 11 Birnbaum s. 91.
- 12 Ramsay s. 103 f.
- 13 Normann s. 47 ff og Rasmussen s. 68 ff.
- 14 Andriessen s. 110.
- 15 Gladisch s. 150 ff.
- 16 Gladisch s. 151.
- 17 Gladisch s. 151.
- 18 Gladisch s. 155.
- 19 Newbolt bd. IV. S 67 ff.
- 20 Gladisch s. 151 f. og Newbolt bd. IV s. 67 f.
- 21 Gladisch s. 153 f.
- 22 Esbjerg Avis 7. november 1916.
- 23 Gladisch s. 153 og Newbolt Bd. IV s. 68. Se også Stegemann s. 107 og Anhang s. 150 med uddrag af et brev fra Trotha til Levetzow.
- 24 Hanssen s. 316.
- 25 Aarsberetning for Esbjerg Gasværk 1918-19.

Jens Peter Østergaard, Granlunden 91, 6705, Esbjerg Ø. e-mail: oestergd@post4.tele.dk. Pens. lektor, født 1942. Cand. mag. i historie og geografi, medforfatter på "Den blå Planet – en grundbog i geografi", artikel om Esbjerg på Kort og Matrikelstyrelsen. Kronikker i Vestkysten 1990 og Jyllands Posten 2002.

Pas på! Fjenden kommer (måske)

Af Flemming Christensen

Forud for og under den Anden Verdenskrig blev der iagttaget en række sikkerhedsforanstaltninger, som var velkendte i samtiden. De nyere generationer har ikke så let ved at skelne imellem de forskellige institutioner. Det har derfor været af interesse at udarbejde en oversigt over, hvordan det civile beredskab fungerede i en mindre dansk provinsby. Her er Ribe valgt som udgangspunkt. I større byer var endnu flere organisationer virksomme under krigen, for eksempel igangsættelse af arbejde til de arbejdsløse, indsamling af spildprodukter og lignende.

Luftmeldetjenesten 1934-2004

I årene op til den Anden Verdenskrig oprettede man i Danmark forskellige beskyttelsesforanstaltninger for den civile befolkning, da truslen om en eventuel krig følte overhængende. Der havde for eksempel fra tysk side været krænkelser af det danske luftrum, hvilket foranledigede, at der blev oprettet et frivilligt luftmeldekorps, som havde til opgave at observere al flyaktivitet over landet. Luftmeldetjenesten fik officiel status ved en vedtægt af 30. november 1934, som var sanktioneret af statsminister Stauning og Kong Christian den 10.

Landet over blev der opført omkring

700 små tårne, hvorfra frivillige medlemmer af korpset kunne holde øje med himlen for så vidt skydække tillod det. Var der overskyet, kunne de måske høre motorlydene fra passerende fly. Der var installeret telefoner i tårnene, og mandskabet var forsynede med kikkerter. Telefonerne stod i forbindelse med en række centraler, hvorfra meldinger blev viderebragt til militære og civile myndigheder. Der blev sat sirener op, som i tilfælde af fare kunne advare civilbefolkningen, så den kunne gå i dækning i de betonbunkers, der også blev opført i alle byer. Da krigen endelig kom, måtte man nedlægge Luftmeldetjenesten, så landet kunne opretholde skinnet af at være en venlig nation. Efter krigen blev tjenesten reorganiseret i forbindelse med den såkaldte kolde krig. Korpset blev nedlagt 2004.

Statens civile Luftværn 1939-

Luftværnet var også en frivillig tjeneste, oprettet 1. januar 1939. Den havde til opgave at sikre befolkningen i tilfælde af luftangreb. Man skulle kunne rykke ud og bekæmpe brande, behandle tilskadekomne, genhuse udbombede og udarbejde evakueringsplaner. Opgaverne blev lagt på en række organisationer, der i forvejen havde en art militær struktur, Danske

Kvindens Beredskab, Spejdernes Hjelpekorpset, Arbejdernes Samariterforbund og Dansk Røde Kors. Desuden blev det muligt at udskrive værnepligtige, som enten havde trukket frinummer eller var blevet kasseret. Luftværnet indrettede beskyttelsesrum, bunkere og samarbejdede med politikorpset og brandværnene.

I Ribe var det læge Svith, som stod for dette beskyttelsesarbejdes organisering. Han havde været meget aktiv for oprettelsen af spejderkorpset og var egnet til at indtage formandsposten for Luftværnsforeningen.

I modsætning til Luftmeldekorpset forblev Luftværnet aktivt under den Anden Verdenskrig, og 350.000 danskere var knyttet til det i fastere eller løsere grad. Læge Svith arrangerede, at de tunge kælderhvelvinger under den store byejendom Porsborg på Torvet i Ribe blev rammen om beskyttelsesarbejdet. Stedet var centralt, og hvelvingernes tyngde må formodes at have udgjort en sikkerhed mod bombeangreb. P. M. Hansen Ribe Kommune, sørgede for anskaffelse af det nødvendige materiel, og landbetjenten fik opsynet med det. Det drejede sig om nødbelysningsanlæg, lommelygter, økser, reb, stiksæve, køben, vandspande, kiks, frugt, toiletspand m.v. I Porsborgs kælder indrettede man også kommandocentral, hvortil luftmeldeposterne kunne indtelefonere eventuelle meldinger om mistænkelige fly. Politimester Andrén blev Ribes luftværnschef og

han skulle holde kontakt med byens institutioner, disponere over brandvæsen og sygehusvæsen med videre, alt eftersom situationen krævede det. Der blev sat tre sirener op i Ribe, på Gasværket (nu Vikingemuseum) på Stadionvej og på garver Simonsens ejendom i Sønderportsgade.

Den første melding kom den 29. november 1941. Byens tre sirener hylede med stigende og faldende toner i tyve minutter fra klokken 22.20. Det er uvist, hvor mange ripensere, der forlod deres dyner for at gå i beskyttelsesrummene. Det publikum, der var i byens biograf og så "Tag det som en Mand" blev i hvert fald blot gennet ud i biografens forhal. Her kunne de så vente til alarmen blev blæst af.

Den næste alarm kom tre måneder senere. Den 27. februar 1942 klokken 22.24 hylede sirenerne igen, og denne gang varede det to timer inden afblæsningen kom. Folkene i observationstårnene havde observeret nogle røgformationer, som havde vakt deres mistanke, det var en måneklar aften, og de havde ikke observeret nogen fly, men man måtte være på den sikre side!

Tredje alarm kom den 27. april 1942 klokken 0.55 og den blev afblæst klokken 1.45. Man mener ikke, at ret mange stod op for at søge beskyttelse den nat.

Fjerde alarm kom den 27. september 1942, hvor et engelsk bombefly, der blev forfulgt af en tysk jager, kastede sin bombelast på Holmene. Bomberne, der var brandbomber og sprængbomber, eksplo-

derede ikke, og tyskerne demonterede dem senere.

Senere accelererede antallet af luftalarmer i Ribe. Den 19. juni 1944 opgjorde man antallet til i alt 50, og de havde til sammen været 70 timer og 39 minutter. Den længste havde været den 8. januar 1943, den havde været mere end tre timer. De fleste alarmer kom om natten. Første dagalarm kom den 21. maj 1943. Ved dagalarmens indvarsling blev eleverne i Borgerskolen i Bispegade sendt i beskyttelsesrum i skolens kælder, men eleverne på Katedralskolen fik fri og måtte selv gå hjem. På Ribe Jernstøberi gik arbejderne ned i støberiets kælder, der var indrettet til beskyttelsesrum.

Beskyttelsesrummene var anlagt i kældrene, der blev ekstra afstivede og fik vinduerne tildækkede med jernbanesveller eller sandsække.

Civil Beskyttelse (CB)

CB-korpset blev etableret i Ribe i efteråret 1939 med malermester Christian Brogaard som leder. Der blev indkaldt nogle årgange af værnepligtige, som blev trænet i eksercits, gasmaskeøvelser, flykending og bombetyper. Kaj K. Krebs, lektor ved Katedralskolen, som havde været officer påtog sig at stå for denne grundtræning. Træningen fortsatte indtil besættelsesmagten den 19. december 1944 forlangte, at den skulle ophøre, da den militære træning blev opfattet som en trussel imod tysker-

ne. Men træningen i brandslukning, evakuering og lignende fortsatte. Denne træning foregik i kælderen under Ribe Midtmølle og blev ledet af brandmændene og kommunens tekniske tjeneste. Der var endvidere en speciel træning i beskyttelse mod giftgas. Ganske vist var der forbud imod brug af giftgas ifølge Haagerkonventionen, men rygterne om gasangrebene under den Første Verdenskrig manede til forsigtighed. Lektor Dalsø fra Katedralskolen forestod denne gastræning, som man kaldte det. Øvelserne bestod mest i førstehjælp og afvaskninger med vand og sæbe på personer, der måtte have været i kontakt med giftgas.

Civilbefolkningen blev opfordret til at have et lager af "hvide klude" parat som forbindsmateriale. Man skulle altså ikke kassere tyndslidt sengetøj, men vaske det, klippe det i strimler og rulle det sammen, så det kunne være parat i nødstilfælde.

På Ribe Sygehus forestod overlæge David Bøggild sanitetstjenesten. Han holdt foredrag om førstehjælp og genoplivning, og der blev foretaget bæreøvelser med transport af tilskadekomne. CB-korpset patruljerede i gaderne og skulle blandt andet påtale, hvis der nogen steder ikke var mørkelagt tilstrækkeligt. De skulle deltage ved redning af mandskab ved eventuelle nedskudte fly. De kom nu ikke rigtigt til at deltage i nogen redningsaktioner, da besættelsestropperne ikke lod dem komme til de få gange, der virkelig var nødlandin-

ger eller nedskydninger.

Dette skete den 17. december 1942, hvor et engelsk fly faldt ned mellem Skærbæk og Ribe. Lufttrykket ved den påfølgende eksplosion knuste glasset i isenkræmmer Nyborgs udstillingsvindue på hjørnet af Mellemdammen og Ribe Vesterå.

CB-korpset, gerne omtalt som Vagtværnet, kom på gaden, da politikorpset blev arresteret og ført til Tyskland. I Ribe fandt de tyske soldater betjent J. Chr. Jensen på politistationen, da de kom for at arrestere betjentene. Han ville ikke forlade stationen før han var sikker på, at alle var blevet advaret.

CB-betjentene var uden politimæssig myndighed og de var ubevæbnede, men de tjente til at berolige befolkningen, når de patruljerede gaderne under mørklægningen. Korpset blev først nedlagt et par år efter krigen. De havde haft tjansen med at holde orden på de tyske flygtninge, der kom til Danmark efter krigen afslutning.

Afvikling

Det meste af ovennævnte blev afviklet kort efter krigen ophør. Dog fortsatte Luftmeldetjenesten endnu en tid under indtrykket af den kolde krig. De betonstøbte bunkers ligger til dels endnu enkelte steder, og det hænder, at der dukker andre minder om krigen op i private hjem. Den Anden Verdenskrig står undertiden for yngre generationer som en tid, hvor der skete noget i Danmark. Men sandheden

er, at krigen tid netop var karakteriseret ved, at der næsten ingen ting skete. Varerationeringen, mørklægningen og forberedelserne til en katastrofe var det, der fyldte mest i almindelige folks dagligdag.

Artiklen er bearbejdet af redaktionen.

Flemming Christensen, tidligere lærer ved Aarhus Købmandsskole. Født 1930. Opvokset i Ribe. Har tidligere skrevet artikler i R.A.

Jord eller blæk?

Et kulturhistorisk portræt af to vestjyske bondelærere
Af Niels Kayser Nielsen

De er nogenlunde jævnaldrende. De er begge i tvivl: Skal bogen eller ploven være bestemmende for deres liv? Skal de være skolelærere eller bønder? Eller begge dele? De er temperamentsmæssigt yderst forskellige: den ene er stejl; den anden lægger mere vægt på mindelighed. Deres liv arter sig forskelligt, men alligevel er der en stor fællesnævner i deres værdigrundlag og normsystem. I forskelligheden gemmer der sig en tidsånd, som de begge deler, og som de hver på deres måde bekræfter og leverer bidrag til.

I det følgende skal der tegnes et kulturhistorisk portræt af to stærke vestjyder, som hver især har medvirket til at præge deres miljø, og som også er typiske repræsentanter for den egn og den kollektive mentalitet, de begge levede i.

De nævner aldrig hinanden ved navn, og alligevel må deres veje – skal vi slutte ud fra de eksisterende kilder – ofte have krydset hinanden. Hensigten i det følgende er ikke at give en forklaring på, hvorfor de lader som om, at de ikke ved af hinandens eksistens, selv om de i væsentlige dele af deres liv har levet tæt på hinanden. Formålet med portrættingen af dem er

derimod at påpege, at de fremstår som typer og som repræsentanter for sin tid og sin hjemstavn.

Når de her ses som typer, er der også grund til at se på, hvad de typologiserer og repræsenterer. Ærindet med det følgende er altså ikke kun at tegne to levnedsporætter, men også at kontekstualisere dem, dvs. sætte dem ind i et bredere kulturhistorisk mønster, der siger noget om grundlæggende samfundsmæssige forhold af materiel, social og politisk art. Yderst set hviler det følgende på en kulturhistorisk metodik, som er skitseret af de to svenske etnologer Billy Ehn og Orvar Löfgren, som opererer med en undersøgelses- og formidlingspraksis, der gennem analyse af dagligdags fænomener vil blotlægge kulturmønstre, som siger noget om grundlæggende værdier og synsmåder, herunder ikke mindst de stiltiende og nærmest selvfølgelig tilstedeværende tolkninger og betydninger, som sammen med de materielle dele af kulturen er bestemmende for folks adfærd.

Og så er det vist på tide at løfte sløret for, hvem vi har med at gøre. De er nemlig ikke kun typer, men også individer. De to personer er henholdsvis skolelærer og forfatter Torben Klinting og husmand og

amtsrådspolitikker Terkel Kristensen – begge fra Fåborg Sogn, vest for Varde. Førstnævnte er født 1852 i Henne Sogn på Vestkysten og kom i 1882 kort efter nytår til Fåborg Sogn som lærer ved Slebsager Skole efter forinden at have virket som lærer i Klinting i Henne Sogn, hvorfra han selv stammede og var født og opvokset. Sidstnævnte er født 1847 i Aal Sogn, hvor han tilbragte sine barne- og ungdomsår i Oksbøl. Han kom til Fåborg Sogn i oktober 1883, nærmere bestemt bosatte han og hustruen Johanne sig som husmands- og vinterlærerepar i landsbyen Vreuderup og levede der gennem deres voksenliv. De er med andre ord begge tilflyttere og kommer til Fåborg med ca. halvandet års interval. Også Torben Klinting drev gennem en periode landbrug ved siden af sin lærergerning og er således også et eksempel på den situation, som Steen Steensen Blicher opridser i ”Æ Bindstouw”, at Kræn Koustrup var ”skwolvøjster” om vinteren og ”muhrmøjster” om sommeren, som almindeligt var i de områder, der var omfattet af den såkaldte vestjyske skoleordning, hvor børnene havde fuld skolegang om vinteren, for så kun at komme i skole en formiddags tid én eller to gange i sommerhalvåret. Man skønnede, at der var mere brug for dem i bedrifterne, og at de lærte mere ved det. Hverken Torben Klinting eller Terkel Kristensen levede som Blichers fiktive skolelærer, men begge var de hver på

sin vis tilknyttet den vestjyske skoleordning.

Kildegrundlag

Når vi har kendskab til deres liv og levned samt deres værdier og grundholdninger, skyldes det henholdsvis udgivelsen, med tilhørende fyldige kommentarer af historikeren Flemming Just, af en række breve fra Terkel Kristensens hånd til den nærmeste familie og Torben Klintings egne erindringer. Der kan være grund til i den sammenhæng at påpege de fornødne kilde-mæssige forbehold: at erindringer gennemgående er et upålideligt kildegrundlag, for så vidt som de hviler på en vis grad af tilstræbt selviscenesættelse, og at brevmateriale, som ellers normalt sættes højere i troværdighedshenseende, heller ikke kan siges fri for redigeringshensyn, idet der også her kan være tale om bevidste fremhævelser og betoning på den ene side og tilsidesættelser og ”glemsler” på den anden side. Begge de to kildeproducenter er kloge, intelligente og reflekterede mennesker, men så meget desto mere grund til at være på vagt kan der nok være, for så vidt som de begge ved, hvordan ”de skal skære kagen”. Trods det tages kilderne her i det store og hele for pålydende. Dels for så vidt som de langt hen supplerer hinanden i faktisk henseende, derved at de i lange stykker omhandler livet i samme sogn, dels fordi vi i Terkel Kristensens tilfælde har mulighed for kontrollere en række op-

lysninger ved sammenligning med broderens Niels Kristensens breve til bl.a. Terkel, som ligeledes er udgivet med noter og kommentarer. Vi kan med andre ord i nogen udstrækning kigge de to bondelærere i kortene. – Men hvem var de? Og hvordan formede deres liv sig?

Terkel Kristensen

Han kom fra et nogenlunde velbjerget gårdmandshjem i Oksbøl og var ældste søn i familien. Af grunde, vi ikke kender

Terkel Kristensen Foto: Faaborg Lokalkiv

til, overtog han ikke fødegården. Måske har faderen ikke villet give den fra sig, medens tid var, måske har familien skønnet, at Terkel ikke havde den fornødne interesse – måske heller ikke de fysiske kræfter – til at blive gårdmand. Givet er det, at han som 16-årig virkede som vinterlærer i Vejers ude ved kysten. Dette var ikke ualmindeligt for opvakte knøse, og den omstændighed, at han beholdt stillingen i fire år kan formodentlig ses som udtryk for, at såvel lokalbefolkningen som han selv har været tilfreds med situationen. Om sommeren var han et par år i Sønderjylland, for dér at tjene som karl hos de rige marskbønder. Her hæfter han sig ved det gode sociale fællesskab, og at alle spiser ved samme bord – og altså ikke opdelt mellem separat folkestue til tjenestefolkene og herskabet for sig.

At han ikke fortsatte som vinterlærer skyldes, at han i 1868 skulle aftjene sin værnepligt. I København. Brevene herfra vidner om stor glæde om at udtrykke sig elegant og præcist, men bærer også præg af, at han er spændt ud mellem den moderne storby med ture til Dyrehaven, og en god portion traditionalisme. Bestandigt betones det således på bondevis, at han er ved godt helbred, og at han er taknemmelig for de smørsendinger hjemmefra, som jævnligt tilgår ham. Det fremgår ligeledes at han med flid opsøger folk i hovedstaden, som har en eller anden form for tilknytning til eller slægtskab med Oksbøl og omegn.

Slippe hjemstavn kan han ikke. Det bemærkes endvidere, at han holder "Læsning" med nogle af soldaterkammeraterne, og at han drillende bliver kaldt både "Skolelærer" og "Degn".

I denne hovedstadsfase af hans liv er det således spændingen mellem de nye urbane udfordringer og "smør-tilværelsen" i form af det sunde, det sikre, men også noget jordbundne livs almueforankring, der dominerer, men vi ser også, at den mere eksistentielle konflikt mellem skole og jord også stikker sit hoved frem. Denne konflikt tager til i løbet af værnepligten, og igen og igen kan man konstatere, at han er i tvivl om, hvilken livsbane han skal vælge, og at han søger en løsning på konflikten. Hver eneste gang han i brevene hjem til Oksbøl bedyrer, at han ikke vil gå lærervejen, har man en fornemmelse af, at det mere handler om besværgelse end egentlig overbevisning. Således fx i brevet af 29. august 1869:

"Jeg kan jo nok indsee det Vanskelige ved at faa en god Vinterlærerplads i vore med Seminarister overfyldte Dage. Det samme har I jo ogsaa betænkt; men hvad I maaske ikke have tænkt på er, at det kun er for Fortjenestens Skyld, at jeg vil give mig af med at holde Skole og ikke for Mangelbeds Skyld. Jeg har tværtimod mere Lyst til Bondearbejdet. Derfor har jeg tænkt mere på Tjenesten hos Søren Pedersens Enke, end I troede...Jeg har Ingen Lyst til at gaa hjemme i Aal Sogn at sætte Penge til og jeg troer det vil være

vanskelig at faa en Lærerplads, da jeg ikke er hjemme og kan snakke for Beboerne og Sogneforstanderne saadan som de andre Ansøgere."

I første omgang bliver han efter soldatertiden på ny sommerkarl i Sønderjylland. Men samtidig er han vinterlærer i Billum skole lidt øst for Oksbøl, gennem hele fem vintre. Omvendt kan vi af det store opsamlende Kyndelmissebrev fra 1887 se, at han også har været gårdbestyrer i Vrøgum nord for Oksbøl, og at han her vantrededes lige så meget som ved at springe soldat. Årsagen kender vi ikke, men det er tankevækkende, at han nævner værnepligtstiden og bestyrertiden i Vrøgum i sammenhæng. Er det tvivlen og usikkerheden, der har naget ham? I samme brev omtaler han, for blot tredje gang i øvrigt i brevmaterialet, at han også har været gårdbruger i Ho syd for Oksbøl. Nærmere bestemt ernærede han sig som præstegårdsforpagter i det sogn, hvor forfatteren Thomas Lange, der er manden bag egnens slogan "Eventyrets land", voksede op hos sin morbroder, der var præst i sognet, som i øvrigt også husede landets eneste stråttækte kirke. Mange kommentarer vedrørende denne tid, er der ikke at finde i brevene. Om årsagen til, at han kommer til Ho, kan der kun gisnes. Materialet slår ikke til, men måske har det spillet ind, at hans forlovede Johanne, med hvem han i 1876 bliver gift i Ho kirke, var herfra. I et af kærestebrevene til hende, skrevet i

Terkel Kristensen og Johanne.
Foto: Faaborg Lokalarkiv

Emmerlev vest for Tønder 4. august 1872, fremgår det, at han fremdeles er i tvivl:

"...tilmed har jeg nylig købt en mængde af papir, blæk og penne, og har godt af at øve mig i at skrive noget op, for hvem ved hvad man skal leve af enten jord eller blæk"

Han tilføjer længere nede i det både muntre og intime brev, at han aldrig skal spare hverken "hænder eller hoved" for at give hende et hjem, hvor hun kan have det godt. At løse denne opgave ved at blive præstegårdsforpagter, ligner vel mest af alt et ønske om en mediering mellem hånd og ånd. Men det er også fra Ho-tiden, vi ser en anden slags mediering, nemlig i den

omstændighed, at han i 1879, bliver valgt ind i Ho-Oksby sogneråd, hvor han ved konstitueringen vælges som sognerådsformand som kun 32-årig. Det kan nok være, at han er i tvivl om sit kald her i verden, men i tvivl om egne evner har han – og omgivelserne – tilsyneladende ikke været.

Alligevel fortsætter han ikke i Ho, til trods for den megen succes. Er det fordi forpagterarbejdet ikke løser hans lærertrang? Det er nærliggende at lege med tanken, for så vidt som ægteparret herefter i efteråret 1883 slår sig ned som husmandspar i Vrenderup øst for Varde, hvor han trods små kår kan supplere indtægterne, ved at virke som vinterlærer i en af sognets

småskoler. At lærergerningen optager ham, kan man slutte sig til ud fra den omstændighed, at han hurtigt iværksætter aftenskole. Denne ofte oversete del af den danske skole- og folkeoplysningshistorie, der går tilbage til skolereformerne af 1814, henvendte sig til de voksne sogneborgere, men var i realiteten nok mest henvendt til opvakte karle. Alligevel var interessen herfor så stor, at aftenskolernes samlede elevtal konstant var højere end højskolernes. Der er således grund til at tro, at aftenskolen har ydet et betydeligt bidrag til sognets oplysning af lokalbefolkningen. Det er denne verden, ved siden af hvervet som vinterlærer og helårsarbejdet med husmandsbruget, som Terkel Christensen fra

starten søger at agere i. 8. januar 1885 skriver han til broder Niels:

"I Aftes begyndte jeg igjen med Aftenskole, som jeg har holdt 2 Gange ugentlig. Venter fra en halv Snes Karle, saa du kan nok tænke, at jeg altid har travlt."

Travlt fik han, men vi vil for en stund forlade ham midt i arbejdet, for i stedet at rette blikket mod hans kompagnon i Fåborg Sogns skolevæsen.

Hellevej 35. Foto: Faaborg Lokalkiv

Torben Klinting

Han kom fra kår, der var fattigere end Terkel Kristensen. Faderen døde i en alder af 49 år, da sønnen var fire år gammel, og gården måtte sælges, medens moderen gik på aftægt. Der var derfor kun én vej frem: hårdt fysisk arbejde som tjenestekarl, alternerende med et liv som fisker, som Klinting senere har omtalt som højst nyttige erfaringer. Vejen til seminariet gik over Janderup Højskole, hvor han efter vinterkurset fortsatte hen over sommeren for at uddanne sig til vinterlærer. Første

Torben Klinting. Foto: Faaborg Lokalkiv

stilling var i Outrup og Vittarps skoler nord for Varde. Her boede han hos en opvakt og belæst gårdmand, der var sognerådsformand og selv havde været vinterlærer, og som desuden stod i forbindelse med Landhusholdningsselskabet, hvorfor han havde en større bogsamling, der stod til disposition for den unge videnssøgende mand. Efter en formel uddannelse ved Staby Højskole som kvalificeret vinterlærer gik turen atter tilbage til Vittarp, hvor han blev lærer for begge klasser i skolen, dvs. både de små og de store elever. Det gav blod på tanden, og ved at søge udsættelse med hensyn til militærtjeneste kunne han i 1874, efter bestået optagelsesprøve, blive optaget på Jelling Seminarium. Dette og den omstændighed, at han gennem de tre år uddannelsen varede, boede hos en familie uden for Jelling, der var i tæt kontakt med det levende grundtvigianske miljø i Østjylland, banede vejen for et livslangt tilhørsforhold til den grundtvigianske bevægelse, dens livssyn og skolesyn.

Efter en tid som hjælpelærer i Møborg ved Lemvig, hvor han havnede "midt i orkanens øje" i form af en konflikt i sognet mellem tilhængerne af henholdsvis den indremissionske præst og den grundtvigianske førstelærer, gik vejen efter aftjent værnepligt tilbage til hjemegnen., hvor han blev. 1. november 1878 indtrådte som lærer ved den biskole i Klinting, hvor han selv havde gået i skole som fattig hyrde-dreng. Hans livsbane kunne tage sin be-

gyndelse.

Og så alligevel ikke helt. Han fortæller nemlig i sine erindringer, at han af sin slægt blev ålet, fordi han havde valgt lærergerningen i stedet for at blive bonde, ligesom dem. Samme opfattelse havde hans hustrus familie. Hun, Jørgine Frederikke Hansen, var datter af en gårdejer i Vittarp, der mente, at det ville have været mere sikkert at vælge ”den slagne Landevej”. Men således skulle det ikke gå i første omgang. Torben Klinting blev lærer i sit hjem sogn, som han var så inderligt fortroligt med. Måske endog for fortrolig. Han kendte alle og kendte de unges vaner. ”Gilder, Dans og Drikkelag havde alt for megen Magt over dem”, anfører han. Og så han stiller an med aftenskoleundervisning, men måtte opgive det igen. Større held har han med sin anden interesse: at dyrke jorden.

”Jeg havde stor Lyst til Landbrug, og jeg tænkte alvorligt paa at komme i Besiddelse af saa megen Jord, at jeg kunne holde en Ko eller to. Men dertil manglede jeg Stald og Lade, og især manglede jeg penge for at faa det hele i Gang, og desuden, om jeg maaske kunne låne af Slægt og Venner, det var jo slet ikke sagt, at jeg ønskede i en Aarrække at være Lærer ved Klinting Skole. Det var maaske ikke heldigt, at jeg satte mig alt for fast der. Landbruget blev opgivet”

Sådan gik det da også. Lønnen var for lille i Klinting, og arbejdet som enelærer for

over 100 børn var for stort i forhold her til. Altså måtte han ud på embeds Jagt. Resultatet heraf blev ansættelsen ved Slesbager skole i Fåborg Sogn i 1882. Her skulle han være førstelærer og om vinteren kun undervise den ældste af de to klasser, dvs. i alt ca. 35 børn. Alle børn fik hverdagsundervisning i vinterhalvåret, men om sommeren kun én formiddag om ugen. Til gengæld skulle han så om sommeren også undervise en dag ugentligt ved sognets fire biskoler samt virke som kirkesanger. De fire biskoler var beliggende i Rodebæk, Agerbæk, Debel – samt i Vrenderup.

Her kunne Torben Klinting og Terkel Kristensens veje have krydset hinanden. Det har de givetvis også gjort, men på skrift hører vi intet herom. Ingen af parterne nævner hinanden ved navn, til trods for den fælles lærergerning og til trods for at de begge, som vi har set, havde interesse i såvel undervisning som landbrug. Det eneste, vi hører herom fra Klintings side, er en bemærkning om, at Vrenderupskolen i bygningshenseende var lille og tarvelig, og at den savnede en ”skolekone”, dvs. den morlille der i nogle skolehuse kunne bo i husenden, og hos hvem børnene kunne søge trøst og godbidder i frikvartererne som kvittering for almindeligt sladder og andet godt. Men ros falder der dog af, omend uden navns nævnelser:

”Det maa siges til Ros for Vinterlærerne, at de naaede et forholdsvis godt resultat. Flere var ældre

Vrenderup Skole

Vinterlærere, der havde arbejdet godt og samvittighedsfuldt ved samme Skole i flere Aar. De gik næsten alle Lærervejen og måtte som jeg, da jeg begyndte som Vinterlærer, arbejde for en lille Løn og med mangelfuld Uddannelse”

Til Terkel Kristensen selv falder der ikke ros af. Men hvad siger han selv om sagen? I det store Kyndelmissebrev til broderen vinteren 1887 skriver han, at han har mistet glæden ved at undervise. Tilbage står vel den slutning, at det efterhånden kun er for pengenes skyld, at han holder ved. Når dertil kommer, at han også anfører, at han plages af en bestandig ”Selvkamp.”,

hvilket kunne tænkes at referere til hans gamle dilemma om valg af enten den ene eller den anden levevej, er Klintings indirekte skudsmål måske ikke helt urimeligt endda. På et fotografi i Klintings memoirebog af Vrenderup Skole fra disse år kan man tydeligt se, at skolen er lille og ynkelig og i et vist forfald. En sådan arbejdsplads har næppe heller tiltalt den både driftige og ærekære Terkel Christensen.

Parløbet ophører

Herefter ophørte det, der med det fælles omdrejningspunkt i ønsket om at kombinere landbrug og lærergerning, kunne have

dannet grundlag for et fælles virke. Begge personer valgte side. Fra 1887 havde Terkel Kristensen fået nok af vinterlærerembedet. Det stjal for meget af hans husmandstid, og lønnen var for lille. Men lysten til at undervise manglede efterhånden også. Han skriver herom i et brev til broderen Niels, at ”som mine Livsankuelser og Forhold nu ere udviklede føler jeg aldeles ingen Kald”. Han diskuterer i samme brev frem og tilbage med sig selv og nævner, at han ganske vist kunne afsætte tiden til at undervise i vinterhalvåret, men at denne tid også kunne bruges til andet, såsom forbedring af husmandsstedets mergling, grøftegravning osv, og når til slut frem til, at det han nu vil er at være ”Bonde og intet andet”.

Torben Klinting nød i de første år i Slesbager at være landmand ved siden af. Til skolen hørte et jordtilliggende på 7 td. land ager og 11-12 td. land hede og mose. Både han og hustruen var interesserede i landbrug og fik straks to køer på stald, hvorefter de gik i gang med forbedring af jorden, som var i dårlig kultur. I ca. 20 år var han både bonde og lærer og udvidede skolens jord i både kvalitet og kvantitet, idet arealet både blev fordoblet og forbedret, ligesom han også købte nabojord op. Og alligevel nagede også tvivlen ham. Han virker tilsyneladende oprigtigt landbrugsinteresseret, men skriver også, at han led under

”Følelsen af at jeg skulle holde Skole og ikke passe Jord og Kreaturer. Men Skoleordningen og Forholdene var nu engang saaledes, at jeg om Sommeren måtte tage fat på Landbruget og selv erhverve en Del af min Lød derved.”

Af den sidste bisætning fremgår det, at der til landbrugsinteressen også knyttede sig et håndfast materielt motiv. Ligesom Terkel Kristensen i de sidste år som vinterlærer i Vrenderup, nok mest skelede til den økonomiske side af sagen, således var Torben Klinting i virkeligheden nok mest optaget af den pekuniære side af sagen, og håbede

Lærer Klinting. Foto: Faaborg Lokalkiv

i virkeligheden på at kunne slippe for landbruget. Den nye skolelov af 1899 inddebar, at han nu slap for at trave til Vrenderup for at holde skole om sommeren, men kunne hellige sig sin egen skole. Derfor bad han sognerådet om, at det skilte ham af med skolelodden. I første omgang var der imidlertid ingen købere, men som lærernes løn- og arbejdsforhold forbedrede sig, og der samtidig blev bygget ny skole i Slebsager, blev valget truffet. Dermed løstes begge deres dilemmaer. Terkel Kristensen valgte jorden og ploven. Klinting tog til slut endegyldigt parti for blæk og skole, og valgte helt og fuldt lærergerningen.

Parløbet mellem dem tog ende. Hvor de i ungdomsårene og den første del af voksenlivet, begge havde fattet kærlighed til både lærergerningen og landbruget, om end det også gav dem en del hovedbrud, og fornemmelsen af at risikere at sætte sig mellem to stole, slap de nu for dette dilemma. Det fremgår, at de efterhånden mere skelede til de økonomiske forhold end til de idealistiske fordringer. – Men stadig nævner ingen af de to hinanden ved navn, omend de både har kendt hinanden og delt både vilkår og erfaringer – også i det daglige.

Vejene skilles – og mødes

En enkelt henvisning, at der har været kontakt, rummer kildematerialet dog alligevel, som samtidig kan give os nøglen til

den manglende omtale af hinanden. I et brev til broderen Niels af 5. januar 1886 skriver Terkel Kristensen, at

”Degnen har faaet mig til at skrive en Afhandling om Egnens Landvæsen, som jeg skal op med i Foredragsforeningen.”

Denne foredragsforening havde Klinting selv banet vejen for, ved kort efter sin embedstiltrædelse, at have arrangeret ”folkelige” foredragsaftener i skolen. De havde nyhedens interesse og tog udgangspunkt i historisk stof, ligesom Klinting læste op af lette stykker af de mest kendte digtere og forfattere. Alt sammen med en tydelig grundtvigiansk profil, der også lå til grund for undervisningen i Slebsager Skole. Klinting vil både lære og lege med børnene. Han prøvede også at åbne elevernes øjne for naturens skønhed, og opfordrede dem til om sommeren at komme med markblomster, så de kan få øjnene op for ”de Undere, som fandtes rundt omkring i Børnenes lille Verden.” I det hele taget lagde han i hele sin gerning vægt på ”folkelig” vækkelse og fornyelse, hvilket, lægger han ikke skjul på i sine erindringer, faldt en del af sognets beboere for brystet. Der var både sanglege og dilettantkomedier i hans skole, og ikke alt blev modtaget med kyshånd i hjemmene, hvor man mange steder fortsat holdt på det gamle. En af dem, som har set på disse aktiviteter med ret umilde øjne, har nok været Terkel

Kristensen. I visse dele af brevmaterialet til familien udtaler han sig yderst kritisk om grundtvigianismen og grundtvigianere:

”Der er Flom ved denne grundtvigianske Strøm, ak! Netop derfor skærer den ikke Rende i Fjeldet, højest flytter den Sandet. Det Vinden atter jævner. Den har her i Sognet rejst Skytteforening, Læseforening, demokratisk Forening, Foredragsforening og grunder en Forsamlingshus med Sognestald ved Kirken. Jeg ser til det alt sammen med Velvilje, men ikke med synderlig Interesse. Det er mest ungdommelige Sjæle, der er Redskaberne, og derved blive det i Hast, som det alene gaar an at blive langsom – store Mænd.”

Den lidt gammelagtige og konservative grundtone ændrer ikke ved et vågent blik for en ofte overset side af grundtvigianismen, at den både kunne ses som et modefænomen, en moderniseringsfaktor, og en hjælp på karrierestigen.

Endnu skarper i mælet er han, da broder Niels vælger for anden gang at komme på højskole. Han skriver ligeud, at det er ham en skuffelse, at broderen har fravalgt ”en ren Landbrugsskole”, og gør endvidere gældende, at de grundtvigianske højskoler er begyndt at bruge undervisning i landbrugsfaglige emner som lokkemad, ”siden Befolkningens sunde Sands krævede den haaned Realundervisning istedetfor Brage-Snak”. Han skælder ud på en dansk-norsk eller norsk-dansk ”Afsondring” og peger i stedet på en kosmopolitisk retning:

”Europa, ja hele den civiliserede Verden er for lille til, at ikke Kulturens og Fremskridtets Momenter i deres Hovedtræk skulle være fælles, hvad de, ret historisk beset, ogsaa altid have været, naar de have været ægte. En Højskole-Elev, uvant til andre Paavirkninger end de en ren Landsbykreds og enkelte ”farvede” Blade og Tidender giver, kommer jo under en aandsstærk Forstander som i en Tryllekredsog et saadant Forhold avler Bornethed.”

Disse synspunkter rummer givetvis nogle af hans grundholdninger, men man kan næppe heller se bort fra, at han her puster sig op og prøver at sætte broderen på plads ved at betone, at han skam også selv er med på vognen, og kan formulere sig med dyre ord. At han med en sådan opfattelse ligger til venstre i Venstre, står ligeledes klart. Som modvægt til både det Berg’ske Venstre og grundtvigianerne stiller han sig på et standpunkt, der både viser bagud til den materialistiske Bjørnbak’ske linje, og fremad mod den Brandes-Hørup’ske linje og dermed videre til Radikale Venstre, hvor han da også til slut ender.

En så oplyst og velformuleret husmand, vil lærer Klinting givetvis gerne invitere til foredragsforeningen, når blot han holder sig til det strikt landbrugsmæssige. Og det gør han gerne: vi kan fra første færd i Vrenderup se, hvorledes han eksperimenterer og bestandigt går nye veje, med overvejelser omkring staldfordring, nye

afgrøder såsom boghvede, turnips og hvidkål som dyrefoder, i håb om ad den vej at ”drive” endnu mere mælk af køerne. Resultatet er, er han allerede to år efter at være flyttet til Vrenderup, ligger næsthøjest i henseende til mælkeudbytte. Klinting anfører, at der ved siden af ham selv, kun er én anden ejendom i sognet, som dyrker rodfrugter til fodring. Mon ikke det er en indirekte henvisning til Terkel Kristensen? De to fremskridtmænd har givetvis kendt til hinandens gøren og laden – men på afstand. Rigtige hjertevenner blev de aldrig. Relationen hvilede nok mere på respekt – hvor Klinting formodentlig havde mere respekt for Terkel Kristensens landbrugsgering, end Terkel Christensen havde respekt for Klintings lærervirke, men hvor han samtidig anerkendte Klintings interesse i og evner til at modernisere sit eget lille landbrug.

Forbrødring – og smør

Som årene går, får respekten og anerkendelsen af den fælles interesse i modernisering og udvikling af landbolivet og bondens kår dog stadig mere betydning. Faktisk nærmer de sig hinanden mere og mere. Terkel Kristensen er fra 1895 blevet formand for sognerådet, hvortil han blev valgt i 1891, og har som sådan stor indflydelse på forbedring af skolevæsenet, som den nye skolelov af 1899 banede vejen for. Den betød dels en forbedring af lærernes økonomiske og sociale vilkår i form af

bedre løn, afskaffelse af naturalieafløsning og maksimumloft over klassernes størrelse. Kommunerne skulle nu selv stå for grundlønnen, medens staten betalte for tillæggene. Klinting selv udtrykker i sine erindringer stor glæde ved denne lov, medens Terkel Christensen i et brev til sin broder og svigerinde – Niels Kristensen var nu blevet gift med Stinne fra Vejrs – skriver om besværlighederne ved iværksættelse af skoleloven, hvor han giver udtryk for, at han hverken befinder sig godt ved at tage ansvaret for et dårligt skolevæsen eller for at indkræve øgede skatter til de nye forbedringer. Der er dog ingen tvivl om, at han som oplysningsmand har villet lægge sig i selen for både forbedring og rationalisering af skolevæsenet, hvor de små vinterskoler blev nedlagt. Degnen og husmanden trækker her på samme hammel.

Men ikke nok med det. De er nu også begyndt at omgås privat. Det er ikke noget, som fylder meget i det efterladte kildemateriale, ja, faktisk skal man lede efter det i lidt flygtige bemærkninger i bisætninger, men fast står, at Terkel Kristensen i et brev hjem til familien i Oksbøl 21. juni 1895 nævner, at han og hustru Johanne havde været

”med Degnen i Allerup for Dagen efter at tage til Afholdsfesten i Esbjerg. Da kunne jeg ikke gaae uden Kjæp. Festen fik vi ikke meget af, men vi saa jo da Esbjerg og det var jo nyt for Konerne;

ellers var Rejsen helt fornøjelig.”

Man kan ikke se bort fra, at alderens mildhed – og måske fysiske skrøbelighed og dermed antydning af svaghed – har blødt det tidligere lidt anstrengte forhold mellem grundtvigianeren og rationalisten op. Man kan heller ikke udelukke, at kvinderne har haft en medierende rolle, og måske er det lige netop hos dem, vi finder nøglen. Når det anføres, at Esbjerg fungerede som et nyt, næsten turistagtigt mål, og at det nye synes at have været af interesse også for kvinderne, er det formodentlig alle fire personers interesse i fremskridt og udvikling, der har foranlediget de to par til at tage på udflugt sammen. Det nye fremstormende Esbjerg var i disse år inde i en rivende erhvervsudvikling og et omfattende nyt boligbyggeri med flotte etagebyggerier kunne ses på strøget i Kongensgade, parallelgaden Skolegade samt i mange af sidegaderne og på Torvet, men stadig havde byen et tydeligt landligt præg. Den unge Søren Lassen, der i 1894 kom til Esbjerg fra Randers, var forundret over at se både pøle på vejene og små grisepolte, som rodede i rendestenen, men fandt sig dog straks et sted at bo og kunne måneden efter hente sin forlovede til byen, gifte sig med hende og flytte ind i en lejlighed i Havnegade. Sådan var der mange andre, der gjorde i Esbjerg i disse år. Det var en ung, ny og frisk tidsånd et lyst syn på fremtiden, der her slog igennem.

Rask skulle det gå.

Den unge Søren Lassen var kommet til byen, fordi han havde fået plads i en smøreksporthandel. En sådan kan, ikke mindst i det andelstøtte Sydvestjylland, stå som et symbol for de nye tider. Her mindes vi Terkel Kristensens tid som soldat i København, hvor det hjemlige smør fra Oksbøl glædede ham ved minder og hjemstavnsfølelse og udgjorde hans forbindelse tilbage til almuesamfundet midt i den pulserende hovedstad. Omvendt med Søren Lassen. Her markerede smørret vejen ud af almuesamfundet – på samme måde som det gjorde det for de to nu velbærgede herrer med hustruer, som tog på tur til Esbjerg for at glæde sig over de nye tider. Terkel Kristensen arbejdede selv tæt sammen med sognerådet i Esbjerg – købstad blev byen først i 1899 – om bl.a. det politiske grundlag for jernbaneforbindelser til oplandet, telefonnet mv., og på hjemmehbanen i Vrenderup var han yderst aktiv i andelsmejeriet både som leverandør og som regnskabskyndig. Smørret bandt ham nu ikke længere til hjemstavnen, men udgjorde forbindelsesleddet mellem husmandsstedet og den store verden, som senere kunne følges op af hans virke som politiker, idet han i 1898 blev valgt ind i Ribe Amtsråd som den første husmand nogensinde. Her sad han i først én seksårsperiode, siden valgtes han til yderligere én, men afbrød denne for i 1909 at blive amtsrevisor. Torben Klinting fortsatte

som førstelærer, men supplerede sin intellektuelle tilbøjelighed med et omfattende folkloristisk forfatterskab, der gjorde ham kendt ud over lokalsamfundet. Hans erindringsbog er således udkommet på det dengang landskendte N.C. Roms forlag.

Afrunding

Det er i fælles opslutning bag modernisering, udvikling og fremskridt, man finder den fællesnævner, der synes at være stærkere end nuancerne i synet på det nye Danmark. Vel var Terkel Kristensen og Torben Klinting ikke enige i alt, og vel var temperamerterne forskellige, men glæden ved fremdrift, civilisation og kultivering af såvel jord som sind fungerede for dem begge som den afgørende mediator, der til slut lettede samværet mellem dem og sleb deres kanter af, så at de endda begyndte at omgås privat. Dilemmaet mellem jord eller blæk blev til slut løst - med smørret som mellemmand.

Litteratur

Bruhn, Verner 1972: Plint og talerstol. RAGU. S.l.
Ehn, Billy og Orvar Löfgren 1990: Kulturanalys.
Malmö: Liber.

Gjelstrup, Ejnar 1979: Veje til livslang uddannelse.
Esbjerg: Sydjysk Universitetsforlag.

Historiske huse i Esbjerg 1979. Stadsarkitektens
kontor – Byplanafdelingen, Esbjerg Kommune
(udg.).

Jeppesen, Alfred 1986: De vestjyske vinterskoler.
Et kulturbillede fra heden og klitterne. Køben-
havn: Martins forlag.

Just, Flemming (udg.) 1982: Kjære Broder. Breve
fra husmand Terkel Kristensen 1860-1918. Histo-
risk Samfund for Ribe Amt.

Kayser Nielsen, Niels 2005: Steder i Europa. Om-
stridte byer, grænser og regioner. Aarhus: Aarhus
Universitetsforlag.

Klinting, Torben 1914: Minder fra min Lærger-
ning i Vestjylland. København: N.C. Roms Forlag.

Lange, Thomas 1906: Udvalgte Skrifter, bd. 1. Kø-
benhavn og Kristiania: Gyldendal Nordisk Forlag.

Lange, Thomas 1907: Udvalgte Skrifter, bd. 2. Kø-
benhavn og Kristiania: Gyldendal Nordisk Forlag.

Sørensen, Frode (udg.) 1984: Breve fra Niels Kri-
stensen 1865-1913 – et tidsbillede fra Aal sogn.

Oksbøl: Historisk Samfund for Ribe Amt og Blå-
vandshuk lokalhistoriske Arkiv.

Niels Kaiser Nielsen, f. 1949. Aarhus Universitets-
bygning 1461, lok. 430. Kulturhistoriker, cand.mag
og ph.d. Har bl.a. skrevet bøgerne, Steder i Europa.
Omstridte byer, grænser og regioner. Aarhus 2005:
Bonde stat og hjem. Nordisk demokrati og nation-
alisme - fra pietismen til Anden Verdenskrig.
Aarhus 2009; Historiens forvandlinger. Historie-
brug mellem monumenter og oplevelsesøkonomi.
Århus 2010.

Niels Kayser Nielsen døde april 2012

Gedebukken - en erindring fra 1940'erne

Af: Ernst Jensen

Nu til dags er gedehold blevet en populær hobby i mange fritidslandbrug. Fra geden kan man få mælk, og man kan fremstille gedeost, som værdsættes af mange. Hvis man ikke har noget imod at spise sine husdyr kan man også fra gederne få dejligt, velsmagende kød. Der udveksles erfaringer i foreninger på landsplan om de bedste metoder til avl og opdræt. For langt de fleste må man tro, at der er tale om hobby. Der er næppe ret mange i vore dage, for hvem geder indgår som en vigtig bestanddel af livsgrundlaget og forsyner den daglige husholdning. Det er det i mange lande stadigvæk, og sådan var det også engang for familier i Danmark.

I min barndom hjemme i Sneum holdt vi malkegeder af dansk landrace. Det var under Anden Verdenskrig. Vi havde to hunder, som blev malket, og som forsynede familien med rigelig mælk. Der skulle også meget til, for vi var mange derhjemme. Arbejderfamilier dengang havde ofte en stor børneflokk, for det var før den tid, da prævention blev almindelig let tilgængelig og selvfølgelig. Der gik således sædvanligvis 12-15 måneder mellem børnefødslerne i vores familie. Det blev til 10 i alt, fem drenge og fem piger, så var der ligevægt. I

en periode boede alle 10 børn hjemme i det lille hus i Sneum, før nogle af drengene i en tidlig alder kom ud at tjene på gårdene i omegnen.

I en arbejderfamilie, hvor faderen til tider endog var arbejdsløs, kunne der ofte være problemer med at skaffe det nødvendige for at få mad på de mange tallerkener hver dag. Der var god brug for produkterne fra den lille have ved huset: kartofler, gulerødder, rabarber og kål var en vigtig bestanddel af menuen. Nogle få høns kunne også bidrage med æg. Der blev udruget kyllinger, og ved meget festlige lejligheder var der hanekyllinger på menuen. Eller kanin. Under krigen var kaninavl meget attraktiv, og i barndomshjemmet var der til tider op mod 100 kaniner i bure i udhuset. Der var dannet en kaninavlforening, som mine forældre var medlemmer af. Der blev holdt møder, hvor man drøftede de forskellige racers fordele, og hvorledes man fodrede og passede dyrene, så de gav størst muligt udbytte. Sådanne møder blev undertiden også henlagt til den lille stue i huset i Sneum. Når man så var færdige med at drøfte kaninavl, var der socialt samvær, hvor der blev fortalt historier og sunget sange i skæret fra hængelampen

under loftet. Sådanne aftener blev der også budt på et lille traktement, men nøjsomt, med erstatningskaffe og hjemmebagt brød.

Petroleumslampen blev på et tidspunkt afløst af en karbidlampe, da det blev vanskeligere at skaffe petroleum. En sådan lampe var ikke så nem at have med at gøre. Den lille flamme hvæsende og spruttede, og en gang imellem gik den ud men blev ved med at hvæse ildevarslende.

Med mellemrum blev nogle af kaninerne sendt til slagteriet og bidrog på den måde til familiens trange økonomi. Naturligvis var det ikke så ofte, at husfaderen kunne gå med til, at vi selv spiste en af kaninerne. Det var der ikke råd til, og det var faktisk ikke så ofte, at vi overhovedet fik kød. I en periode havde vi dog en gris gående i et lille indelukke i udhuset. Da den blev slagtet, blev kødet saltet i et kar i kælderen til brug ved særlige lejligheder.

Men så var der altså gederne. Vi havde som sagt et par hungeder, som forsynede familien rigeligt med mælk. Og så var der desuden *gedebukken*. Den skulle jo sikre bestanden, hvad den også var villig og velegnet til, og om foråret fik vi kid, som var så utroligt søde og kåde, og som vi børn overvældede med kærlighed. Et år kom der to kuld, og det var jo bare for meget, mente forældrene. Der var gråd og klage, da et par kid måtte lade livet, inden det

rigtig var begyndt.

Gedebukken blev kaldt Marius. Det står hen i tågen, hvorfor den havde fået dette navn, men selvfølgelig kom det efterhånden til at passe meget godt til dyret. Marius havde sit specielle temperament og kunne nok være lidt vanskelig at omgås. I en eller anden afkrog af dens beskedne gedeforstand var der opstået den ide hos den, at den spillede en særlig rolle og kunne tiltage sig rettigheder. En gang imellem blev den aggressiv og ville markere disse indbildte rettigheder med magt. Så sænkede den hovedet med de to kraftige horn, stirrede med de skrå pupiller og gik til angreb på en eller anden person, som var i nærheden, og som den af en eller anden uforklarlig grund var blevet irriteret på. Nu var jeg – heller ikke dengang som 11-årig – nogen specielt modig person. Men jeg havde været ude at tjene på en gård i Hunderup allerede fra jeg var 10. Der havde jeg ofte udført ret hårdt fysisk arbejde, og jeg havde derfor temmelig gode kræfter. Da Marius prøvede at stange mig, viste jeg den, at jeg faktisk var den stærkeste. Jeg tog fat i dens horn og drejede dens hoved, indtil den mistede balancen og faldt. Det var et betydeligt nederlag for den at blive behandlet på den måde. Dens selvfølelse led et alvorligt knæk, og siden den dag havde den fået stor respekt for mig. Det gjaldt stadig ikke andre, og det var så grunden til, at Marius en skønne dag fik det røde kort.

Ernst og hans mor med gederne på græs i vejkanen i Sneum

Gederne græssede langs vejkanen, hvor de blev tøjret til en lang kæde, der var fastgjort i solide pløkke, der blev banket ned i jorden. Hver enkelt ged var bundet til denne kæde med en ring og så en ca. to m lang kæde til halsbåndet. Så kunne geden bevæge sig frit og æde græs indenfor et rektangel på ca. fire gange fem meter. Dyrene var af sikkerhedshensyn afskåret fra at komme ud på vejen. Det var ganske vist ikke nogen særlig farlig vej derude på landet ved Sneum. Når vi børn talte om den vej, så var det den, der førte hen til "lige-ud-svinget", som lå ca. 500 meter fra huset, og hvor vejen svangede i retning af

Allerup og Tjæreborg. Der kom sjældent biler på denne vej dengang. Dels var der simpelthen ikke ret mange biler, dels var der under krigen mangel på brændstof. Mange af dem, der kunne køre, blev drevet frem med "gengas" fra en generator, der fyredes med træ.

For os børn var det noget helt særligt at være den første, der opdagede en bil. Så råbte vi til de andre: Kom ud og se, der kommer en bil!! Så stod vi ved vejsiden og kiggede med store øjne på det tekniske vidunder, der kom tøffende. Sommetider kom der folk fra Esbjerg, som gerne ville fiske i Sneum Å. Det var efter vores stan-

dard sikkert meget velhavende mennesker, som kom i bil. Den parkerede de i nærheden af viadukten under jernbanen, og der kunne vi beundre den på nært hold og mærke lugten af olie og benzin, som gav os et indtryk af den fremmede verden udenfor Sneum.

Som regel var det min mor og mig, der satte gederne ud på græsrabatten om morgenen og hentede dem hjem igen om aftenen. Derhjemme blev de så bundet i udhuset, og mor malkede de to hungeder. Marius var i en bås ved siden af.

En aften, da vi kom ud for at hente gederne i nærheden af *"lige-ud-svinget"*, var Marius på en eller anden måde sluppet fri af sit tøj og gik og åd grådigt af roeplanterne på marken ud mod vejen. Havde det været kraftige planter havde det jo ikke gjort så meget, men det var tidligt på sommeren, så planterne var ikke ret store. Marius havde ikke blot ædt af bladene men havde faktisk også rykket en mængde planter op. Den stirrede olmt og protesterende på mig og sænkede hovedet med de kraftige horn, da jeg gik hen imod den. Men belært af erfaringen angreb den ikke. Den havde mødt sin overmand, og da jeg fik fat i kæden, som den slæbte efter sig, lod den sig uden videre trække tilbage til vejen, hvor min mor stod med de to hungeder. Det viste sig, at ringen, der var fæstnet til Marius' lange kæde, var knækket.

Min mor cyklede hen til Sneumgård og undskyldte overfor bondemanden der, at Marius havde ødelagt nogle af hans roeplanter, og hun lovede at sørge for, at gedebukken ikke igen kunne slippe løs.

Det viste sig, at det var et løfte, som blev svært at holde. Marius havde fået smag på friheden og på den afveksling i kosten, som var at hente udenfor den sædvanlige begrænsning. Et par aftener senere, da vi kom for at hente gederne, var Marius ikke i sit tøj. Begge tøjrælene var, hvor de var banket ned, og kæde og reb lå der også. Marius havde simpelthen på en eller anden måde frigjort sig fra tøjret! Gedebukken gik i vejsiden et godt stykke derfra i nærheden af *"lige-ud-svinget"*. Den var endnu ikke nået ind på roemarken, eller måske den bare var blevet træt af roeplanter og trængte til kostforandring. Foreløbig havde den ladet sig friste af nogle dejlige mælkebøtteplanter i vejsiden.

Jeg fik fat i dyret og bandt rebet forsvarligt om dens horn og trak rasende af sted med udbryderen. Dens lange skæg viftede i sommervinden. Et par mælkebøtteblade stak ud fra dens mundvig, mens den gullede, og den strittede lidt imod, som om den trodsigt ville fortælle mig, at den havde været i sin fulde ret til at søge friheden igen. Der var da heller ikke den mindste antydning af anger at skimte i dens gule øjne, selv om jeg skældte den grundigt ud. I dagene derefter passede jeg omhyggeligt på at tøjre Marius endnu mere forsvarligt

end før. Den havde fået en ny ring i kæden og ekstra lange tøjrpæle, som med en kraftig trækølle blev banket forsvarligt ned i jorden. I dagene derefter blev den da også hvor den skulle være, og måtte nøjes med det græs, den kunne nå indenfor den sædvanlige rækkevidde.

Men det er tænkeligt, at mine bestræbelser på at begrænse dens frihed havde vakt en form for trods og oprørstrang i dens lille gedebukkehjerne. I hvert fald gik der ikke mange dage, før den brød ud af sin fold derhjemme i udhuset. På en eller anden måde havde den også været i stand til at frigøre sig fra det reb, den var bundet med. Det var sket meget tidligt om morgenen, og da vi kom ud af huset, hørte vi en dyb brægen fra baghaven. Der gik Marius roligt og guffede i sig af kålplanterne, som var i god vækst! Men ikke nok med det. Først havde den forgrebet sig på tøj fra tørresnoren ved huset. Et par pigekjoler var revet ned, og et par af min fars lange underbukser. Den havde gnasket lidt på tøjet, men det var åbenbart ikke rigtig faldet i dens smag, så derfor var den nu gået i gang med kålene. Den rejste hovedet trodsigt, mens den gumlede, men fulgte dog med uden at gøre modstand, da jeg trak den tilbage til båsen i udhuset.

Min far blev rasende. Han holdt meget af sin køkkenhave og var med rette stolt af den. Hvert år satte han således en ære i at være blandt de første, der kunne servere nye kartofler. Kålplanterne havde han pas-

set med stor omhu, og de var blevet gødet godt ved at indholdet fra spanden i "det lille hus" blev gravet ned mellem rækkerne. Med så stor en familie skulle spanden jo ofte tømmes. Denne gang var Marius gået for vidt! Det var nok dråben, der næsten fik bægeret til at flyde over, og for første gang begyndte vores far at tale om, at vi måske strengt taget slet ikke behøvede at have nogen gedebuk selv, og at den jo faktisk var til ikke så lidt besvær. Han kendte en mand i Tjæreborg, der havde en buk af samme slags, og den kunne vi måske låne nogle dage, når vore hungeder kom i humør til at ville forny bestanden og dermed fortsat være i stand til at forsyne os med mælk.

Det blev jeg ikke så glad for at høre. Selv om også jeg var vred på Marius for dens eskapader, så var der alligevel opstået en slags kammeratskab mellem os, i en magtbalance hvor jeg til en vis grad respekterede dens personlighed og dens iltre temperament, men hvor den for sit vedkommende også var klar over, at jeg var den stærkeste. Jeg lovede min far at passe ekstra på, at Marius ikke slap løs igen, og da han havde taget køkkenhaven nærmere i øjesyn og konstateret, at gedebukken faktisk ikke havde nået at ødelægge ret meget, så lod han nåde gå for ret.

Det bræt i lågen til gedebukkens fold, som den havde brudt i stykker, så lågen kunne åbnes, blev sømmet fast igen, og jeg bandt den igen med et stramt reb, så den nok

kunne gå frit omkring i folden men gerne skulle være forhindret i at komme ud.

Det står hen i det dunkle, hvordan Marius havde det med disse foranstaltninger, og hvilke forestillinger, der dannedes i dyrets hjerne. Nu til dags er der folk, der hævder, at dyr har følelser, næsten ligesom mennesker. Nogle mener sig i stand til at indgå i en slags kommunikation med dyr og forstå deres sprog. De påstår at kunne tolke dyrenes fornemmelser og tanker, deres inderste ønsker og behov. Det tager de sig ret godt betalt for hos dyreejere, der ikke er overdrevent skeptiske.

Også for 60 år siden var der jo såkaldte "kloge koner" m/k. Jeg mener dog ikke, at deres klogskab rakte så langt, at de ville kunne aflæse eventuelle tanker, der rørte sig bag Marius's hornede pande. Vi ville i hvert fald heller ikke have kunnet få råd til at betale dem for det, hvis de havde kunnet.

Men det blev mit indtryk, at Marius var blevet mere oprørsk og mere aggressiv, efter at vi så konsekvent forsøgte at begrænse dens frihed. Og det var som om dens udbrydertrang blev mere og mere udtalt.

Mig angreb den ikke, belært af erfaringen. Men en morgen, da min søster Elisabeth – som var godt et år yngre end mig – havde hentet vand ved pumpen udenfor huset og var på vej til køkkenet, stod Marius ved hushjørnet! Af en eller anden dunkel og uforklarlig årsag brød den sig ikke om, at min søster kom gående der, hvilket hun jo

ellers var i sin gode ret til. Da hun lige var kommet forbi den, sænkede den hovedet, for frem og gav hende et ordentligt puff bagfra med hornene. Hun tabte vandspanden og faldt pladask i det udstrømmende vand på havegangen og begyndte naturligvis straks at græde hjerteskræende. Jeg kom til og hjalp hende på benene og trøstede hende så godt jeg kunne. Heldigvis havde hun ikke taget skade bortset fra en lille skramme på knæet. Den behandlede min mor lidt senere med sin sædvanlige metode: hun pustede på såret og sagde, "såså, nu går det snart bedre!" Det virkede næsten altid!

Så gik jeg hen mod Marius, der fnyste lidt, sænkede hovedet og bakkede. Jeg var vred nu, og jeg greb fat i dens horn og viste den endnu engang min overmagt ved at vride dens hoved så den mistede fodfæstet og faldt omkuld. Endnu en gang havde den på en eller anden mystisk måde formået at frigøre sig fra det reb, den var bundet med. Men jeg trak den tilbage til folden med et solidt tag i dens horn.

Vores far var nu kommet til, og da han hørte, hvad der var sket, var der ikke mere at diskutere: Nu skulle Marius væk! Det kunne til nød gå an, at den åd af roerne på Sneumgårds marker; hvad der var endnu værre, var at den ødelagde noget tøj fra tørresnoeren, og at den åd af nogle kålplanter i haven, ja det kunne man endda bære over med – under visse betingelser ganske vist. Men at den angreb en af pigerne! Nej,

der var grænsen for hans tålmodighed!

Min far arbejdede i den periode for kommunen med at køre grus ud på vejene med en trillebør og reparere huller i belægningen. En dag kom han hjem og fortalte, at nu havde han solgt Marius til en arbejdskammerat, der boede mellem Sneum og Bramming. Jeg ved ikke, om han havde fortalt køberen alt om gedebukkens aggressive temperament og om dens eskapader. Jeg ved heller ikke, hvad den skulle koste. Jeg tror den var billig. Men en handel er en handel. Det var aftalt, at han skulle have dyret bragt – og det skulle være min opgave!

Dagen efter om morgenen var jeg da også klar til turen. Så vidt jeg husker, må det have været i skolens sommerferie, for vi skulle i hvert fald ikke i skole. Elisabeth ville med. Hun var naturligvis blevet bange for Marius efter den hårde medfart, hun havde fået. Men når jeg var med følte hun sig tryk, og formentlig har hun gerne villet nyde at se gedebukken blive forvist fra vores hjem og afleveret til fremmede.

Vi drog af sted. Marius lod ikke til at nyde turen og strittede imod, men efterhånden affandt den sig med sin skæbne og fulgte med, selv om den skulede lidt, stirrede olmt på mig og sænkede hovedet som om den ville stange. Vi tog os god tid, og med jævne mellemrum fik Marius lov til at forsyne sig med nogle saftige mælkebøtter eller nogle af vejkantens tidsler. Vi passere-

de Sneumgård, drejede til venstre mod Sneum Kirke og fortsatte over vejbroen over Sneum Å. Jeg bandt Marius forsvarligt til rækværket for enden af broen, og Elisabeth og jeg satte os i græsset på skråningen og spiste vores medbragte rugbrød med fedt og drak saftvand, som mor havde givet os med til den lange tur. Fra det sted, hvor vi sad, kunne vi se åens bugtede løb og over mod jernbanebroen, som her i krigens tid var bevogtet af en gruppe tyske soldater. De skulle passe på, at broen ikke blev sprængt i luften af sabotører, og de havde indrettet sig i det lille hus, som DSB's personale plejede at bruge til forskellige servicefunktioner. En gang imellem morede tyskerne sig med at smide en håndgranat i åen. Når den eksploderede var der en masse fisk, der fik sprængt svømmeblæren og flød ovenpå. Så havde soldaterne fisk til deres middag. Hele døgnet gik en tysker på vagt på broen. Den var nemlig vigtig. I begyndelsen af 40'erne var Esbjerg Havn stadig isfri, mens andre havne var lukket af is. Derfor kom der mange vigtige transporter denne vej, ikke mindst af kul. Jævnligt kom der lange godstog med åbne vogne, tungt læsede med kul. Ofte skete det, at kulstykker dryssede ned fra vognene, og efter skoletid var jeg ude med en sæk og samlede kul. I lange perioder kunne jeg samle nok til at opvarme vores lille hus ved jernbanen.

Elisabeth, Marius og jeg fortsatte ad vejen

ud mod det sted, hvor den deler sig: går man til højre kommer man i retning af Darum, til venstre går vejen over jernbanen mod Tømmerby. Her, kort efter jernbanen, lå Marius's nye hjem.

"Nu kommer der flyvere igen!", bemærkede min lillesøster. Og ganske rigtigt: Højt over os hørtes en monoton brummende lyd, der blev stærkere og stærkere, og snart kunne vi se flyene. De kom syd fra i formationer på 10 – 20 maskiner, med kurs mod nordvest. Siden jeg som syvårig den 9. april 1940 så de lavtflyvende tyske maskiner hen over Sneum, havde jeg udviklet en vis interesse for fly og samtidig en – naturligvis yderst beskedene – viden om, hvad der foregik i den store verden, hvor krigen rasede.

"Det er engelske bombefly!", sagde jeg til Elisabeth. "De er på vej hjem fra Tyskland, hvor de har kastet bomber!". Den antagelse havde jeg fra mine forældre, som på deres gamle radio derhjemme, på trods af forbud, aflyttede "BBC sender til Danmark" – udsendelser, der i perioder kunne være vanskelige at høre på grund af de tyske støjsendere. I radioudsendelserne hørte man om heftige bombeangreb på nordtyske byer.

Flyene højt oppe i den blå himmel glimtede i solen, mens den dybe brummende lyd tog til. Pludselig så man nogle små, glimtende genstande løsne sig fra flyformationerne og falde mod jorden. De skinnede kraftigt i solen. Jeg stivnede og blev grebet

af angst. "Det, det er nok b-bo-bo-bomber"!, stammede jeg. Genstandene hvirvlede mod jorden, og det kunne se ud, som om de ville falde lige der, hvor vi stod. Så huskede jeg, at jeg et eller andet sted havde hørt, at man i nærheden af en eksplosion skulle tage en pind mellem tænderne og så i øvrigt dukke sig så godt som muligt. Pinden mellem tænderne skulle kunne forhindre, at man på grund af chok ved eksplosionen skulle komme til at bide sig selv i tungen eller at bide tænderne for hårdt sammen.

"Ned i grøften!" råbte jeg til min lillesøster. Jeg viklede gedebukkens reb godt rundt om mit håndled, og vi krøb i dækning i grøften. Men der var jo ingen pinde! Der var kun højt græs, tidsler, mælkebøtter og vild kørvel. I bunden af grøften var der lidt vand, og et par forskrækkede frøer hoppede af sted. Jamen så kunne vi da bruge gedebukkens reb! Bare Marius nu ville forholde sig rolig! – "Her, tag det i munden, hurtigt", sagde jeg til min søster og gav hende enden af rebet. Jeg tror ikke hun forstod, hvad det drejede sig om, men hun oplevede min frygt og min ophidselse og gjorde, som jeg sagde. Selv tog jeg også et stykke af rebet i munden og kravlede så forsigtigt op, så jeg kunne se, hvad der foregik. Flyene var på lang afstand nu, og den brummende lyd aftog. Men over os hvirvlede to metalglimtende genstande nu meget nærmere mod jorden. Jeg havde set billeder af bomber, og disse lignede ikke.

De lignede snarere tønder, og de roterede på vej ned. "En ny slags bomber", tænkte jeg panikslagen. – "Måske langt farligere end andre. Det må være bomber, som de ikke har nået at kaste over Tyskland!"

Genstandene nærmede sig nu hastigt og så ud til at ville falde på marken lige i nærheden af, hvor vi lå med reb i munden. Heldigvis forholdt Marius sig rolig. I begyndelsen, da vi var gået i dækning i grøften, havde den rusket i rebet, men det var den holdt op med. Den var nok blevet træt efter turen og havde måske lagt sig ned. Den anede jo heller intet om den fare, der nærmede sig. I hvert fald mærkede vi ikke noget til den og fik lov at beholde dens reb i munden. Det smagte bestemt ikke godt, men under indtryk af den overhængende fare, vi måske befandt os i, var det til at bære.

Da jeg så, at de glimtende genstande var ganske tæt ved jorden følte jeg en lamme rædsel. På en mark ved Opsneum var der for et stykke tid siden faldet en bombe. Måske var den udløst fra et britisk fly ved et uheld, måske var det blot en overskydende, som piloten ville af med for at lette flyet. Hvor bomben var faldet, var der et kæmpestort krater. Måske var vores sidste time virkelig kommet nu! Samtidig var jeg bevidst om, at vi der i grøften – stadig med reb i munden - dog havde en rimelig chance. Vi var jo trods alt i god dækning. Jeg ventede åndeløst og med bankende hjerte på eksplosionen,

men den kom ikke! I stedet hørte vi to gange en dump lyd et stykke borte, som af et eller andet, der faldt i en våd græsmark. Jeg så op fra grøften. Derinde på marken lå to tøndelignende, blanke genstande! Den ene af dem trillede lidt. Jeg var i vildrede. Sådan plejede bomber altså ikke at se ud! "Men det må vel være bomber", sagde jeg alligevel spagfærdigt. "Måske kan de eksplodere hvad øjeblik det skal være! Lad os hellere se at komme væk!."

Nogle dage senere fik jeg at vide, at der aldeles ikke var tale om bomber. De engelske fly havde på de lange bombetogter til de nordtyske byer brug for mere brændstof, end flyets tanke kunne rumme. Derfor medbragte man tønder med ekstra brændstof. Når de var tomt, kastede man dem ud af flyet.

Det var, hvad vi havde oplevet.

Jeg tog rebet ud af munden, og det samme gjorde Elisabeth. Vi kravlede op af grøften, og jeg trak i rebet for at få Marius med. Rebet var løst! Der var ingen modstand. Gedebukken var der ikke! – "Åh nej,! råbte jeg. "Det dumme dyr. Nu er Marius stukket af!"

Endnu en gang havde den demonstreret sin evne som udbryder og på en eller anden måde fået frigjort sig fra rebet.

Der var ikke langt til det nærmeste hus, og der fik vi en meget ubehagelig overraskelse. Marius var gået i gang med at spise salatblade og kål i en meget velholdt og frodig køkkenhave. En kone kom ud og vir-

kede slet ikke venlig, da hun så, hvad der skete. ”Er det jeres ged? Kan I så se at få den væk!” råbte hun.

Jeg fik fat i Marius endnu en gang, og så fortalte jeg den vrede kone, hvad der var sket, og hvordan gedebukken var undsluppet. Jeg fortalte også, at vi nu var på vej hen til bukkens nye ejer, der boede en halv kilometer længere henne ad vejen. – ”Nå ja”, sagde hun, ”det er jo Lars Olsen. Han har vist fire eller fem hungeder, så han kan vel bruge en buk.” Hun var blevet formildet og gav os et stykke kage og en kop mælk, inden vi drog videre. Det var komælk, og vi var jo vant til at drikke gedemælk, så det var ikke nogen nydelse.

Kort efter blev Marius så afleveret i sit nye hjem. Elisabeth og jeg drog hjemover mod Sneum, og her slutter så historien om gedebukken Marius. Jeg ved ikke, hvordan den opførte sig hos den nye ejer. Men når min far omtalte arbejdskammeraten, der havde overtaget dyret, så var det som om han veg uden om at komme nærmere ind på den sag. Det var mit indtryk, at han og arbejdskammeraten ikke var helt så gode venner, som de havde været.

Ernst Jensen, Kærvej 5, 4243 Rude. Fhv. skoleinspektør og skolekonsulent på Grønland. Cand. Pæd. Psych. Ph.d. grad 2000. Har udgivet flere undervisningsbøger til det grønlandske skolevæsen samt et par børne- ungdomsbøger.

2006 desuden: Døden må vi leve med - en bog om døden og livet ", samt 2008" Som ordsproget siger - Ordsprogets psykologi".

Har tidligere bidraget med artikler i årbogen.

Fra Jyllands brune heder til landet over havet.

Af Maren Madsen Christensen

04.03 1872, Sønder Omme, DK – 17.12.1965, Portland, Maine, USA

Efter 'The families in Denmark and the United States of Christen & Sidsel Marie Madsen of Sønder Omme, Denmark'. Appendix B. Af Darryl Byron Lamson (USA). 1994.

Oversættelse, redigering og noter ved Holger Øllgaard Frederiksen. 2011

Vi var fem børn. Mads, den ældste, blev født i Strellev. Han var tre år gammel, da de flyttede til Sønder Omme, hvor far havde købt en gård.

Huset var lille med et ret stort jordstykke til. Vi havde vores egen eng, hvor vi kunne slå hø til vores køer. Vi havde fire og desuden to okser, som far brugte til arbejdet på gården. Vi havde også egen tørvemose, som kunne forsyne os med brændsel. Resten af jorden var mest hede, som skulle opdyrkes.

Far arbejdede hårdt for at skaffe, hvad der var nødvendigt til en stor familie og betale af på, hvad han skyldte på gården. Somme tider var han om foråret nødt til at arbejde for andre, efter han var færdig der-

hjemme. Han skulle også grave tørv, så de kunne nå at tørre inden vinter. Mor hjalp med at sætte dem til tørring i solen. Jeg ville gerne hjælpe med, så mor gav mig et stort forklæde på, men da var jeg kun seks år gammel, så jeg kunne kun bære en tørv af gangen. Tørvene var våde og fedtede, så min små fingre smuttede ind i dem, og mit forklæde blev vådt og kulsort. Men efterhånden blev det til række op og række ned af den fugtige sorte brændsel bredt ud på jorden. Når de så var tørre på den ene ende, blev de vendt med en anden ende opad. Efter nogen tid stakkede vi dem i lufti-

Foto: Ølgod Museum

ge pyramider, så vinden kunne blæse igennem. Senere på sommeren ville far så få dem slæbt hjem.

Lige så snart vi børn var gamle nok, blev vi sendt ud at tjene. Som reglen ved at passe køer om sommeren for naboer. Det var ikke hårdt arbejde, og så tjente vi da lidt penge og fik føden.

Da jeg var ni år og Kjeld to et halvt år yngre, passede vi vore får hjemme. Vi havde en del til græsning på heden. Hvis de slap ud på marken med afgrøder, vankede der skældud. Jeg havde mit eget lille lam, som far havde givet mig. Mit eget lille kæledyr, jeg kunne kramme.

Forår og efterår skulle fårene vaskes. To store baljer med vand skulle der til. En med varmt vand og sæbe, og en anden med rent vand til at skylle fårene efter vasken. Derefter blev de sluppet ud i det fri for at tørre.

Dagen efter blev fårene fanget ind. Deres ben bundet sammen og så blev de lagt på et stykke lærred og klippet. Mor kartede selv ulden og spandt det. Jeg holdt af at sidde og se hende spinde garnet og farve det i alle regnbuens farver. Mor strikkede alle vore strømper og trøjer. Resten af ulden blev lavet til klæde, noget ternet og noget sribet, ovre hos en nabo, som havde en håndvæv. Før hun blev gift, havde hun været syerske, så nu lavede hun alt vores tøj. Engang lavede hun mig en prin-

sessekjole med knapper hele vejen ned foran. Hun bad mig vise den til far, som var ovre i laden. Han sagde, den var noget så flot. Hvor var jeg stolt.

Mor lavede også vore egne lys. Det var alt, hvad vi havde til at lyse op, indtil vi fik petroleumslamper. Først var vi lidt bange for dem. Tænk, hvis de skulle eksplodere. Men selvfølgelig blev vi hurtigt vant til dem og syntes, de var fantastiske.

Jeg kan huske træskeerne, vi spiste med. Men en dag kom en kræmmer forbi, som

Tørvestak, Ølgod Museum

solgte skeer lavet af horn, og mor købte nogle af dem. De var lettere end dem af træ, men de skulle koges i kærnemælk, før vi kunne tage dem i brug. Senere fik vi så skeer lavet af tin.

Jeg var ret så ranglet som barn. Skrøbelig og blev let forkølet, så snart der var noget. En nabo fortalte mor, at levertran ville være det helt rigtige. Hun fik fat i noget til mig, og jeg var klar til at tage hele flasken i en slurk, hvis mor ikke havde gemt den for mig. Alle disse ekstra vitaminer gjorde mig meget stærkere. Jeg kunne dog ikke komme i skole før jeg blev otte år. Men Mads, der var fem år ældre, lærte mig at læse og skrive. Hans sidste år i skolen blev mit første. Vi kunne så i det mindste følges ad dette første år. Mads var den kvikkeste i skolen. Når læreren stillede børnene et spørgsmål, bad han Mads tie stille, for ellers ville han svare på alle spørgsmålene og dermed ikke give de andre børn en chance. Somme tider vidste han mere end læreren. Han havde så let ved at lære og drøede gennem alle skolebøgerne på ingen tid.

Nogle få kilometer væk havde far et stykke eng. Bare nogle få tønder land. Når far og mor tog derud for høslæt, tog de af sted tidligt om morgenen og havde Kjeld og lille Marinus med. Jeg skulle så blive hjemme og passe min bror Jens, som var tre år. Jeg var otte år gammel dengang. De

satte noget mad frem til os, og jeg skulle så give ham mad og gynge ham i søvn i vuggen til middag og igen lige før det blev mørkt. Jeg måtte endelig ikke tænde lampen, så når det så blev mørkt, blev jeg bange for at være i huset. Mørkeræd, som jeg var. Da det så var mindre skummelt udenfor, gik jeg udendørs og lyttede ved vinduet, om Jens skulle begynde at græde. Jeg var bange for at gå indenfor i mørket. Lige ved siden af huset var en høstak, som jeg gik rundt om; rundt og rundt mens jeg spejdede og lyttede efter, om ikke snart far og mor kom hjem. Sommetider kunne det blive ret sent. Når jeg så hørte naboens hund gø, vidste jeg, at nu var de på vej, for den gøede altid, så snart nogen gik forbi. Sikke en lettelse, når de var kommet hjem.

Julen var den allerbedste tid. Dengang fik vi ikke gaver, men vi fik noget godt at spise. Alt virkede så helligt, så vi troede virkelig, Jesus blev født den nat. Far og mor havde meget travlt i ugen op til julen. Der skulle slagtes en gris og et lam, og mor bagte alle slags julekager og småkager, for julen varede til nytåret.

Juleaften var meget højtidelig. Når far var færdig med sit, og mor havde fået os børn vasket og kommet i rent tøj, satte vi os lidt i skumringen. Alle var tavse. Lamperne blev tændt, og mor dækkede bord. Vi festede virkelig – med flæskesteg, grøntsager, risengrød med smør og mandler og

andre gode sager.

Når mor var færdig med opvasken, kunne hun og far synge salmer og fortælle julefortællinger for os, og far legede med os. Mor havde lavet en krukke fuld af, hvad vi kaldte pebernødder, bagt af mel, smør og sukker. Noget vi kun fik til jul. Far kunne så tage en pebernød i hånden, lukke hånden og sige 'Min gris er gået til skovs' og vi ville så sige 'Også min'. Så ville han sige 'Gæt hvilket træ den står under' Hvis vi så gættede den rigtige finger, han gemte pebernødden under, fik vi den. Hvis vi gættede forkert, kunne vi prøve, om vi kunne åbne hans fingre for at få fat i nødden.

I juleugen var der nabo-komsammen med dans for både børn og voksne. Efter Nytårsdag begyndte folk så at arbejde igen.

Vi var glade hjemme, og alt gik glat, indtil noget forfærdeligt skete. Mor havde ind imellem anfald af hovedpine. Jeg havde det skidt, når hun var dårlig. En morgen var hun syg og blev i sengen. Far sørgede for mad til os. Da vi var færdige med middagsmaden, begyndte mor at jamre sig. Far skyndte sig hen til hende og sendte Mads af sted efter Margrete, vores nabo. Da hun var kommet, tog far af sted for at hente doktoren, en kvindelig læge¹, som boede i landsbyen. Med det gamle forspand tog det sin tid for ham. Da han omsider kom med doktoren, sagde hun at mor havde kramper og at det eneste, der

var at gøre, var at årelade hende. Mor havde mistet talens kraft, men hun trak armen til sig. Hun ville ikke årelades.

Jeg stod bare der og kiggede på hende. Hun så på mig. Hun vidste jeg ikke brød mig om, hvad doktoren ville gøre. Far sendte os i seng og blev hos os. Lidt efter gik døren op og doktoren kom ind og sagde 'Det er forbi'. Far begyndte at græde. Først forstod jeg ikke, hvad det betød, men så gik det op for mig, at mor var død.

Nu blev livet helt anderledes i vort lille hjem. Det var hårdt for far med fem børn, den yngste to et halvt, den ældste kun femten. Mor døde på hans fødselsdag.

Mors søster, som selv havde fem børn, hvoraf den yngste var femten, tog bette Marinus med sig hjem til sig og onkel. Far klarede sig igennem den vinter, men jeg forstår ikke hvordan.

Da det blev forår, kom fars søster, som havde tre børn, der alle arbejdede ude, mens skolen holdt sommerferie. Hun hjalp så til og blev hos os, lige til skolen startede igen i efteråret.

Den sommer, da tante var hos os, var den første sommer, jeg var ude at tjene hos nogle folk i landsbyen. Far kørte mig derhen med sit okseforspand, da de også skulle have nogle kartofler, de havde købt af ham. Jeg skulle passe køer. Genne dem ud på marken og tøjre dem med afstand

imellem. Jeg havde en trækølle med mig. Kørerne var vant til at blive tøjret, så det gik fint. Når de så havde ædt alt det græs, de hver især kunne nå, skulle jeg flytte dem. En gang om formiddagen og en gang om eftermiddagen.

I min mors familie havde de været fire piger, hvoraf hun var den yngste. I fars familie var de fire piger og to drenge. Fars yngre bror havde været musiker i sine unge dage. Men han havde fået tuberkulose i armen, så han måtte gennem en operation, hvor et stykke knogle blev fjernet. Herefter kunne han ikke længere spille. Han kom ofte og blev hos os i et par dage af gangen. Vi var vilde med ham, for han havde altid slik med, noget vi aldrig selv købte, og så var han god til at lege med os. Efter han var blevet syg, var han blevet meget religiøs, og når han og far var sammen, kunne de snakke religion i timevis.

Vi havde det sjovt den vinter. Vi kunne glide på isen og gå oven på sneen. Den lå i store driver og var blevet hård, så vi ikke sank igennem. Vi kunne så tage skoene af og gå på sneen i strømpefodder. Det var tykke uldne strømper, vi havde på, som mor havde strikket til os. Vi havde det godt, men det skulle ikke vare ved. Vi vidste ikke, der var den sidste vinter, vi var sammen, for i februar blev far syg af blodforgiftning i armen. Det startede som en lille rød plet, som om et insekt havde

stukket ham. Han vidste ikke, hvad der var grunden til det, men det pinte ham meget. Han blev svagere og kravlede i seng i stedet for at gå til doktoren, for det ville være dyrt. I stedet fulgte han en nabos råd om at prøve kolde omslag i den tro, at han havde fået rosen. Så sagde en anden, at han skulle tage varme omslag. Han prøvede alt, men det blev bare værre og værre.

Naboerne var flinke til at komme på skift og være hos ham om natten. Og så en aften mente han, at nu skulle han dø. Der blev sendt bud efter Mads, der arbejdede i en butik. Da Mads var kommet, lagde husholdersken en hvid dug på bordet og tændte et lys. Far bad os alle komme over til sengen. Han tog Mads' hånd og sagde: 'Vær en god dreng og gør altid, hvad der er ret. Så vil du klare dig igennem denne verden'. Så tog han min hånd og sagde det samme til mig og de andre og tilføjedede: 'Må Gud være med jer'. Mads græd. Han forstod bedre end vi andre, hvad det betød.

Vi krøb i seng og næste morgen bad far husholderen om at samle os, da han gerne ville se os igen. Vi gik ind i hans rum og far gav os alle hånden. Næste morgen kom nogle mænd og bragte ham til hospitalet. Han blev opereret og en slange blev sat ind i armen for at fjerne giften. Men det var for sent. Giften var allerede gået ham i hovedet. Han var på hospitalet i hen ved

to uger. Og så en formiddag, da Kjeld og jeg var i skole, kom læreren ind. Han vred hænderne og sagde: 'Maren og Kjeld, det er en trist ting, jeg har at sige jer. Jeres far er død her til morgen'. Vi hverken sagde noget eller græd. Vi blev til skoledagen var ovre. Så gik vi hjem i tavshed. Vi anede ikke, hvad vi skulle sige og tænke.

Da vi kom hjem, fortalte vi husholdersken om det med far. Hun svarede ikke. Måske havde hun allerede hørt nyheden. Hun sagde nu heller aldrig meget til os børn.

Nu blev der en værre ståhej. Naboerne kom for at hjælpe husholdersken med at gøre klar til begravelsen. Der skulle laves en masse mad, for familien og alle naboerne ville komme. Der skulle altid være gilde ved en begravelse.

Vi glædede os til, vore onkler og tanter skulle komme, og var så spændte på alt det, der skete omkring os, at vi ikke tænkte på far før selve begravelsesdagen. Mads og jeg gik med i følget. De andre var for små til at forstå det.

I kirken blev kisten åbnet, og vi kunne se ham. Præsten holdt en rørende begravelsestale. Tårerne løb ned ad hans kinder, når han gentog, hvad far havde sagt igen og igen på hospitalet: 'Hvad skal der dog blive af mine fem små derhjemme?'

Ved graven sagde præsten noget til Mads, og derefter kom han hen til mig og sagde stille: 'Nu skal du ikke græde, lille pige. Din mor og far har det godt nu. De led så

meget. Nu har de det godt hos Gud. De lider ikke mere'.

Alle var så rare mod os. I skolen fik vi bolsjer af de andre børn. Jeg tror, de havde ondt af os og ønskede at muntre os op.

Far havde haft nogle få bistader, for han elskede bier. De blev sat ud ved husets solside på en græsplet. I Danmark står folk tidligt op om sommeren og så tager de en times middagshvil. På varme dage kunne far finde på at lægge sig på græsset lige foran staderne for at tage sin middagslur. Der skete ham aldrig noget. Han blev aldrig stukket. Om aftenen kunne han gå ud og lytte ved de forskellige stader. Hvis han kunne høre dronningen – hvis dronningen tuttede² tre gange - betød det, at bierne ville sværme næste dag. Og de gjorde det.

Sværmen ville oftest sætte sig på en stor gren i et træ. Så ville far tage en tom bikube og gnubbe den indvendig med noget bestemt græs, som bierne kunne lide lugten af, og så lave et kryds indvendig af et par pilekviste, som bierne kunne sætte sig på. Så ville han sætte kuben oppe over klyngen af bier og støtte den med lange grene eller en greb. Han anbragte så et hvidt lagen over kuben. Når det så var blevet aften, ville alle bierne være inde i kuben. Far kunne da tage kuben ned og sætte den på sin plads, hvorefter han skar en stor græstørv og lagde den over biku-

ben for at beskytte den mod sol og regn. Far lavede sine egne bikuber, såvel som andre kurve af strå og pileflet.

Efter far var død, blev bierne givet til en nabo, så han kunne tage sig af dem. Han kunne så beholde halvdelen af honningen og lade os få den anden halvdel, som så skulle sælges og pengene deles mellem os fem børn. Men desværre var han ikke god til at tage sig af bierne, så efter to-tre år var de alle gået til.

Vort beskedne hjem med alt skulle sælges på en auktion. Der kom en mand, som noterede alt, hvad der var i huset. Jeg ville ikke have, at han skulle tage salmebogen, så jeg gemte den.

Aktionsdagen kom. Der var en hel del mennesker. Alt hvad vi ejede skulle væk – køer, okser, får, høns, møbler. Vi havde et kønt klædeskab.

Butiksejeren, som Mads arbejdede for, købte det til ham. Det var den sidste dag, vi kunne være sammen i vort hjem. Vi fattede ikke, hvad der ventede os. Mads var seksten år, jeg var elleve, Kjeld otte, Jens seks, Marinus tre og et halvt.

Min mors søster, Margrethe, og onkel Kres Paysen (Christen Petersen) tog Mari-

nus med sig. De havde haft ham før for en tid efter mors død et år tidligere. Min fars søster og hendes mand, som selv havde to piger, tog Jens med sig hjem i pleje. En værge blev udpeget for os, og han tog sig af Kjeld. Mads, som arbejdede i en butik, var gammel nok til at klare sig selv. En familie i landsbyen, som jeg ikke kendte i forvejen, men velstillet med en stor gård,

Foto: Ølgod Museum

tog mig med.

Disse mennesker, som jeg nu skulle bo hos, havde en pige på tre år, Metta, og et spædbarn, Thora. Jeg blev straks sat til at vugge den lille. Jeg havde en forfærdelig hjemve. Sommetider måtte jeg gå udenfor og græde. Det fortog sig dog efterhånden, for det skete jo så meget.

Parret ejede et lille mejeri og havde en del folk ansat – en forkarl til at drive gården, en mand til at tage sig af mejeridriften, en anden ung mand til at køre som mælkekusk om morgenen og arbejde på gården om eftermiddagen og så en pige på cirka tyve år. Hun hed Sofia. Hendes forældre var tyske. Vi delte værelse. Jeg og alle de andre var meget glade for hende. Og så var der en dreng, der skulle drive hestene, som var spændt for en lang stjært. Hestene gik så rundt og rundt i en cirkel for at give kraft til arbejdet med fløden på mejeriet. Drengen skulle så bare følge efter hestene. Det var et træls arbejde. Og så blev det sådan, at mens drengen spiste til middag i en halv time, måtte jeg overtage hestene. Tiden følte forfærdelig lang. Blev han dog aldrig færdig med at spise, så han kunne komme tilbage. Jeg tænkte slet ikke på den stakkels dreng, som var nødt til at følge hestene fire-fem timer hver eneste dag undtaget søndag.

Af og til hjalp jeg manden på mejeriet, når han skulle lave smør og ost. Han var en godmodig fyr og tog mig på armen med rundt, da jeg var lille. Det var sjovt at hjælpe ham. Ellers var det min pligt om vinteren at passe den lille og at gå i skole. Om sommeren skulle jeg passe køer, kalve og får og luge i markerne. De havde fire heste, tolv malkekøer og en masse ungkvæg. Jeg følte mig bedst tilpas hos tjenestefolkene. Mine plejeforældre, Maren og

Anders Thomsen, snakkede sjældent med mig. Jeg har nok været for genert. En dag sagde Thomsen til mig: ' Når du er ude hos de andre, går din mund som kæg i hjul, men når du er herinde, kan vi ikke få et ord ud af dig'.

Selv om mine to brødre og jeg boede i den samme landsby ikke langt fra hinanden, var det sjældent, vi var sammen. Sådan omkring to gange i løbet af sommeren havde jeg fri søndag eftermiddag, så jeg kunne tage hen og besøge Kjeld. Jeg tog med ham i engen, hvor han passede køerne. Han viste mig, hvordan man kunne fange små fisk i bækken med de bare hænder, men jeg kunne nu ikke finde ud af at holde på dem, da de var så glatte.

I den flok køer, som Kjeld skulle vogte, var to af fars rødbrøgede, som Mads Nielsen, vores værge, havde købt på auktionen. Det gav mig hjemve bare at se dem, for far havde opdrættet disse køer fra de var små kalve. Jeg kløede dem og var sikker på, de kunne genkende mig. Jeg bad Kjeld om at være specielt god ved dem, og han havde da også et godt øje til dem.

En gang fik jeg overtalt Kjeld til at vi skulle tage over til tante og onkel Kres Paysens i Ansager for at se til Marinus. Det var en gåtur på 12-15 kilometer, men vi kendte ikke til træthed. Vi blev der natten over og var så glade for at få lov til at tage derover. Onkel og tante fik det ordnet sådan, at vi alle fem kunne mødes en søn-

dag. De syntes, det kunne være rart for os alle at være sammen igen. Jeg var så spændt ved tanken om at skulle af sted, at jeg ikke fik sovet natten før. Vi skulle af sted tidligt om morgenen. Kjeld kunne ikke tage af sted, fordi han ikke havde noget ordentligt tøj, men Mads og jeg gik over til onkels, hvor Marinus ventede på os. Så satte onkel Paysen os på sin vogn og kørte os til onkel Jens Kongholm i Tistrup, hvor Jens var. Det var en lang tur på vel omkring 20 kilometer. Om eftermiddagen tog Mads og en anden dreng ind til byen. Jeg ville med, da jeg aldrig før havde set en by, men Mads sagde, det var alt for langt for mig at gå. Jeg tænker, det nok var fordi, han ikke ville have bøvl med mig på turen. Så jeg blev tilbage og legede med mine mindre brødre og to kusiner, Maren og Abolina. Vi havde det sjovt, men vi savnede nu Kjeld.

Kort tid efter vort besøg, kom onkel Paysen og onkel Kongholm til Sønder Omme for at se, hvordan det gik os børn. De sendte bud efter Kjeld og ville så blive til eftermiddagskaffe og en snak. Så var det, onkel Paysen bragte emnet på bane, at Kjeld ikke havde været i stand til at komme med som os andre, fordi han ikke havde noget ordentligt tøj. Så for Nielsen ud i køkkenet for at snakke med sin kone. Men bror Jens, der var omkring ni år gammel, havde hørt det og fortalte det senere til onkel. De havde visket sammen:

'Hvad skal vi dog sige? At vi bare ikke kunne få fat i en skrædder?' Det var et nært par, de to, selv om de var velstående. Og stakkels Kjeld skulle arbejde hårdt hos dem. Selv havde de kun en søn, som blev vores lærer, da vi startede i skolen.

Mads boede på en stor gård, Juellingsholm. Ejeren hed Horsbøl³, en velhavende mand. Gården bestod af fire store bygninger, en gårdsplads og en anelig skov, som ejeren havde plantet. Nu var træerne store. Når jeg skulle over til Kjeld, fulgte jeg vejen gennem skoven og krydsede gårdpladsen for at gøre en genvej. I en af disse bygninger var den butik, hvor Mads arbejdede. Der var også en smedeforretning, og så var der en farver i en anden del af bygningen, hvor folk kunne få farvet deres garn og klæde i alle regnbuens farver. Horsbøls havde et stort folkehold, som også inkluderede en privatlærer til deres børn, som ikke gik i den offentlige skole som os andre.

En formiddag fortalte en af mine skoleveninder, Sørine Utoft, hun havde hørt, at min bror Mads ville tage til Amerika. Det troede jeg ikke på. I stedet for at spise min frokost i middagspausen, skyndte jeg mig hen til butikken, hvor Mads arbejdede. Jeg måtte have en afklaring på det.

Da jeg kom ind i butikken, stod Mads ved enden af disken med armene over kors og smilede. Bare ved dette syn af ham vidste

jeg, at det var rigtigt, han ville af sted, og så begyndte jeg at græde. Jeg ville aldrig få ham at se igen. Så var det fru Jensen, købmandens kone, sagde: 'Hvordan kan du dog finde på at tage af sted, Mads?' De ville heller ikke af med ham. Han havde jo været hos dem i lang tid. Fru Jensen gav mig en pose bolsjer for at muntre mig op og inviterede mig til at komme og tilbringe en eftermiddag sammen med Mads. Jeg tog tilbage til skolen og spiste min madpakke i et frikvarter, da jeg ikke havde haft tid til det i middagspausen.

Kort tid efter tog jeg over i butikken for at være sammen med Mads en eftermiddag. Fru Jensen kom med frokost til os. Mads gav mig en yndig kinesisk hækleæske med et nøgle hæklegarn i, som jeg var meget glad for. Men det hjalp ikke. Det var forfærdeligt, at han ville af sted. Jeg havde hørt om andre folk, der var taget til Amerika, at de aldrig kom tilbage. For mig var det det samme som døden. Da så Mads kom over til Thomsens for at tage afsked med mig, fulgte jeg ham på vej. Og da han sagde farvel, kunne jeg se, han havde tårer i øjnene. Meget trist til mode måtte jeg så vende om. Måske skulle jeg aldrig mere få ham at se.

Mads havde aldrig tænkt på at tage til Amerika, før han tilfældigt løb ind i en ukendt ung mand, som var hjemme fra Amerika for at aflægge et besøg og skulle

tilbage igen. Han spurgte, om ikke Mads kunne tænke sig at tage med ham til Amerika. Og enden af det blev, at han besluttede sig til at tage med fyren, og de tog så af sted hen på efteråret. Det tog tre uger at krydse Atlanten, da det var en barsk tid på året. Skibet ankom til Portland i staten Main, og tilfældigvis var Mr. Weston fra Yarmouth, 18 kilometer fra Portland, i byen den dag for at opsøge folk til hjælp og løb så ind i disse to unge mænd. Han spurgte dem, om de søgte arbejde. Den unge mand, som Mads fulgtes med, skulle til St. Paul, men Mads tilbød at tage med Mr. Weston, som var ejer af en maskinforretning. Men det blev sådan, at han holdt Mads i huset for at gøre noget træls arbejde.

I begyndelsen var det svært for Mads, da han jo ikke kunne tale engelsk og ikke havde nogen at snakke med, men det tog ikke lang tid, før han forstod sproget. Engang ville Mr. Weston finde ud af, hvilken kirke Mads tilhørte, så han skrev på et stykke papir: 'Protestant or Catholic?' Mads kiggede på det og stregede 'Catholic' ud. Mr. Weston grinede og sagde til konen: 'Jeg kan få ham til at forstå engelsk'. Det blev et langt år for Mads. Han led af hjemve, og i slutningen af året tog han tilbage til Danmark. Det var dejligt at se ham igen. Han fik et job i en butik i Tyregod, en naboby til Sønder Omme. Der arbejdede han så i et år, hvorefter han tog

tilbage til Amerika sammen med sin ven, Thomas Pedersen. Jeg plagede for at komme med, men han sagde, jeg ikke var gammel nok. Jeg skulle først være færdig med skolen.

På det tidspunkt var jeg blevet fjorten år og gik i den ældste klasse. Vi havde lært Biblen fra ende til anden; både Det Gamle og det Ny Testamente. Hver elev havde en bibelhistorie, som det blev forlangt, vi skulle lære en historie fra hver dag. Ikke udenad, men så godt, at vi kunne genfortælle historien med vore egne ord. De sidste seks måneder af vor skolegang gik vi alle til præst tirsdag og fredag formiddag hver uge frem mod konfirmationen. Vi var ti elever fra vores skole og nogle fra andre skoler i nærheden. Sørine og jeg var de yngste i klassen ved afslutningen. Læreren kaldte mig op til katederet og spurgte, om jeg ville tage et år mere i skolen. Han sagde, det ville være bedre end at komme ud at tjene. Jeg vidste ikke, hvad jeg skulle svare. Jeg brød mig ikke om tanken at skulle være den ældste i klassen det næste år. Men så sagde Sørine: 'Maren, hvis du vil gå et år mere, vil jeg også'. Det afgjorde sagen, for hun var meget populær og kom fra en fin familie. Hun var den ene af tre døtre, de kønneste piger jeg nogensinde så. Ja, jeg ville tage et år mere i skolen, hvis hun også ville. Senere fandt jeg ud af, at Thomsens mod-

tog, hvad der svarer til firs dollars om året, så længe jeg gik i skole. Det var altså derfor, de tilskyndede mig til at tage et år mere – og så hjalp jeg jo også meget til derhjemme. Men jeg fortrød nu aldrig det ekstra skoleår. Sørine blev senere gymnasielærer.

Jeg havde puslet med tanken om at tage over til Mads i Amerika, men alle lo og drillede mig. 'Nå, nu har du fået kløen'. Jeg havde næsten besluttet mig, og onkel syntes det var i orden. Mads kunne jo hjælpe mig, når jeg kom over. Men så en aften var Thomsens sammen med præsten, og de fortalte, at jeg ville til Amerika. Næste morgen sagde Thomsen, at præsten ville komme for at snakke med mig. Jeg vidste, hvad han ville sige, og havde slet ikke lyst til at snakke med ham, så da jeg så ham komme over gårdspladsen, skyndte jeg mig ind i sovekammeret. Jeg kunne høre ham spørge, hvor jeg var henne. Fru Thomsen svarede, at hun nok troede, jeg ikke ville snakke med ham. Men så fortalte hun, at jeg var inde i sovekammeret. Præsten kom ind efter mig og tog mig ved armen og sagde: 'Du er da ikke bange for mig. Vi kender da hinanden så godt', og spurgte så: 'Vil du til Amerika?' Jeg svarede, at det ville jeg. Han spurgte så, om jeg havde nogen, jeg kunne tage over til. Da jeg så fortalt, jeg havde en bror derovre, ville han vide, om bror var gift. Jeg kunne

så oplyse ham om, at Mads var forlovet. 'Ja, ja, en pige i dag og en ny i morgen. Det har ingen betydning' sagde præsten. 'Du er for ung til at tage af sted alene og til et helt fremmed land. Det er ikke sikkert for dig at tage af sted. Tænk det lige igennem igen'.

Jeg ville nu af sted alligevel og tog hen til min værge. Jeg ville have ham til at hæve pengene i banken for mig. Men han sagde det samme: 'Du er ikke gammel nok. Jeg kan ikke give dig pengene'. Jeg var da kun seksten år, og så var den sag afgjort.

Men alligevel, jeg blev ved med at høre fra Mads i Amerika. Han ville stadigvæk have mig til at komme derover. Han sendte mig billeder og scenerier fra forskellige egne af Amerika. Det så alt sammen meget tillok-kende ud. Jeg begyndte alvorligt at overveje at tage af sted til efteråret. Jeg var ivrig efter at se, hvordan Amerika virkeligt så ud – dyrene, træerne, menneskene – det ville blive et eventyr.

En dag havde jeg fået fri til at besøge min onkel. Jeg skulle være tilbage om aftenen, så jeg startede hjemmefra meget tidligt om morgenen. Jeg havde en gåtur på godt seks kilometer til stationen, derefter med toget, og så tre kilometers gang til min onkels hjem. Onkel tog med mig ind til dampskibsagenten i Varde, som han kendte, for at forhøre sig om prisen for rejse til Amerika.

Jeg tog over til Hr. Nielsen, vores værge, for at få ham til at hæve mine penge i banken. Han sagde, at efter reglerne kunne jeg ikke få dem, før jeg var fyldt atten år, og jeg var kun sytten, men at han ville lade mig få dem, fordi min onkel gik ind for, at jeg kunne tage til Amerika. Nu fik jeg travlt med at få tøjet i orden til rejsen. En mand, som lavede kufferter, fik jeg til at lave en til mig. Den blev rigtig fin.

Så snart der blev lejlighed til det, tog jeg rundt på besøg. Jeg tog hen til præsten for at sige farvel. Det første han sagde var, om jeg nu havde fået mig en billet. Jeg fortalte ham, at det havde jeg. 'Så er der ikke mere for mig at sige' svarede han. Derfra tog jeg videre til mine tre brødre for at sige farvel til dem. De var ikke spor glade for, jeg skulle af sted.

Jeg tog ind til dampskibsagenten i Varde. Han sørgede for at få mig på toget ved ot-tetiden om aftenen. Endelig. Nu var jeg på vej til et helt fremmed land! Ved midnat den aften, krydsede vi grænsen til Tyskland (Vamdrup. red.). Vi var nu på et tysk tog. Jeg forstod ikke et ord af, hvad folk omkring mig sagde. Det fik mig til at føle en smule hjemve, for nu måtte jeg se i øjnene, at jeg ikke længere var i mit hjemland.

Om morgenen ankom vi til Hamborg i Tyskland, hvor vi blev vist hen til et skandinavisk hotel, hvor vi opholdte os til næste dag. Her mødte jeg fire unge piger fra

forskellige egne af Danmark. De skulle med den samme forbindelse til Amerika – men til stater ude vestpå. Vi skulle selv skaffe service på damperen – alt sammen i tin – tallerkner, flad og dyb, kop, knive, gafler og skeer – selv vore tæpper og madrasser, som ville blive smidt overbord, når vi nåede til New York.

Vi var tyve piger i et lukaf på damperen. Kun fem af os var danske, resten mange andre nationaliteter. Vi fem havde underkøjer i den ene side. Min var lige op ad døren. Da vi havde fået anvist vore køjer, anbragte vi vore kufferter der og gik op på dækket. Da vi så kom tilbage for at se efter vore ting, fandt jeg en anden pige på min køje. Jeg skubbede hende væk. Hun skulle ikke have min plads. Hun trængte sig på, og jeg skubbede hende væk igen. Hun begyndte at tude. Vi rullede rundt i klammeri, indtil stewarden dukkede op. Jeg tror han var på jagt efter hende, for han tog hende med ud. Hun var fra Polen. Jeg så hende ikke igen efter den hændelse. I le Havre (Frankrig) lå damperen over i en dag. Vi fem piger og en medrejsende fra Norge, som kunne snakke flere sprog, gik fra borde og spadserede op i byen. Vi standsede ved en butik, og da vi skulle videre, mødte vi to høje negre. Jeg kiggede meget nøje på dem, for jeg havde da aldrig set en neger før. Vi fortsatte vores slentretur til en smuk park med bænke. Vi havde ikke mere end lige sat os for at hvile

lidt, da en gammel dame kom med en skål i hånden. Jeg troede vi nu skulle betale for at sidde ned, men vores tolk sagde, vi nok hellere måtte komme videre, for kvinden var en tigger, som ville have penge. Vi var tilbage på damperen, lidt før det var tid til aftenmad.

Jeg brød mig ikke om maden, vi fik ombord på skibet. Af og til kom stewarden rundt for at se, om vi manglede noget. Han talte tysk, men jeg fik ham dog til at forstå, at jeg kunne tænke mig noget suppe. Han kom tilbage med en skål god suppe med kødboller. Jeg tror han fik fat i det fra køkkenet til første klasse, men jeg fik det flere gange og måtte betale ekstra for det hver gang. Han kunne også skaffe os lune rundstykker om morgenen, men så måtte vi også betale ham ekstra. Og så en morgen var pungen væk. Det var dog underligt. Jeg ledte overalt i min køje, men pungen var forsvundet. Nu var det sket med at få flere rundstykker. Jeg tænkte såmænd ikke så meget på tabet af penge, for der var kun en lille sum, men værre var, at nøglen til min kuffert også var i pungen, og kufferten skulle åbnes og inspiceres, når vi nåede til New York. Det gjorde mig bange, men jeg vidste, at min bror ville være der og tage imod mig.

Havet viste tænder på sejladsen, så køjerne var lukkede på det meste af turen.

Bølgerne skyllede ind over dækket og skibet vippede fra side til side som en nøddeskal, mens servicet rulle ned fra bordet. Så var det jo godt, at det var lavet af tin, så det ikke kunne gå i stykker. Vi piger skulle ikke nyde noget af at lægge sig til at sove, når det stormede, så vi satte os på dørken ved trappen – klar, hvis noget skulle ske. Jeg havde min bibel hos mig og bad. Åh, hvorfor skulle jeg dog også tage hjemmefra? Bare for at drukne og ende på bunden af havet? Bare jeg dog var blevet hjemme. Jeg blev ved med at spørge stewarden: 'Er det slemt? Tror du skibet kan klare det?' Han prøvede at berolige os ved at sige, det ikke var nær så slemt, som vi troede. Men vi kunne jo høre, hvordan skibet knagede helt forfærdeligt. Men så næste dag havde bølgerne lagt sig. Det var sidst i november, og havet er altid barskt om vinteren. Vi piger skiftedes til at vaske op – det skulle vi selv – og var hver udstyret med en balje. En dag var en af pigerne syg og ville ikke have noget at spise, og så blev det min tur til at klare opvasken. Jeg stablede det hele i min balje og tog op på dækket til køkkenet for at få noget varmt vand til opvasken. Dækket var vådt og glat, så lige før jeg nåede køkkenet, rullede skibet, og en bølge skyllede ind over dækket. Jeg gled og faldt over mod rælingen, mens jeg rullede rundt. Opvaskebaljen og alt servicet trillede under rælingen og ud i havet. Nu havde vi ikke noget at spise af.

Heldigvis havde pigen, der var syg, stadigvæk sit, så vi klarede os igennem ved at låne hendes service på skift de sidste to dage inden New York.

Efter to uger på havet længtes jeg efter at se land og spekulerede på, hvordan jeg mon skulle finde min bror, når jeg kom til New York. Jeg så for mig, at Mads ville stå på kajen og vente på mig. Hen på den sidste eftermiddag kom lodsens ombord, og vi sejlede langsomt ind i havnen. Alle var vi på dækket med vore kufferter, mens vi kiggede mod det forjættede land og tænkte på, hvordan det mon ville se ud. Vi kunne nu se de høje bygninger og alle lysene. Så det var altså Amerika!

Vi lagde til ved Castle Garden, men jeg kunne ikke se Mads. Hvad nu, hvis han ikke var der? Hvad skulle jeg stille op i et fremmed land? Vi forlod dampere og blev drevet ind i lange aflukker, én nationalitet i hver, lige som en flok får. Nordmanden brægede 'ba-a, ba-a' mens vi gik gennem de lange båse. For enden af hver bås var der en pult og en låge. Manden ved vores var dansker. Han spurgte, hvor jeg skulle hen og mange andre spørgsmål. Efter jeg havde besvaret dem alle, åbnede han lågen. Her var der en anden mand, som sagde, jeg skulle følge med. Vi gik gennem en lang korridor og ind i et kæmpestort rum, hvor han sagde, jeg skulle vente. Jeg satte mig om spekulerede på,

hvad der nu ville ske. Jeg kunne høre nogle mennesker råbe, men jeg kunne ikke forstå, hvad de sagde. Nu var vi piger skilt fra hinanden, hver på vej til sit bestemmelsessted. Vi fik ikke engang sagt farvel. Det hele gik så stærkt. Min kuffert skulle undersøges. Da jeg jo ikke havde nogen nøgle, var inspektøren nødt til at ødelægge låsen og bagefter binde kufferten sammen med en snor.

Mens jeg sad der og ventede, hørte jeg en stemme sige: 'Vent til jeg kommer tilbage'. Jeg kunne ikke se nogen, men jeg vidste, det var brors stemme – og så talte han dansk. Hvilken lettelse. Nu vidste jeg, at jeg var reddet. Efter nogle få minutter kom han tilbage og snuppede min kuffert. Der var ikke tid til at hilse ordentligt på hinanden. Han havde ikke lov til at komme derind, men en af embedsmændene lod ham få sin kasket, så han kunne slippe igennem. Mads afleverede kasketten, da vi gik.

Vi skulle skynde os for at nå Fall River-båden (Massachusetts). Mads var nødt til først at tage hen til hotellet, hvor han havde boet de seneste tre dage, mens han ventede på damperen. Han betalte sin regning og fik sin kuffert, hvorefter vi gik ned til båden. Vi gik gennem en lang gang og kom ind i et lokale med plyssæder, tæpper og skinnende gelændere i messing. Mads sagde, vi skulle vente der lidt. Jeg sagde til ham, jeg troede, vi havde travlt.

Hvorfor så vente der? Han svarede blot: 'Lad os så gå ovenpå'. Da vi kom helt op, kunne jeg se vi var i bevægelse – vi var allerede på båden, og det havde jeg slet ikke opdaget.

Et orkester spillede, mens vi sad og slap-pede af i plyssæderne. Det var pragtfuldt! Noget helt andet end den tyske damper! Mads bestilte en kahyt til mig og viste mig, hvor den var, hvorefter vi igen gik op på dækket. Efter at have lyttet til musikken i en tid til det var blevet sengetid, spurgte han, om jeg selv kunne finde ned til min kahyt. 'Ja, det tror jeg', svarede jeg, og gik ned og ledte efter den, men jeg havde glemt, hvor det var. Men da så jeg to negerkvinder, der sad og strikkede. Jeg syntes de så venlige ud og ville gerne spørge dem om vej, men vidste ikke hvad jeg skulle sige, så de kunne forstå mig, så jeg spurgte dem bare på mit eget sprog. Det var, som om de forstod, hvad jeg sagde, for den ene viste mig, hvor min kahyt var og sagde så godnat. Det forstod jeg da.

Jeg delte khytten med en anden dame. Hvilken dejlig blød seng! Så dejlig og ren – så forskellig fra oceandamperen! Jeg fik en god nats søvn. Om morgenen kom negerkvinden ind og kaldte på mig. Jeg vidste, hvad hun mente, selv om jeg ikke kunne engelsk. Den anden dame havde høje knapstøvler på og opfordrede mig til at knappe dem for hende, hvilket jeg gjorde. Det gik jo helt godt, selv om jeg ikke kun-

ne sproget!

Ovenpå snakkede Mads med en mand, som havde været i New York for at søge folk. Han bad Mads spørge mig, om jeg kunne have lyst til at arbejde hos ham. Hvis jeg ville havde arbejdet, kunne jeg tage med ham til hans hjem. Men da jeg ikke anede, hvilket slags hjem jeg dermed ville komme til, sagde jeg så til ham, at jeg hellere ville følges med Mads.

Mads og jeg stod begge på dækket, da vi sejlede under Brooklyn Bridge. I det samme kørte et tog over det. Jeg havde aldrig nogensinde set så lang en bro. Snart var vi i Boston og kom på toget til Yarmouth. Mads købte nogle bananer på toget og gav mig en af dem. Jeg tog en bid. Det var sådan en underlig klistret frugt! Jeg havde aldrig set eller smagt bananer før, og jeg brød mig ikke om dem. Jeg smed resten af min banan ud af vinduet.

Det var den 1. december 1889, jeg ankom til Yarmouth. Efter ankomsten gik vi ned til Mads' pensionat. Det var hen på aftenen, og det var koldt. Værtinden, fru Bryant, en flink dame, flyttede en stol hen til komfuret til mig, så jeg kunne få varmen og gav os noget aftensmad.

Bomuldsværeriet, hvor Mads var næstkommanderende på vævestuen, var i gang den aften, så Mads måtte arbejde til klokken ni. Jeg gik med ham derover og blev der præsenteret for en dansk pige, som var

væverske. Jeg satte mig og så, hvordan hun arbejdede ved væven, for det skulle snart blive mit arbejde.

Den følgende dag skrev jeg breve hjem til dem derhjemme, for jeg vidste, de var ængstelige for at høre, om jeg var ankommet til Amerika i god behold. Hvert øjeblik kom fru Bryant ind og snakkede til mig, da hun sikkert troede, jeg var ensom, men jeg forstod ikke et ord af, hvad hun sagde. Hun arbejdede i køkkenet og stak mig nogle kager. De fleste af hendes logerende var piger. Om aftenen satte de sig i stuen og snakkede. Jeg forstod ikke, hvordan de kunne forstå hinanden – det lød fuldstændigt ens for mig. Men efter kort tid kunne jeg begynde at skille ordenen ad. Jeg gjorde ikke meget for at lære det. Jeg skulle jo ikke være der ret længe. Jeg ville tilbage hjem igen. Jeg ville jo blot se landet, om det nu også var så vidunderligt, som der blev sagt – og så besøge min bror. Jeg havde fået den opfattelse, at alt herovre var anderledes, men der var ikke den store forskel fra Danmark. Folk så ligedan ud. Der var kun den forskel, at husene var bygget af træ og malet, hvorimod de i Danmark var bygget af mursten. I Jylland er landskabet mest fladt. Man kan se milevidt. I Main var der masser af bakker og skove.

Jeg ville have været ensom, hvis det ikke havde været for min bror og Frida⁴, som snakkede for mig. Frida og jeg delte

værelse og arbejdede samme sted. Hvis jeg skulle handle i en butik, sagde Frida, hvad der skulle siges for mig.

Der var en norsk lutheransk kirke i Portland, men der var ikke noget passagertog, som passede med tiderne om søndagen, og vi forstod ikke sproget godt nok til at vi kunne deltage i de engelske kirker. Derfor brugte vi vore søndage om sommeren til at gå lange ture og sidde i parkerne.

Papirmøllen havde en park på den ene side af floden med bænke, gangstier og blomsterbede, og på den anden side af floden var bomuldsvæveriets park med gynger og bænke. Næsten alle gik i kirke eller søndagsskole dengang. Om aftenen ville der være kirkegang igen. Der var ikke meget andet at foretage sig. Men folk syntes glade og tilfredse.

Nu, hvor det var blevet forår 1890, havde jeg fået dårlige nyheder hjemmefra. Lille Karen Thomsen, som jeg havde passet, var død af hjernebetændelse. Det var et stort chok for mig. Den nyhed gav mig hjemve, og jeg besluttede, at jeg ville tage hjem, men jeg var nødt til at vente, til jeg havde sparet penge nok op til billetten, og det ville tage sin tid. Lønningerne var små dengang.

Kort tid derefter kom fætter Kjeld, som var på alder med Mads. Vi var ikke klar over, han ville komme over. Han havde ganske vist Mads' adresse, men kørte for

langt. I Danmark er det sådan, at når togkonduktøren tager din billet, ved du, at du skal stå af ved næste station. Så da konduktøren tog Kjelds billet i Yarmouth, tænkte han: 'Nu må jeg af ved næste station', som viste sig at være Freeport. Han måtte så blive der til næste tog tilbage til Yarmouth. Nu kunne jeg se mere lyst på tingene, for nu havde jeg Kjeld at snakke med, og han var rigtig sjov.

Da det blev sommer, tog Frida til Danmark for at besøge sin familie, hvilket gjorde mig ensom i en tid. Men alligevel, nu kunne jeg efterhånden tale lidt engelsk. Mads var blevet forlovet med Edna Bryant, vores værtindes datter. Sommetider tog de mig med, når de skulle ud. Jeg tog også med dem og Ednas mor i kirke søndag aftener. Sommeren gik, og da det blev efterår kom Frida tilbage og havde sin søster Christina med. Nu var vi fire unge danske logerende det samme sted, og vi havde det rigtigt godt sammen. Desuden var der nu adskillige danske familier i Yarmouth. De fleste af dem arbejdede på papirfabrikken.

Både Kjeld og Mads var forlovet, da vi nåede næste sommer. Kjeld var blevet forlovet med Frida. Jeg følte mig alene og ønskede at tage tilbage til Danmark for at blive der. Jeg købte en ny kuffert og en mængde tøj. Mads fik fat i en billet direkte fra Portland til Danmark via England. Jeg

tog af sted på *Thanksgiving Day* lige før middag. Kjeld, Frida og Mads ville alle tage med mig til Portland for at se jeg kom ordentligt af sted, men da de så fandt ud af, at vi ikke først skulle have middag, ombestemte de sig. De ville ikke snydes for deres *Thanksgiving* middag. Kun Mads tog med mig til damperen. Han snakkede med en mand, som viste sig at være en dansker ude vest fra. På Mads' opfordring lovede manden at holde øje med mig. Jeg ville ønske, Mads ikke havde spurgt ham. Jeg mente nok, jeg kunne klare mig selv. Mads sprang fra borde, lige før skibet skulle sejle. Det var sidst på eftermiddagen. Det var en lille damper, et canadisk selskab, og om efteråret kan havet være meget barskt. De fleste passagerer blev søsyge og jeg følte mig også skidt tilpas hele turen til England. Da jeg lå på min køje, sagde jeg til mig selv: 'Hvorfor tager jeg egentligt af sted? Jeg har jo ikke noget hjem at tage tilbage til.' Men nu var jeg på vej. Denne gang var vi også tyve personer i hvert rum på skibet, en sammenblanding af irske, jødiske og et par danske piger ude fra vesten.

Sikke noget! Jeg havde underkøjen lige ved siden af døren. Lige ovenover var en jødisk kvinde, hvis mand hele tiden kom for at snakke med hende. Han ville så sidde på hendes køje sammen med hende, men hans fødder dinglede ned på min køje. Jeg havde sådan lyst til at kildre ham. I

den anden ende af rummet holdt de irske kvinder til. Deres mænd bragte dem noget at spise hver dag. De var for søsyge til selv at stå op. En af dem beklagede sig altid til sin mand og skældte ham ud for ikke at komme og se til hende lige så tit, som de andres mænd gjorde, og ligeledes for at han aldrig kom med noget til hende. Men hun beholdt alligevel selv hans tegnebog. En nat var der en, der skreg: 'Brand!' Alle blev rædselsslagne. Jeg sprang op på dækket, for jeg tænkte, at hvis skibet ville brænde, var der kun to ting man kunne gøre – enten drukne eller brænde op. Jeg ville hellere springe i havet, og var nærmest ligeglad, så søsyg som jeg var. Heldigvis kom branden hurtigt under kontrol, men havde dog brændt en ende af et spisebord. Ingen vidste, hvordan branden var opstået.

Det var så ensformigt ombord på båden. Jeg talte dagene, til vi ville være i England. Jeg var træt af ikke at se andet end vand og vand, dag ud og dag ind. Men endelig kunne vi se land. Alle sprang vi op på dækket. Vi var på havet et sted mellem Skotland og Irland. Og da vi lagde til ved en havn i Irland for at nogle passagerer kunne komme af, kunne vi se de afblegede og gølge marker med nogle små hytter hist og her. Der var stadig langt til Liverpool, men nu kunne vi se land hele vejen. Alle vore ejendele blev bragt op på dækket før landgang. Herfra blev de bragt ind i

toldbygningen til inspektion for at undersøge, om de indeholdte tobak, cigarer og andre ulovlige artikler. Denne inspektion generede ikke mig, for jeg havde ingen af delene. Efter den sædvanlige procedure blev vi sendt hen til emigranthotellet, for vi skulle vente to dage i Liverpool.

Vi krydsede England med tog. Nu kunne jeg forstå engelsk ret godt. Det var midt i december, og der var ikke meget andet at se end marker. Vi kørte undervejs gennem nogle tunneller og efter få timers rejse, ankom vi til Grimsby. Her kom vi ombord på en damper, hvor alle talte dansk. Jeg følte det, som om jeg var hjemme igen. Det tog kun 22 timer at krydse Vesterhavet, men det var en barsk tur. Der var kun fire passagerer – alle danskere. Vi fik serveret middag sammen med kaptajnen i hans kahyt. Dansk mad. Dejligt.

Ved ankomsten til Esbjerg blev vore kufferter undersøgt igen. Derefter fik vi tilladelse til at tage på et hotel for at få kaffe, før vi startede på togturen hjem. Fyren fra Portland, som stadig hængte på, insisterede på at betale for min. Jeg afslog og sagde, jeg selv ville betale. Værten spurgte ham, om jeg var hans kone. Hvor blev jeg flov! Efter kaffen gik han et ærinde oppe i byen.

Da vi steg på toget til Varde, fulgte fyren med. Han sagde, han ville tage med mig op til min onkel. Jeg svarede, de ikke havde plads til ham. Jeg var nødt til at finde

på en undskyldning. Hvad ville min onkel og tante ikke sig, hvis jeg troppede op med ham? Nej, jeg ville ikke lade ham tage med. Jeg kunne ikke lide ham – altid i hælene på mig. Så da toget standsede, snupede jeg min kuffert og skyndte mig at hoppe af toget, uden så meget som at sige farvel til ham. Jeg kunne i det mindste have takket ham for hjælpen med min bagage i England, men jeg følte mig lettet over at slippe væk.

Klokken var otte om aftenen, da jeg ankom til min onkels hus. Min tante var alene hjemme og i gang med at væve. Hun anede ikke jeg skulle komme. Hun kiggede op og udbrød: 'Jamen, er det ikke Maren fra Amerika!' Lidt efter kom min bror Jens ind. Han så også overrasket ud. Han arbejdede for en skomager for at lære faget, men skomagere var ikke ordentlig ved ham. I stedet for at oplære ham, fik han Jens til at løbe ærinder og andet arbejde og var altid sur på ham. Det var derfor, han var kommet hjem denne aften for at spørge onkel Jens, om han måtte sige op. Men bror Jens var bange for at spørge onkel, for han var meget striks. Da onkel så kom hjem, fortalte Jens hvordan det var fat. Onkel gav ham lov til at sige op. Der var ingen grund til at blive, hvis han ikke lærte faget. Jeg tror, det hjalp, at jeg var til stede. Jens fik det bedre efter det. Han fik også et andet arbejde.

Jeg blev hos onkel og tante til hen under jul og kom til hægterne efter at have været søsyg så længe. Jeg tog til Sønder Omme for at være hos Thomsens i julen. Det var rart at se dem igen, men jeg savnede min lille Karen, som døde kort efter jeg havde forladt Danmark. Vi havde en dejlig jul sammen. Derefter tilbragte jeg en dag sammen med Kjeld, som stadig var det samme sted. Jeg tror de nu behandlede ham bedre end før. Selvfølgelig hjalp det, at Kjeld nu var stærk og kunne arbejde meget. Derefter tog jeg over og besøgte min anden onkel og tante, hvor Marinus havde hjemme. Jeg tror han var glad for at se mig, for han grinede, hver gang jeg kiggede på ham. Han var blevet tretten og havde let til latter. Onkel Kres Paysen og tante Margrethe var gode ved ham, og jeg nød hver gang at være hos dem i nogle dage. Det var ikke længere, end vi kunne gå fra Sønder Omme til Ansager.

Jeg tog tilbage til Sønder Omme og besøgte nogle gamle venner og naboer til mine forældre, da de levede. En af naboerne, Iver Iversen, havde tre døtre. Den ældste hed Anna, en syerske. Jeg spurgte Anna, om hun kunne bruge noget hjælp, for jeg holdt af at sy og ville gerne lære at sy kjoler. Hun ville gerne lære mig op. Jeg kunne blive og arbejde der for det, der svarede til kun otte dollars for en vinter. Jeg var lykkelig, for nu havde jeg et arbejde, og jeg var glad for at være der. De var vore bed-

ste naboer, da far og mor levede. Iver og far plejede at klippe hinanden, som alle naboer gjorde dengang.

Jeg fuldendte ikke min oplæring i kjolesyning, fordi jeg blev så træt, at jeg måtte opgave det. Jeg kunne knapt nok bære symaskinen, når vi skulle rundt, så Anna måtte selv bære den. Jeg var nødt til ofte at standse op og hvile mig. Til sidst gik jeg til en doktor, som fortalte mig, at jeg led af blodmangel. Han gav mig noget medicin, som indeholdt jern og sagde til mig, jeg ikke måtte tage tilbage til Amerika, før jeg var kommet helt over det. Efter at have taget medicinen, begyndte jeg at føle mig bedre tilpas, men jeg kom ikke tilbage til syningen. Det var jeg ked af, for jeg ville gerne være skrædder.

Jeg blev hos Thomsens, indtil jeg var blevet frisk igen. Så blev Kjeld og jeg inviteret over til Ansager til min onkel og tantes anden datters bryllup. Stense, hed hun. Jeg skulle være brudepige. Det var et stort kirkebryllup. Vi fik serveret kaffe og alle former for kager, før vi gik til kirke.

Min onkel var ejer af et stort stykke land, som senere blev delt mellem hans børn, så hver kunne få en pænt stor gård ud af det. Ellen, den ældste, var gift og havde bygget et hus og en lade på sit stykke, og de andre børn fik senere deres andel. Onkel var smed. Han fremstillede også mursten, som han brændte i sin store udendørs ovn,

hvorefter de blev solgt. Han havde en stor lergrav på sin gård. Onkel havde fem børn – det samme som i vor familie. Det var Ellen, Stense, Peder, Maren og Kjeld, den yngste, som var ham, der var hos Mads i Amerika. Onkel og tante ville gerne have, han skulle komme hjem, nu hvor de var kommet op i årene.

Dagen efter brylluppet tog Kjeld og jeg tilbage til Sønder Omme. Han til sit hjem og jeg til Thomsens. Men jeg havde fået breve fra Mads i Amerika, hvor han opfordrede mig til at komme tilbage igen. Han fortalte, at mesteren, jeg havde arbejdet for derovre, gerne ville have mig tilbage til vævearbejde.

I mellemtiden, mens jeg havde tilbragte vinteren i Danmark, var både min bror Mads og fætter Kjeld blevet gift. Jeg mente, de i det mindste kunne have ventet, til jeg var kommet tilbage. Det stod for mig som en drøm, at jeg nogensinde havde været i Amerika. Jeg begyndte mere og mere at tænke på at tage tilbage til Amerika, hvor jeg nu havde familie og venner. Det var svært at beslutte, hvad jeg skulle gøre, for jeg holdt af begge stederne. Jeg havde lyst til at servere på et hotel eller en kro, men jeg kunne ikke få held med at finde sådan et arbejde – om vinteren, i det mindste. Jeg kunne ikke blive skrædder, da jeg ikke kunne forliges med at sidde ned hele dagen. Der skulle ske noget. Men jeg havde dog lært nok til at jeg kunne sy mit

eget tøj. Det var trods alt en hjælp. Da jeg jo ikke havde noget rigtigt hjem, besluttede jeg at tage tilbage til foråret. Jeg forsøgte at få min kusine Dorthea til at tage med, men hendes søster mente, hun heller måtte lade være. Hvis mine forældre havde levet, tror jeg aldrig, jeg nogensinde ville have forladt Danmark.

Jeg købte min billet til Amerika af den samme agent, som jeg havde købt den første billet hos. Han var kun agent for German-Hamburg linien. Ellers ville jeg hellere have foretrukket en engelsk damper. Jens tog med mig tilbage til Sønder Omme for at besøge Kjeld. Den sidste aften i Sønder Omme sad vi alle tre sammen ved bordet. Der blev ikke sagt meget. Vi tænkte alle på, at måske var dette den sidste gang vi nogensinde ville være sammen. De ønskede ikke, jeg skulle tage til Amerika, og tårer begyndte at trille ned ad deres kinder. Stakkels drenge. Det var værre for dem end for mig, for jeg havde så mange andre ting at tænke på. Det er altid værst for de, der må blive tilbage.

Mine rejsefæller og jeg overnattede på et emigrant hotel i Hamborg. Vi gik ombord næste dag, men det var en helt anden damper, end den jeg rejste over med den første gang. Alle vi unge piger blev anbragt i et stort rum under dæk. Senge hele vejen rundt ude i siden og et stort spise-

bord i midten af rummet. Der var alle slags nationaliteter. Christina og jeg var de eneste danskere.

Vi skulle heller ikke selv vaske op, så der var dog sket nogen forbedringer i løbet af to et halvt år. De unge mænd blev anbragt på dækket under os sammen med ægtepar og børn, og der var der trængsel. Vi havde fint vejr og ikke megen blæst på turen.

Den lange sejlads var ved at være overstået. Vi kunne se Frihedsgudinden og New Yorks lys. Denne gang måtte jeg selv finde vej til Yarmouth. Jeg kunne nok engelsk til at klare mig, og jeg havde mere rejseerfaring. Vi kom med en færge til Fall River båden. Jeg holdt godt øje med min bagage og min tegnebog, for jeg havde ikke flere penge end lige nok til at komme hjem.

Endelig kom jeg på toget til Boston. Så begyndte jeg at ængstes for, hvad jeg kunne stille op, når jeg kom dertil, for jeg vidste fra tidligere, at der ikke kørte noget passagertog om søndagen. Hvis jeg måtte blive i Boston til om mandagen, ville det være forfærdeligt. Jeg kendte jo ingen i Boston, og hvor kunne jeg finde et hotel? Men jeg bekymrede mig unødigt. Da toget rullede ind på South Station spurgte jeg overportøren, som allerede havde sat min kuffert ned, hvordan jeg kom videre til Portland. Han tog mig med ind i venteværelset og sagde så: 'Vent her til jeg kalder'. Jeg var helt alene i det store venteværelse og spekulerede på, hvor længe jeg mon

måtte vente.

Snart efter kom den flinke overportør efter mig. Han havde allerede en taxa (dro-sche) klar til mig med min kuffert. Taxaen kørte mig til North Station og chaufføren så til, at jeg fik min billet til Portland og kom med det rigtige tog. Det var virkelig pænt gjort af ham. Nu var jeg på vej. Kom nærmere og nærmere hjem. Endelig nåede jeg til Yarmouth Junction (station to km udenfor Yarmouth, red.). Jeg spurgte efter en taxa, der kunne køre mig til Yarmouth. Stationsforstanderen fortalte mig, at der ikke kørte taxaer om søndagen, så der var ikke andet at gøre end at gå.

Jeg kunne se Yarmouth papirmøllens skor-stene. Det var det, jeg skulle sigte efter. Jeg kunne kun se en vej, der ledte væk fra stationen, og den gik i den forkerte ret-ning. Det bedste jeg kunne gøre, forekom det mig, var at gå på jernbanesporet på broen tilbage over floden og derfra ud over markerne. Jeg tog min kuffert og startede hen ad sporet. Da jeg kom til broen over floden, var der kun sveller, som lå langt fra hinanden og så langt ned til vandet, at det gjorde mig svimmel at kigge ned, men jeg var nødt til at komme over. Jeg kravlede over med min kuffert. Hvis et tog var kommet, var det sket med mig, men jeg regnede ikke med det ville ske, da jeg lige var kommet over broen med et.

Hvis nogen havde set mig, ville de have

leet, men jeg så ingen. Jeg var glad og lettet, da jeg var kommet sikkert over på den anden side af floden, og jeg forlod sporene og styrede lige mod papirmøllens høje skorstene på den anden side af markerne. Der var pletter af sne på jorden. Det var den 6. maj 1892, anden gang jeg kom til Yarmouth.

Da jeg drejede fra Main Street ind til pensionatet, så Mads mig. Han kom mig i møde og tog min kuffert. Han sagde, han ikke ventet mig de første par dage. Hvor var jeg dog glad for at være tilbage og kunne falde til ro og se mine gamle venner igen! Mads og Edna boede hos hendes familie. Kjeld og Frida boede for sig selv, og hendes søster, Christina, arbejdede i Westbrook. Jeg kom tilbage på væveriet igen, men havde ikke noget ønske om at blive der i længere tid.

To unge mænd fra Strellev var ankommet til Yarmouth på en anden damper tre dage før mig. De fik arbejde på papirmøllen og indlogerede sig hos en norsk familie i den anden ende af byen. Jeg mødte dem første gang en søndag hos fætter Kjeld. Den ene hed Claus Borg og den anden Christian Christensen⁵. Vi var nu en hel del danskere i Yarmouth.

Kort tid efter forlod min svigerindes forældre, Martha og George Bryant, pensionatet og købte deres eget sted. Andre overtog pensionatet. Vi brød os ikke om

de nye ejere og maden var heller ikke god. Jeg flyttede ind hos Mads og Edna, da de nu havde deres eget hjem.

Vi plejede at mødes med de andre danskere hos fætter Kjeld og i parken om søndagen. Den lutheranske norske kirke i Portland lå for lang væk for os at tage dertil, så præsten kom til Yarmouth en gang om måneden for at prædike for de skandinaverne, som var her. Der var sædvanligvis fuldt hus. Efter gudstjenesten fik vi kaffe og hyggede os. Vi så altid frem til denne begivenhed. Det var der, jeg lærte hr. Christensen at kende. Han plejede at følge mig hjem og så begyndte han at komme oftere og besøge mig. Snart blev vi forlovede. Min fætter Kjeld og hans kone Frida var nu taget tilbage til Danmark for at blive der. De fik et stort stykke jord af hans far. Det byggede de hus på og gik i gang med at opbygge en gård på heden. De havde begge haft hjemve og været ivrige efter at komme hjem igen.

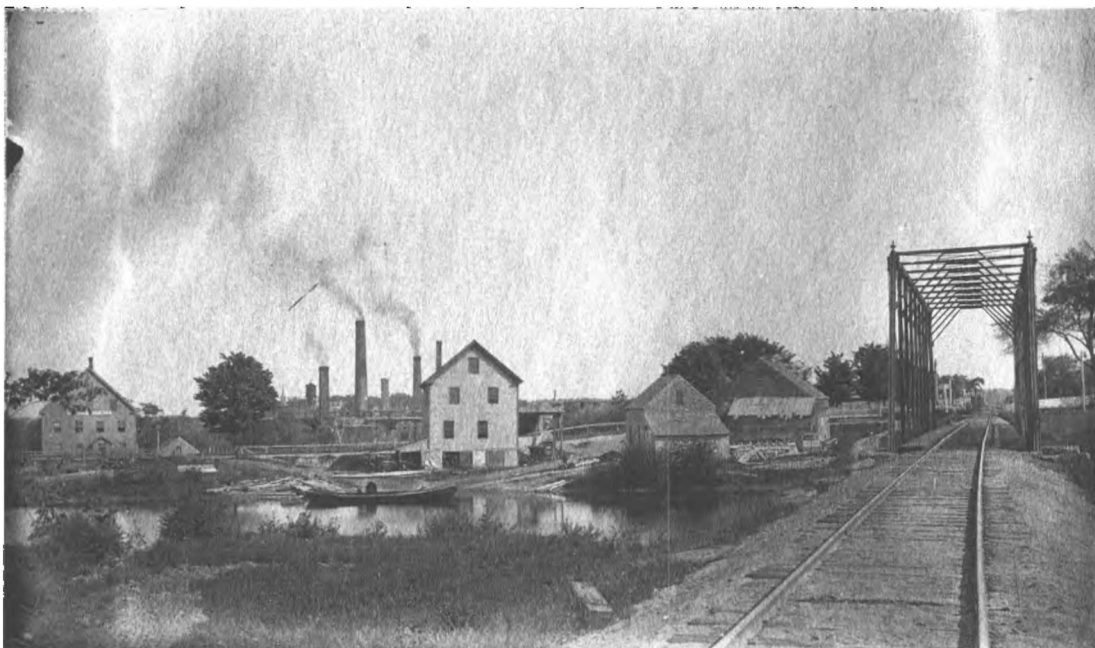
Jeg havde købt mig en ny symaskine og havde travlt med at sy om aftenen, lavede quilts og noget af mit eget tøj. Ednas mor, Martha, lavede en marineblå serge-kjole med hvid vest til mig. Jeg var meget stolt af den, og skrædderen syede min brudekjole af flødefarvet serge med hvide silke borter og hvide perleknapper og desuden en lilla kjole med silke borter. Jeg syntes, jeg var ret godt udstyret.

Jeg sagde op på væveriet og ville aldrig

sætte mine ben der igen. Vi blev gift i min brors hus den 3. juli 1894, med kun nogle få venner til stede. Vi fik den norske præst, pastor Storby fra Portland, til at komme ud for at forestå vielsen. Den efterfølgende dag, den 4. juli, fejrede vi ved at få fat i en vogn og tage til Falmouth til en kirke-picnic. Det var vores *honeymoon*. Dagen efter fik vi sendt et stort læs møbler ud fra Portland. Så fik vi travlt med at pakke ud. Vi havde fået en dejlig treværelses lejlighed. Lønningerne var små dengang. Min mand fik \$ 1,25 om dagen for en ti-timers arbejdsdag, seks dage om ugen, men priserne passede til dem. Et

ton kul for \$ 4,25. \$ 3,20 for en tønde mel. To pund oksekød for \$ 0,25. 12 cents for et dusin æg. Men tøj var ret dyrt. Alt i alt klarede vi os for hans løn og var tilfredse. Jeg havde den bedste ægtemand af verden.

Nogle unge mennesker kunne dukke op om aftenen og spille kort med os. Christians venner, Claus Borg og Thomas, kom ofte om søndagen, men de drog senere vest på og slog sig til sidst ned i Californien. En dansk familie flyttede til Canada. Flere og flere flyttede andre steder hen. Det var som om, man ikke blev længe i Yarmouth.

Jernbanebroen over Royal River ved Yarmouth, cirka 1890

Nu fik danskerne bygget deres egen kirke i Falmouth og fik en dansk præst, så vi ikke var nødt til at tage til den norske kirke. Men det var stadig et pænt stykke vej for os. Der var ingen sporvogne dengang. Vi kunne kun komme af sted, hvis vi kunne køre med nogle af vore venner. Det hændte, vi gik i kirke i Yarmouth, men vi kunne ikke forstå det hele endnu, da prædikenen blev holdt på engelsk.

Da Einar var næsten tre år gammel, fik vi endnu en lille pige. Vi gav hende navnet Thora. Marie var nu seks år og gik i skole. Jeg kunne snart ikke vente til foråret, hvor vi skulle på vores længe ventede tur til Danmark. Jeg kunne få det meste arbejde gjort om aftenen, mens den lille sov. Ofte sad jeg oppe og syede til klokken to om natten, når Christian kom hjem fra arbejde. Papirmøllen var nu gået over til otte timers tre-holds-skift, der skiftede hver tredje uge. Det kunne vi meget bedre lide, for det gav Christian mere tid derhjemme. Christian havde ikke været hjemme og gense sin familie, siden han var kommet herover ti år før. Han glædede sig til at se dem igen, og jeg havde aldrig mødt hans familie og var spændt på at lære dem at kende. Papirmøllen gav Christian fri i tre måneder. Han kunne så komme tilbage til sit job, og husværten lod os have gratis leje, mens vi ville være væk. Vi tog af sted i midten af maj 1902. Thora var kun elleve

måneder gammel. Under et år, var prisen for en returbillet kun tre dollars. Marie og Einar måtte vi betale halv pris for.

Dette var min anden rejse til Danmark på tolv år. Jeg havde Thora på armen og hun var helt i hvidt. Kaptajnen sagde til mig: 'Det er ikke nemt at holde det hvidt ombord på en båd'. Jeg svarede ham, at det havde jeg fundet ud af. Vi ankom til Esbjerg, fik vores bagage undersøgt og gik derefter hen til et hotel, hvor vi lejede et værelse. Her kunne vi få os vasket og skifte tøj og fik frokost serveret på værelset. Der stod en kande vand på bordet. Børnene var meget tørstige. De drak af den. Det gjorde vi ikke og den lille fik heller ikke noget, da hun havde sin flaske. Derefter tog vi hen til stationen, tog toget til Ølgod og ankom sidst på eftermiddagen. Nu var vi næsten hjemme.

Tingene så velkendte ud, men vi havde endnu tre kilometer at gå (til Strellev, red.). Jeg trak den lille, Christian bar Einar det meste af vejen, for han var kun knapt fire år gammel. Marie var syv. Hun gik selv hele vejen.

Min mands familie⁶ vidste, vi ville komme, men havde ikke ventet os allerede. Dog kiggede de efter os hver dag. Vi var et godt stykke derfra, da de opdagede os. Christians far kom os i møde. Han ville hjælpe med at bære børnene. Da vi kom hen til huset, stod hans mor, hans søster Inger og bror Holger og tog imod os. Der

var tårer i hans mors øjne, da hun genså sin ældste søn, som hun ikke havde set i ti år. De serverede alt det bedste for os.

Efter aftensmaden tog Christian og hans far ind til stationen i Ølgod efter vores bagage. Hvor var det godt at falde til ro efter den lange rejse, men næste morgen havde Marie og Einar fået udslæt over det hele. De kradsede sig, for det kløede sådan. Vi kunne ikke forstå, hvad det kunne være.

Vi ventede et par dage, men det blev værre. Så tog Christian dem med til doktoren, som sagde, det var på grund af andet vand. Så kom vi i tanke om, at de havde drukket det vand på hotellet i Esbjerg. Måske kunne det være årsagen. Den lille havde ikke fået noget af det, og hun havde ikke fået udslæt som de to andre. Doktoren gav dem noget salve, som de skulle gnides ind i hver aften efter et bad.

Der gik tre uger, inden de kom over det. Det ødelagde noget af vores ophold, da vi ikke kunne tage dem med os, når vi skulle ud - og vi fik mange invitationer. Vi tog i kirke og overlod børnene til bedstemor, men vi var ikke glade for at gøre det, for hun havde dårligt ben og var nødt til at gå med stok. Hun var så kær. Jeg holdt af hende og hele min mands familie.

Da min yngste bror Marinus hørte, at vi var kommet hjem, kom han over på sin cykel og besøgte os næsten hver søndag. Min onkel og tante, som havde opdraget

ham, var begge døde, og Marinus havde fået lært skomagerfaget og havde en lille forretning i Siig i nærheden af onkel og tante (Kongholm), hvor Jens boede, men Jens var ikke hjemme den sommer. Han havde fået arbejde i Slesvig-Holsten, og bror Kjeld arbejdede med brobygning i Roskilde. Det var for besværligt for os at besøge dem med børnene, så vi fik arrangeret det med tante og onkel, at vi alle kunne mødes hos dem. Vi planlagde en søndag snart efter og skrev til Kjeld og Jens om at komme, hvis det var muligt for dem at få fri fra arbejde. Det var en lang rejse for dem begge.

Marie og Einar var nu kommet helt over udslættet og havde det godt igen, så vi kunne tage dem med os. Jeg var meget spændt på at gense mine brødre, da jeg nu ikke havde set dem i ti år. De var nu unge mænd og ude at klare sig selv. Dagen kom, da vi endelig skulle møde dem. Vi skulle tage af sted tidligt om morgenen. Det så ud til at blive en dårlig dag, da det regnede slemt. Bedstefar gik af og til udenfor for at se på himlen, om ikke det ville klare op. Vi havde bedt til at få godt vejr, men det hjalp ikke. Vi var nødt til at tage af sted alligevel. Bedstefar og bedstemor tog med. De kendte min onkel og tante, fordi bedstefar havde en søster, som boede nabo til dem. Så kunne vi besøge begge.

Postkort sendt 1907

Bedstefar fik sit hestespand og sin vogn gjort klar. Vi udstyrede os alle med sjaler og paraplyer over os, men Marie og jeg fik vore hatte ødelagt. Der var lang vej og det styrtede ned hele vejen. Vi ankom omkring klokken elleve og lignede druknede mus. Marinus og Jens var der til at tage imod os. Kjeld var endnu ikke ankommet. Min tante havde dækket et langt bord til os. Vi var en stor flok at have til middag. Mine to kusiner, Maren og Abolina, var hjemme for at hjælpe deres mor på dagen. Da vi skulle til at sætte os, kom Kjeld. Jeg havde været så bange for, at han ikke skulle komme. Ih, sikke en flot fyr, han var

blevet. Det var de alle, for den sags skyld. Det første han sagde, var: 'Søster, kan du huske, hvad du lovede os, sidste gang du forlod Danmark? Du sagde, du ville komme tilbage og tage Mads med'. Jeg svarede: 'Ja, det er let at love noget, men sommetider svært at holde løftet'. Kjeld var 27 år og forlovet. Vielsen skulle foregå til efteråret. Han ville gerne, at vi kunne blive så længe, at vi kunne være med til brylluppet. Det kunne vi ikke love ham, da vi var nødt til at være tilbage i august. Vi havde så meget at snakke om i den alt for korte tid, da Kjeld var nødt til at tage af sted igen klokken tre om efter-

middagen. Det var næsten ikke besværet værd, at tage den lange vej for kun at være sammen med os i tre timer. Han havde rejst hele natten, både med tog og færge, og skulle nu gøre det samme den kommende nat. To nætter uden søvn, og så skulle han på arbejde den følgende dag. Jeg måtte sige, det var noget af et offer for bare at se os i så kort tid. Vi fulgte ham lidt på vej, da han skulle tilbage til stationen. Vi havde tårer i øjnene, da vi skiltes. Det kunne være sidste gang, vi ville se hinanden.

Vi havde det fint med at være i Danmark, men det var alt for kort. Vi skulle mange andre steder. Christian havde flere onkler og tanter, som vi skulle besøge. Der var en lang tur mere, som vi skulle nå. Det var til Ansager, hvor fætter Kjeld og Frida boede. Vi havde ikke set dem i ti år.

Nu nærmede vi os enden på vores ferieophold. Vi havde haft travlt med at besøge vore familier og deltage i middage, som naboer og venner havde inviteret til. Nu måtte jeg skrive til Kjeld og Jens for at fortælle dem, at vi skulle tilbage til Amerika med start fra Esbjerg med kurs mod England den 13. august klokken 6 sidst på dagen. Vi havde kun haft én chance for at se dem, da de boede så langt borte. Jens skrev tilbage, at han havde prøvet alt det han kunne, for at få én til at overtage hans plads, så han kunne tage tilbage sammen

med os. Men desværre kunne han ikke finde nogen til at overtage pladsen, så han måtte blive året ud.

Det var hårdt ved de gamle, da vi tog af sted. De havde regnet med, vi ville blive og overtage gården, men Christian havde været væk fra landbruget så længe, at han ikke brød sig om at tage det op igen. Bedstefar og bedstemor tog med os til stationen. De var nogle kære gamle mennesker. Det var hårdt for Christian at sige farvel til dem.

Det første vi gjorde, da vi endelig kom tilbage til Yarmouth, var at gå hen til Mads' og Edna's hus for at få nøglen til vort eget, og derefter hjem. Hjem – det lød godt. Lige så snart vi var kommet indenfor, kom vor gode nabo med mælk til børnene. Jeg tror børnene også var glade for at være hjemme igen, selv om Einar i lang tid efter ikke ville have, at jeg talte engelsk til ham. Hver gang jeg sagde noget på engelsk, slog han mig og sagde: 'Lad være med at snakke sådan, Mamma.' Han havde jo ikke hørt andet end dansk hele sommeren. Han havde været så godt tilpas med det og haft det alt for godt derovre. Både Marie og Einar talte bedre dansk end engelsk, fordi vi talte det derhjemme, men efter de var begyndt i skolen, syntes vi, det var bedst, vi alle talte engelsk. Så ville de få det lettere i skolen, og desuden behøvede Christian og jeg også mere øvelse i det engelske sprog.

Christian fik sit gamle job tilbage på møllen og Marie startede i skolen igen på sit tredje år.

Vi var alle glade og vinteren svandt hurtigt. Da det blev forår, kom bror Jens fra Danmark over. Vi var glade for at se ham igen. Han logerede sig ind hos Mads og Edna, da de ikke havde nogen børn, og Jens fik arbejde forskellige steder, indtil han havde fået lært at tale engelsk. Hans svigerinde, Edna, kunne ikke tale dansk, selv om hun havde været i Danmark på besøg sammen med Mads. Jeg tror hun forstod en smule, men hun talte det aldrig. Hun var en amerikansk pige, og vi var meget glade for hende. Da vi og Mads og Edna boede tæt på hinanden, gik Jens frem og tilbage mellem os. Det var dejligt at have ham herovre. Han havde ikke lyst til at arbejde på møllerne. Efter han havde været her et år, kom Maren, en pige han kendte fra Danmark over til nogle af hendes venner i New Jersey. Hun brød sig ikke om at være i New Jersey, så Jens fik hende til at komme til Yarmouth. Hun var den ældste af tolv børn.

Vi fandt et arbejde til hende i en privat skole på den anden side af vejen. Den blev drevet af to damer. Der var tre lærere på skolen, en fransk, en tysk og en engelsk. Derudover en kok og hendes dreng. Jens' veninde, Maren, hjalp til i køkkenet. Næsten hver dag efter arbejdstid kom hun over til os og vi fik kaffe sammen.

Jens forlod Yarmouth for at tage til Californien. Vi var alle kede af, at han ville af sted, men han ville gerne starte noget for sig selv i stedet for at arbejde for andre. Kort tid efter forlod Maren sin plads på skolen og fik et arbejde i Portland og senere et i Westbrook. Herefter så vi ikke meget til hende.

Da der var gået fire år kom Jens tilbage fra Californien for at gifte sig med sin pige. De tog hjem til hendes familie i Danmark for at blive viet. Da bryllupsdagen var blevet fastlagt, sendte de en invitation til Mads. De havde ikke forventet, han ville komme, men han besluttede sig for at overraske dem. Han gjorde sig rejseklar i en fart og tog af sted alene. Edna tog ikke med ham. Han ankom lige et par dage før brylluppet. Da han steg af toget på stationen i Süig, mødte Marinus ham, da han boede nær ved stationen. Da de stod og snakkede på perronen, kom Jens forbi på sin cykel. Han bemærkede en person, som snakkede med Marinus, én som virkede svagt bekendt. Han stoppede, stod bomstille, kiggede og kiggede. Jamen, det var virkeligt Mads. Han var blevet meget overrasket. Mads tog med ham til Marens hjem, hvor de boede. Mads vil også overraske hende, men hun genkendte ham, så snart hun så ham.

I det tidlige efterår kom de alle tilbage. Marinus solgte sin butik og kom sammen med dem, og ligeledes Marens yngre sø-

ster, Christina, så de var en hel flok. De havde det sjovt på turen over. Vi var spændte på at se Marinus igen, da vi ikke havde set ham i fire år. Jeg havde travlt med at gøre klar til dem, for de skulle bo hos os det meste af tiden.

I løbet af få dage var de alle på vej videre mod Californien. Nu var fire af os fem børn i Amerika. Kjeld var den eneste, som blev hjemme. Hans kone ville ikke væk fra Danmark. Mads og jeg, vi, de to ældste, blev i Maine. De to yngste blev i Californien, knapt 5 tusinde kilometer borte. Marinus startede i samme erhverv, som han havde haft i Danmark, og åbnede en skobutik. Jens startede en frugtplantage. Han arbejdede hårdt alene derude i de fire år for at skabe et hjem til sin brud.

I foråret 1915 tog min yngste bror, Marinus, som boede i Reedley, Californien, til verdensudstillingen i San Francisco. Derfra fortsatte han videre østpå for at besøge os. Det var nu seks år siden, vi sidst havde set ham. Han blev hos os et stykke tid og hjalp os med at flytte til vort nye hjem – det første sted vi selv ejede. Efter nogle få uger hos os, tog han på besøg i 'det gamle land'.

Marinus kom tilbage fra Danmark i november, og havde en veninde med sig, som han senere giftede sig med. Marie, vor ældste datter, var kommet tilbage fra sit sommerjob på Chebeage Island. Hun

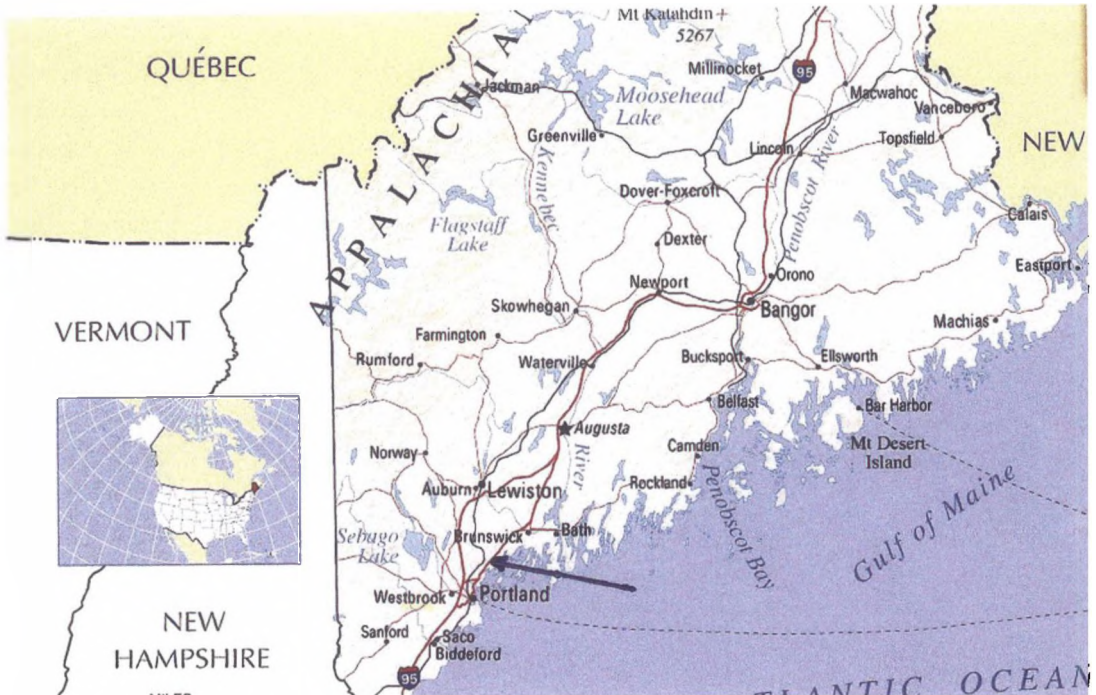
var nu forlovet med en ung mand, som hun var kommet sammen med i nogen tid. Vi havde meget selskabelighed, mens de var her, især om søndagen. Midt i december tog Marinus og hans pige til Californien. Næste forår blev Einar færdig på *high school*. Han var en dygtigt elev i skolen og skulle have læst videre, men vi havde ikke midlerne til at sende ham videre på *college*. Han fik i stedet et job på en lystgård i Canton, Massachusetts.

Efter sommeren havde Marie og jeg travlt med at gøre klar til hendes bryllup, som skulle stå den 25. september. Det skulle være et stille hjemmebryllup med kun de nærmeste. Jeg var ked af at skulle slippe Marie. De skulle bo hos hendes mands familie. Det var prægtige mennesker, som vi kun syntes godt om. De boede kun 9 km borte, men den eneste måde vi kunne komme derud, var med hestevogn, da der ikke var mange, der dengang havde egen bil. Da vi ikke selv havde hest, var vi nødt til at leje et forspand, hver gang vi ville af sted, men de kom hjem, så ofte de kunne. En dag kom hun alene i hestevogn. Hun havde aldrig kørt sådan én før. Jeg blev meget forbavset, da jeg så hende. Hendes svigerforældre havde en stor gård. De havde ladet hende tage en af hestene, som de mente var den sikreste for hende at køre. Hun var så stolt over, hun selv kunne køre, for så kunne hun komme oftere. Da hun tog tilbage, stod jeg og kiggede efter

hende og håbede, der ikke ville ske hende noget på vejen hjem. Det var sidste gang de lod hende få hesten, for inden hun nåede hjem, sparkede hesten op i seletøjet. Marie sprang ned. Heldigvis var hun ud for en gårdbygning. Manden der kom ud og spurgte, om hun var kommet noget til. Han fik hold på hesten og tøjlerne og fik det hele redt ud. Hun kom på vognen igen. Da hun kom tilbage, spurgte fru Allen, hendes svigermor: 'Hvad er der galt? Du ser helt bleg ud'. Marie sagde ikke noget. Til sidst måtte hun dog fortælle, hvad der var sket, men hun vidste, de så ikke

ville lade hende tage hesten igen.

Nu havde vi kun Thora tilbage hjemme, og hun gik på *high school*. Tiden gik så stærkt. Vi havde travlt. Vi fik bygget en ny veranda og fik huset malet. Jeg lavede alt indvendigt malerarbejde. Jeg havde altid holdt af at male. Om sommeren havde vi en stor køkkenhave med et ret stort jordbærbed. Jeg plukkede jordbærerne og sendte dem ind til butikken. Det var rart, når jeg kunne tjene noget til hjælp til betalingen af vort hjem. Christian sled også i det. Ud over arbejdet på møllen huggede

han selv sit brænde om vinteren. Det var så dyrt pr. favn på roden. Så fik han det slæbt hjem. Savede det op og kløvet. Jeg slæbte det ind og stablede det pænt op, når Christian ikke var hjemme, for han syntes ikke jeg skulle gøre det hårde arbejde.

I 1918 tog Einar på Main universitetet og blev indrulleret i *Students Training Corps*. Efter tre måneder var de klar til at blive sendt til Camp Devens, men så sluttede krigen. Hvor var vi alle glade for, at han slap for at skulle af sted, og at krigen nu var ovre.

Marie kom en dag hjem for at have en dag samme med os. Jeg ville gerne have hende med til hønsehuset for at fodre hønsene og vise hende, hvor tamme de var blevet. Jeg tog en håndfuld korn og lod hønsene spise af hånden. Jeg fodrede løs uden at kigge mig tilbage og snakkede samtidigt til Marie, som jeg regnede med var lige bag mig. Da jeg vendte mig om, var hun der ikke, og det undrede mig. Da jeg kom ud af hønsehuset, var hun nået næsten hen til huset. Hun var åbenbart ikke interesseret, og det lignede hende ikke. Hun havde andet at tænke på. Jeg vidste hun var bekymret, for hun ventede barn til maj og naturligvis var hun bange for, hun ikke ville komme over det, da hendes helbred ikke var for godt.

En meget kold aften sidst på vinteren, kom hun og Ernest hjem på en hestetrukket kane. Ernest havde sin pelsfrakke på

og Marie havde sin svigerfars på. Det var en kold kanetur, men hun ville gøre alt for bare at komme hjem til mor og far. Da det var ved at være tid til at tage tilbage, gik Ernest ud for at tage dækkenet af hesten og ventede på, hun skulle komme. Jeg tænkte hun aldrig ville få sin frakke og oversko på – hun blev ved med at snakke og snakke. Der var så meget hun ville have sagt. Hun var ked af at skulle tage afsked. Jeg sagde til hende, at hun hellere måtte komme af sted, da Ernest stod ude i kulden og ventede. Jeg kunne ikke vide, det var sidste gang hun var hjemme. Et par uger før dette, havde hun og jeg været i Portland på lægebesøg. Hele vejen ind snakkede hun dansk. Vi havde lært hende dansk, da hun var lille, men efter børnene var begyndt at gå i skole, talte vi alle engelsk hjemme. Men af en eller anden grund blev hun ved med at tale dansk den dag. Jeg tænkte på det den dag og har spekuleret på det mange gange siden. Gud i himlen ved, hvad der ligger foran os og prøver at sige os, men vi forstår det ikke i tide. Da vi krydsede gaden, greb hun pludselig min arm, da der kom en bil. Jeg følte da, hvor mange gange havde jeg ikke fulgt mine børn sikkert over gaden, nu hjalp de mig. Jeg måtte være ved at blive gammel, tænkte jeg, skønt jeg da var 47 år og Marie 23.

En tid senere fik vi en telefonbesked, at hun var kommet på hospitalet, og at hun

gerne ville have, jeg kom ind. Jeg tog af sted og hendes mand var der også – vi ventede – fødslen skulle foregå ved kejsersnit. Jeg var bekymret. Da hun vågnede op efter bedøvelsen, sagde hun, det var blevet en pige, og at hun ville kalde hende Marian efter mig. Ernest tog derind næste dag, og jeg ventede til dagen efter. Men hver gang jeg besøgte hende, blev jeg nedslået. Det så ud, som om hun fik det dårligere i stedet for bedre. Den sidste dag jeg så hende, sad jeg ved hendes seng og holdt hendes hånd. Marie døde den 6. maj 1919, efter afslutningen på første verdenskrig.

I juni samme år blev Thora, den yngste af vore tre, færdig på *high school*. Vi var med til afslutningen; hun havde fået æren af at holde elevtalen. Efter sin eksamen underviste hun på en skole i Freeport et år. Sommeren efter tog hun til Chebeague Island som servitrice på Orchard Cottage, hvor Marie havde arbejdet om sommeren. Einar underviste i Caratunk det år og året efter.

Den 2. august 1921 blev Einar og Hulda gift. Hun var datter af min fætter Kjeld og Frida (som var kommet tilbage til Maine fra Danmark), som på det tidspunkt boede i Westbrook, før de flyttede til Oregon. Thora kom hjem til brylluppet og måtte tilbage til Chebeague Island næste morgen. Det var et hjemme-bryllup. Kun de nærmeste slægtninge var med. Næste morgen

tog de på en uges hvedebrødsdage i Caratunk, hvor han underviste. Min bror Mads havde bil, så han og hans kone Edna kørte dem derop. Jeg tog også med, da jeg gerne ville se stedet.

Tidligt på foråret kom Hulda hjem for at bo hos os. Hun ventede sig. Barnet blev født dagen efter *Memorial Day* (31/5, red.). De gav hende navnet Sylvia Marie, en sød lille pige. Nu begyndte det at summe af travlhed; Einar var ivrig efter at komme hjem for at se sin lille datter, men han var nødt til at vente til hans skole lukkede, og det skete ikke før juli, da de havde en lang ferie midt på vinteren.

Thora kom hjem fra Portland, hvor hun var i huset, og så skulle vi til at gøre klar til hendes bryllup den 20. juni. Hun var forlovet med Sidney Hamilton fra Chebeague Island. Igen, for tredje og sidste gang, skulle jeg pynte op i stuen. Alle vore tre børn var blevet gift i den stue. Beskedne hjemme-bryllupper. Efter brylluppet tog de på bryllupsrejse i en hytte ved Sebago Lake, hvorefter de slog sig ned i Portland. Han var tømrer.

Nu var vi alene, men vi havde nok at se til. På søndage kunne vi gå i kirke, tage en lang spadseretur eller besøge vore venner, og så havde vi Mads og Edna – de boede tæt ved – vi gik ind og ud hos hinanden. Edna var en dejlig svigerinde. Hun var ikke særlig stærk og måtte igennem flere operationer for knogletuberkulose.

Omkring den tide var Thora på hospitalet for at føde. Det var fødsel ved kejsersnit som hendes søster, og jeg ude af mig selv af angst for, at jeg skulle miste hende lige som Marie. Thora var ikke så stæk dengang, men hun kom over det. Hun fik en dejlig lille pige, og gav hende navnet Marie efter sin søster, men havde hende kun i kort tid. De mistede hende, da hun var seks uger gammel. Det var et hårdt slag for Thora – de fik aldrig flere børn.

Et år til jul spillede jeg julemand. Christian arbejdede den aften, så jeg var alene. Jeg klædte mig ud i Christians frakke og bukser og brugte vat som skæg. Da jeg kom ind med julegaverne, prøvede jeg at snakke som en mand. Sylvia var da tre år gammel og genkendte mig ikke og begyndte at græde. Faktisk tror jeg heller ikke Einar og Hulda genkendte mig i starten. Jeg kunne ikke lade være med at grine, og det afslørede mig. Gloria forstod ikke noget af det. Hun var knapt to år gammel.

Min bror Kjeld i Danmark og Jens og Marinus i Californien hørt vi kun fra cirka to gange om året. Vi var alle optaget af vore familier og hjem. Hver havde sit, og de var så langt borte, at vi ikke havde meget at skrive sammen om. Min bror Mads boede tæt ved, og han var flink til at komme, når jeg havde det dårligt. Han følte sig ensom efter hans kone Edna var død. Han gik meget op i frimurerlogen, som han tilhør-

te.

I sommeren 1936 kom min bror Jens og hans kone Maren fra Californien for at besøge os. Det var dejligt at se dem igen efter 27 års adskillelse. Deres tre børn var nu voksne. De boede en tid hos Mads og en tid hos os. Der var så meget at snakke om. Under opholdet her tog de også en tur til Danmark for at besøge deres familier derovre. Mens de var der, opsporede Jens vort gamle hjem. Huset var væk. Det var brændt. Den yndige lille have ved siden af huset med træer, buske og blomster var borte – alt jævnet med jorden.

Efter de havde besøgt deres familie og vores bror Kjeld og hans familie i Roskilde, tog de tilbage til Amerika i midten af september. De blev hos os i nogle få dage igen, inden de startede på hjemturen tilbage til deres børn og hjem i Californien. Det var så trist at se dem tage af sted, da det kunne være, vi aldrig ville se dem igen. Vi ville aldrig ville være i stand til at besøge dem.

Mit helbred var ikke godt, og min mand, som altid havde været stærk og sund, begyndte at skrante. Det bekymrede mig, for jeg vidste ikke, hvad vi skulle gøre, hvis han også blev dårlig. Han klarede det fint, mens familien var her, skønt han ikke fik megen søvn.

Da bror Jens og Maren tog af sted, gik Christian og jeg med dem til bussen for at følge dem på vej. Bare en kort tur. På ve-

jen tilbage var jeg ikke klar over, at det var den sidste gåtur, vi ville have sammen. Da vi kom hjem bemærkede jeg, at han var stille. Han var dårligere, end jeg var klar over. Han lagde sig på sofaen og sagde: 'Åh, bare jeg dog kunne blive liggende her'. Jeg svarede: 'Du skal ikke tage på arbejde i aften. Jeg tager hen på møllen og fortæller dem, at du er syg og ikke kan komme på arbejde'. Men det ville han ikke have, jeg skulle gøre. 'Jeg er nødt til at tage af sted. Der er ikke andre til at tage over', sagde han. Jeg lavede hans madpakke, men han tog af sted uden at få aftensmad. Jeg havde det skidt ved at se ham gå og kunne ikke forstå, hvordan han kunne. Da han kom hjem om morgenen, gik han direkte i seng. Jeg ville have fat i lægen, men det syntes han ikke, der var brug for, men jeg sendte bud efter lægen alligevel. Da lægen kom, sagde han, at det bedste Christian kunne gøre, var, at blive indlagt på hospitalet. Lægen ville tage ham med næste dag.

Det var for ensomt for mig at blive alene hjemme, så jeg tog til Portland for at bo hos Thora og Sidney. Derfra kunne vi tage ind på hospitalet og besøge Christian hver dag. Han led meget. Efter at have været der i to uger, gennemgik han en alvorlig operation. Derefter gik det hurtigt tilbage for ham. En uge senere døde han. Endnu et hårdt slag, værre end nogensinde. Vi havde været gift i 42 år. For mig syntes det

så kort tid. Der var så meget, jeg ville spørge ham om og fortælle, sådan som jeg plejede at gøre. Det var så svært at forstå, han ikke var her længere.

Jeg ville gerne beholde mit hjem, så længe jeg kunne, så jeg flyttede ovenpå og lejede underetagen ud. Jeg kunne få mere i leje for den, og jeg havde ikke brug for så meget plads nu, hvor jeg var alene. Om sommeren havde jeg en have at passe, som Christian havde lavet til mig. Jeg solgte grøntsagerne og æblerne til butikken. Det gav lidt penge sammen med huslejen. Alligevel kunne jeg ikke tjene nok til at betale skatterne, og de blev større og større hvert år. Jeg klarede mig, så godt jeg kunne. Om vinteren boede jeg hos Thora og Sidney, og det hjalp på brændselsudgiften. Jeg var altid ivrig efter at komme hjem tidligt om foråret for at se til mine ting og gøre haven klar.

I 1938 kom min yngste bror Marinus og hans kone Margaret fra Californien for at besøge min bror Mads og mig. Vi boede begge alene ikke langt fra hinanden. Han havde også folk boende i sit hus og boede selv ovenpå. Det var rart at se Marinus og Margaret igen. Vi havde ikke set dem i 19 år. De kom i deres bil. Det var rart, så de kunne tage os med til forskellige steder. Men alt for tidligt kom dagen, hvor vi måtte sige farvel igen. På vejen tilbage til Californien stoppede de i Dakota for at besøge Margarets familie.

I vinteren 1944 kom der besked fra Californien, at vor bror Jens var syg. Vi var bekymrede. Jeg ville gerne se ham igen. Mads og jeg snakkede om det og han sagde: 'Hvis du gerne vil af sted, tager jeg med dig'. Mads tog til Portland for at forhøre sig hos agenten om billetprisen. Vi kunne få reservationer og køjepladser i sovevognen på Santa Fe toget til den 21. april; herefter ville prisen stige betydeligt. Mads fik fat i billetterne.

Mads boede hos Jens og Maren og jeg hos Marinus og Margaret. De tog os med rundt for at besøge vore nevøer og niecer. Viggo var bedemand i Fowler, 24 km fra Reedley. Alfred hjalp sin far på gården. Edna var gift og havde fået et dejligt nyt hjem på en frugt plantage. Cecilia var også blevet gift. Elmer var med hæren i Tyskland på det tidspunkt. Vi besøgte tvillingerne Alice og Ruth. Alice var gift.

Vi blev der længere end vi havde planlagt, fordi vi var nødt til at vente på at få reservationer til toget. Mads tog til Fresno to gange, men uden held. Til sidst fik vi dem, men ikke til et direkte tog. Vi skulle skifte i Barstow. Nu havde vi været der i fem uger – det længste vi nogensinde havde været sammen. Vi havde nydt det - hvert eneste minut - og nu måtte vi rejse. De tog alle med til Fresno for at se os komme godt af sted. Det er altid hårdt at sige farvel, da vi jo ikke ved, om vi nogen sinde vil ses igen. De stod på perronen og vin-

kede, til vi ikke kunne se dem mere.

De sidste breve vi havde fået fra vor familie i Danmark, var censureret. De kunne ikke fortælle ret meget i et brev, kun at de havde, hvad de skulle bruge, men vi vidste bedre. Vi kunne læse mellem linjerne. I løbet af krigen standsede vores korrespondance helt. Vi hørte ikke fra dem i fem lange år. Levede de mon? I det første brev jeg fik fra familien efter krigen, fik jeg at vide, at min mands søster Inger var død. Hun var gift med en præst⁷. Ligeledes en niece til min mand. Hendes far var skolelærer. Christians yngste bror er også lærer.

Min bror Kjeld og hans familie var alle levende, men det havde været hårdt at skaffe mad og tøj nok. Tyskerne havde taget alt det, de have lyst til, og de snuste rundt overalt og holdt øje med dem. De måtte hele tiden passe på, hvad de snakkede om. Det var sandelig en lettelse, da krigen sluttede. De havde penge, men de var ikke meget værd.

Her steg priserne skyhøjt. Tøj og klæde af elendig kvalitet. Lønningerne var høje. Det var hårdt for nogle udlejere, og jeg var en af dem. Vi skulle holde lejen på førkrigs niveau, da der var indført et leje-loft. Skatterne blev højere og højere, og håndværkere til istandsættelse var umuligt at betale for så lav en leje. Jeg kunne ikke længere holde det gående.

I foråret 1948 solgte jeg mit hjem. Mit væ-

relse i Portland hos Thora møblerede jeg med egne ting, som jeg ikke ville skille mig af med. Einar fik nogle af møblerne, da de nu var en stor familie og kunne bruge dem, og andre møbler blev solgt. Sikke et arbejde det var, at afslutte en husholdning, og jeg var alene om det. Det smertede at forlade naboer og Yarmouth, hvor jeg havde boet i så mange år – siden 1889.

Men noget kom op, som gav mig andet at tænke på, da vi fik nyt fra min bror Kjeld fra Roskilde i Danmark. Han ville komme og besøge Mads og mig. Jeg havde ikke set ham i 47 år. Han var da en nydelig ung mand. Han havde mistet sin kone året før, og det var et hårdt slag for ham. Nu følte han sig ensom. Hans ti børn var alle gift og havde deres eget, så han besluttede sig for at tage en tur til Amerika for at besøge sine brødre og søster og se deres land. At få den besked var næsten for godt til at være sandt. Vi have ikke regnet med at se ham igen, da vi alle var godt op i årene. Nu ville jeg ønske, at jeg havde beholdt mit hjem, til efter han havde været her, da jeg havde en meget hyggelig og rar lejlighed, men sådan kunne det ikke være nu. Så Mads og jeg planlagde, at vi tre kunne bo sammen i hans hus, så jeg kunne holde hus for dem. Mads boede også ovenpå i sit hus og Dr. og fru Baker boede nedenunder.

Nu fik Mads travlt med at tapetsere og male, så det kunne være pænt, når Kjeld

kom. Jeg lavede nye optræksgardiner til hans køkkenvinduer. Mads havde selv holdt hus i mange år helt alene. Doktor og fru Baker var gode ved ham. Hun bragte ofte mad op til ham.

Mads var dygtig og energisk trods sine 81 år. Skønt han havde haft et lettere slagtilfælde nogle år før, gjorde han meget ud af frimureriet og var meget interesseret i det. Nu oprandt den dag, hvor han skulle til New York for at møde bror Kjeld, som ankom på den svenske damper '*Kungholm*'. Jeg var lidt bekymret over, at han skulle af sted alene, men han insisterede. Han var vant til at rejse.

Det var dejligt at se Kjeld igen. Vi græd begge af glæde. Han var den samme bror som for 47 år siden, bare ældre. Vi havde så meget at snakke om fra vores barndomsdage, og hvad der var hændt os i vores tilværelse i alle disse år så langt fra hinanden og i forskellige omgivelser.

Vor bror Jens i Californien sendte Kjeld en billet, så han kunne komme over og besøge dem. Vi besluttede at tage af sted – alle tre. Da vi nu alle var over 70, tænkte vi, det ville være godt at have yngre folk med, hvis noget skulle ske én af os. Vi overtalte Einar til at tage med os. Det ville være nyt for ham. Han holdt aldrig ferie. Han havde tre uger til gode på posthuset, så hvis han kunne få fri en uge mere, ville han have tilstrækkelig tid til turen. Så ville

Hulda også gerne med, så de samtidigt kunne tage til Oregon for at besøge hendes familie. Hun havde været der nogle få år tidligere. Posthuset gav ham fri, og de var så heldige at få et par venner til at bo hos børnene og holde hus og passe haven, mens de var væk. Og vi følte os mere sikre ved at have dem med. Nu var vi en flok på fem.

Mads tog sig af hele planlægningen for os og fik fat i billetter. Han vidste hvordan, da han havde rejst så mange gange. Vi var lykkelige for, at han tog sig af det. Han klarede det fint for mand på 81 år, men vi var en smule bekymrede for, om han kunne klare den lange rejse, men han var fast besluttet på at se Californien og vor familie derude én gang mere. Han havde en niece derude, som han tænker meget på. Hun var opkaldt efter hans kone, Edna.

Det var noget af en tur for Kjeld efter at have været ombord på en damper fra Danmark i ti dage og nu fem dages rejse vestpå på et tog. Vi måtte igennem mange vogne for at komme frem til spisevognen og derefter stå i en lang kø for at komme ind, men det var god motion efter at have siddet ned så længe. Vi have ikke noget imod det. Vi fik to gode måltider om dagen, og kosten var god.

Før vi vidste af det, nærmede vi os Fresno, men en trist følelse kom over os, at vor kære bror, Marinus, ikke ville være der for at tage imod os, som han gjorde sidst

gang, vi var der. Han var død året før, hvilket havde været et stort chok for os. At han, den yngste af os fem børn, skulle væk først.

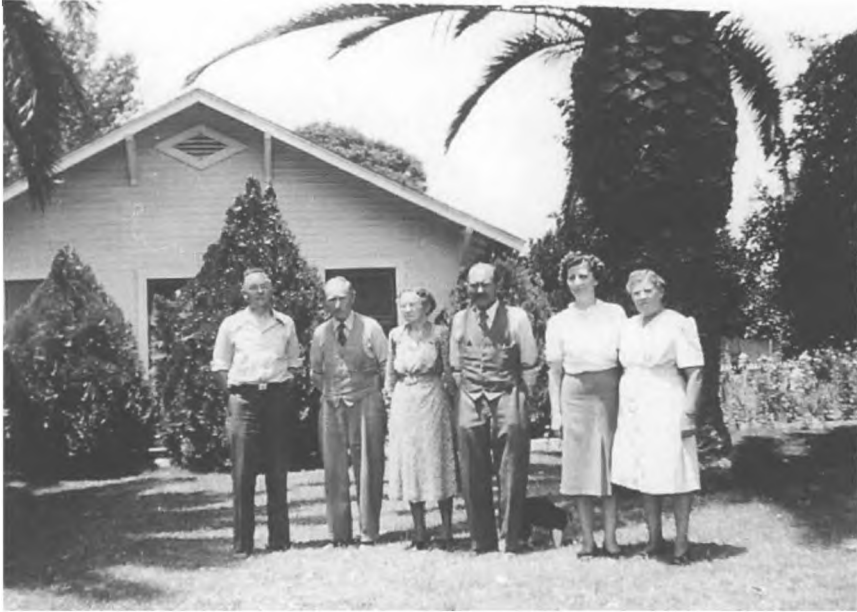
Hans kone Margaret var der med sin bil, og Jens og Maren også med deres bil. Vi var to biler med fuldt læs. Der var 40 kilometer til vort bestemmelsessted gennem smukke gader med blomstrende buske på hver side af vejen. Einar og Hulda gjorde holdt ved Margaret i byen og vi tog med Jens til deres gård seks kilometer udenfor. Det var herligt at være hos dem igen - os alle fire sammen.

Dagen efter fortsatte Einar og Hulda mod Oregon for at besøge hendes familie.

En dag tog vi til Marinus' grav på kirkegården. Maren sagde, vi kunne tage de blomster med, vi havde lyst til, så jeg plukkede en stor buket roser. Der stod vi ved hans grav – alle hans brødre og søster – og tænk, at vi skulle mødes her, hvis bare han vidste. Jeg holder af tanken, at han gjorde.

Vi var ved at nærme os slutningen på vort besøg, og Einar og Hulda var kommet tilbage fra Oregon. Dagen efter tog vi alle til Yosemite Valley. Vi fyldte tre biler. Vi syntes Einar og Hulda skulle se nationalparken. Vi andre havde været der før med undtagelse af Kjeld. Det ville blive en skøn tur for ham.

Dagen kom, da vi måtte sige farvel til alle vore familiemedlemmer og venner, som

Reedley, Californien: Einar, Mads, Maren, Kjeld, Hulda og Maren (Jens' kone)

havde gjort opholdet så behageligt for os og været så venlige. En rejse vi længe vil huske. Familien tog med os til Fresno for følge os på vej. Klokken to om eftermiddagen steg vi ombord på toget mod øst med en lang rejse foran os. Mads var glad for at komme hjem, da det var en ret anstrengende tur for ham.

Det var dejligt at have bror Kjeld her. Han kunne fortælle os så meget om 'det gamle land', som det blev kaldt. Han var murermester af profession og havde et sjak i arbejde. Han havde haft arbejde forskellige steder i Jylland, steder, som vi aldrig havde haft chance for se, da vi forlod landet i så

unge. Da han var 28, giftede han sig med en pige Alfrida fra Roskilde, hvortil de flyttede. Derefter arbejde han i den del af landet ikke langt fra København, så han havde besøgt og set stort set alle historiske steder i København. Det har altid været mit ønske at tage dertil.

Tiden gik alt for hurtigt. Nu nærmede dagen sig for at Kjeld skulle starte sin hjemtur. Han havde kun tre måneder til opholdet. Han sagde, han havde haft det skønt, og havde været halvvejs rundt om jorden og set mere af Amerika, end han nogensinde havde forventet. Det ville give ham noget at tænke tilbage på resten af sine dage og en masse at fortælle sine børn. Det

var hårdt for os at se ham tage af sted, men jeg tror han var glad for at komme tilbage til sine børn. Det var en oplevelse for os alle at være sammen – alle vi børn fra Jyllands brune heder.

Mads tog med ham til New York for se ham komme sikkert ombord på damperen *Kungsholm*. De forlod Yarmouth den 12. august mod New York. Damperen ville afgå næste dag. Da de stod på Main Street og ventede på bussen til Portland, stod jeg ved vinduet ovenpå og vinkede til dem, og Kjeld blev ved med at vinke, til de kom op i bussen. Det er det sidste jeg husker af ham. Men jeg var bekymret for Mads, for jeg vidste det ville være en hård tur for ham på toget hele natten uden søvn og derefter stå i mængden og vente på, Kjeld kunne komme ombord. Jeg havde lovet Kjeld at sende et luft-post brev til hans familie. Han var også bekymret for Mads og var ivrig efter at vide, om han var kommet sikkert tilbage fra New York.

Den næste formiddag efter Kjeld var taget af sted, kom Mads hjem igen, træt men glad for hvad han havde udrettet. Han havde taget imod Kjeld og sørget for, han kom godt af sted hjem igen. Nu var hans mission ovre. Han havde taget imod os alle, da vi landede herovre i Amerika, og nu var det slut. Herefter blev han svagere.

Jeg tog tilbage til Thora i Portland, da Mads hellere ville være alene. Han havde været vant til at være alene gennem mange

år, og lægen nedenunder ville holde øje med ham. De var gode venner.

Jeg var træt og besøgte ham ikke så ofte, som jeg burde. Den sidste gang jeg var der, sagde han, at han ikke følte sig vel tilpas. Logen skulle have et vigtigt møde i salen den aften, og han skulle være der som sekretær. Jeg mente han nok heller skulle blive hjemme. Det ville være for hårdt for ham at bestige de store trapper.

Næste morgen kom der telefonbesked, at Mads var kommet på hospitalet i Yarmouth. Han havde fået et slagtilfælde aftenen før, mens han sad og læste i logen. Dr. Baker var blevet tilkaldt, og de fik ham på hospitalet. Han døde den 7. oktober 1948, mindre end to måneder efter Kjeld tog tilbage til Danmark.

Sommeren efter ville Kjeld gerne have, jeg skulle komme og besøge ham og hans børn, som jeg aldrig have set, og jeg havde næsten bestemt mig for at tage turen med flyvemaskine til København, hvor han ville tage imod mig. Så ville han tage mig med til Jylland for at besøge de få af vor familie, vi havde tilbage. Og da han var vant til at rejse derovre, ville det være lettere for mig, da jeg nu havde været væk derfra i hen ved 60 år. Tingene havde forandret sig i den tid såvel som her.

Jeg tænkte også på, om det ville være tilrådeligt for mig at rejse så langt alene. Men sådan skulle det ikke gå, for imens var Kjeld blevet syg og måtte på hospitalet

med en svulst i halsen, som man ikke kunne operere for. Efter et par uger døde han. Mindre end et år efter han havde været her.

Gud havde været med os alle og ladet os få en mulighed for at mødes endnu en gang på vore gamle dage, som vi alle havde håbet og bedt for. Nu havde jeg mistet tre af mine brødre inden for to år. Vi er kun to tilbage af de fem børn fra Jyllands brune heder på den anden side af vandet, i lille gamle Danmark.

Nu, tre år efter, besluttede jeg at tage til Californien igen for tredje gang, for at besøge min eneste bror, der stadig levede, og hans familie. Denne gang var jeg nødt til at rejse alene. Jeg havde ikke lyst til at rejse med tog, som vi havde gjort de to andre gange. Det tager for lang tid, især når jeg var nødt til at rejse alene, så jeg besluttede at tage med flyvemaskine. Nu skulle jeg virkelig prøve at flyve - og endda på en lang tur. Min bror Jens havde altid sagt, at hvis han skulle op i et fly, ville han beholde den ene fod på jorden. Min familie vidste ikke rigtigt, hvad de skulle tænke om det, men jeg var ved godt mod. Jeg lagde planer hele vinteren. Jeg havde taget en masse levertran og andet styrkende om vinteren, så jeg følte mig helt kvik og mente, at hvis jeg ikke tog af sted nu, ville jeg aldrig gøre det, da jeg er godt op i årene. Så den 5. maj 1951 startede jeg fra Port-

land lufthavn en lørdag klokken 17:30. Hele min familie var for at se mig tage af sted. Min datter sagde bagefter: 'I steg op så let, at jeg ønskede jeg var taget med'.

Jeg fik morgenmad på flyet inden vi ankom. Klokken var seks om morgenen, da vi landede i Los Angeles, Californisk tid. Derefter skulle jeg vente i to timer på Northeastern flyet til Fresno. Jeg blev i ventesalen og kiggede på folk, der kom og gik i en uendelighed. Da det var ved at være tid for mit fly, gik jeg ud. Der var adskillige fly, men jeg så ikke gaten åben som de andre steder. Jeg gik tilbage til billetkontoret og viste min billet. 'Det er lige taget af sted', sagde de.

Hvad nu? Hvornår går det næste? 'Klokken to i eftermiddag', sagde de. Du godeste, hvad skal jeg stille op så længe?

Jeg vidste min familie ville stå og vente på mig i Fresno klokken ti, og de boede i Reedley, 40 km borte. De ville være urolige, hvis jeg ikke var med, så jeg besluttede at ringe til dem. Jeg fik en kontormand til at hjælpe mig med at få fat i dem. Han ringede op til tre forskellige adresser, før vi fik den rigtige. Da det var klaret, satte jeg mig og ventede. Fra seks om morgenen til klokken to om eftermiddagen var lang tid.

Da jeg havde spist, var klokken ved at nærme sig et. Jeg tænkte, jeg hellere måtte snakke med personalet for at være sikker. De kiggede på billetten og snakkede med

hinanden. Så telefonerede de, og jeg undrede mig over, hvad der nu kunne være i vejen. Så gav de mig billetten tilbage og sagde: 'Deres fly går klokken et i stedet for klokken to'. Det var lige ved at være nu. Jeg bad en af dem om at gå med mig for at se til, jeg kom med det rigtige. De var meget søde og viste mig ud. Men jeg havde jo telefoneret til min familie, at jeg ville tage af sted klokken to, men nu var klokken et. De havde forvekslet vintertid og sommertid.

Da jeg ankom i Fresno kunne jeg se, familien var der, da jeg steg ud. Blitzlysene blinkede mig i møde. De havde ringet og fundet ud af det rigtige tidspunkt for flyets ankomst. Min niece hæftede en orkide på min frakke, og de tog endnu flere billeder. Jeg kiggede rundt for at finde min bror Jens og svigerinde Maren. Hun havde været den første til at byde mig velkommen, de andre gange jeg havde været der. Lige da, kom en bil. Det var Jens og hans søn Alfred, men ikke Maren, og jeg kunne se på Jens, at noget var galt. Jeg spurgte: 'Er Maren her ikke?'. 'Nej' sagde han, 'De indlagde hende på hospitalet i går morges. Hun har problemer med hjertet'.

Jeg havde fået et langt brev fra hende nogle få dage før, og hun havde planlagt så meget, vi skulle foretage os, når jeg kom, og hun havde alt klart til mig. Nu fik jeg så ondt af hende. Hun havde altid været som min egen søster, og det var også hårdt for

min bror, men jeg er her. Vi må få det bedste ud af det. Alfred, hans søn, og hans kone Rosalie blev hos ham og holdt hus. De havde ingen børn.

Søndagen efter gik Jens og jeg i kirke. Kun Jens og de tre børn måtte komme på hospitalet for at se til Maren, og kun i nogle få minutter af gangen. Hun var så svag.

Vi fik mange invitationer til kaffe og middage blandt nevøer, niecer, venner og hos Marens familie, som der var ret så mange af. Jeg nød virkelig at se dem alle igen.

Maren kom sig langsomt. Jeg fik lov til at se til hende på hospitalet bare i nogle få minutter. Hun græd, da hun så mig. Jeg prøvede at muntre hende lidt op og få hende til at smile, skønt det var slemt nok at se hende så syg. Den dag jeg forlod Californien, tog jeg ind på hospitalet for at sige farvel. Hun smilede. Det var rart at se hende i bedring. Jeg blev der kun i nogle få minutter. Jeg vil altid huske hende sådan.

En aften, tre måneder efter jeg havde forladt Californien, kom der telefonbesked om, at Maren pludseligt var død. Det var ikke til at forstå, at hun var borte. Jeg havde fået brev fra hende nogle få dage før. Hun var den sidste af mine svigerinder. Hun var en hel del yngre end jeg. Det var hårdt for min bror. De holdt så meget af hinanden. Han har tre dejlige børn, som vil se efter ham.

Nu har det været jul igen – 1951. Vi var alle sammen hos min søn og hans familie. Det var herligt vi alle kunne være sammen endnu en gang. De er en stor familie, når de er der alle sammen. De har fem børn og fem børnebørn.

I 1955 kom jeg med i *Maine Three Quarter Century Club* – De Tre-Kvarte-Århundredes Klub - i en alder af 83.

Mødet skulle være den 14. oktober på *University of Maine Recreation Hall*. Det var en lang tur – 190 km. Vi fik gratis transport. Nogle i bus, andre i bil. Jeg kørte i bil sammen med fire andre ældre damer. Én havde været der før. Jeg holdt mig tæt til dem, så jeg ikke blev væk. Der var 1500 ældre mennesker mellem 75 og 102 år gamle. Det var virkeligt en oplevelse, så mange kvikke ældre mennesker. Vi havde selv frokost med og fik gratis kaffe. Vi tog hjemmefra klokken 7 om morgenen og var tilbage klokken 8 om aftenen. Jeg havde lige hæklet et ørnemotiv, som jeg tog med til hobbyudstillingen, og der kunne man bare se – det fik førsteprisen. Jeg kunne næppe tro mine egne øjne, da jeg så det. Men hækling er også min hobby. Vi havde en pragtfuld tur.

Den 29. oktober 1956, efter at have været til et fødselsdagsselskab hos en gammel ven i byen, kom der et telegram fra Californien, at min eneste bror var død. Det kom som et chok for mig, selv om jeg vid-

ste, han ikke havde det så godt, så jeg var klar over, jeg ikke ville se ham igen i denne verden. Jeg havde været i Californien for at besøge ham fem år tidligere. Jeg troede ikke på det tidspunkt, at jeg skulle blive den sidste af os fem børn fra Jyllands brune heder, et land på den anden side af havet.

I et (dansk-sprogt) julebrev dateret Yarmouth, Maine, Dec. 9. 1966 skriver Marens svigerdatter, Hulda til hendes svoger og niece i Ølgod: 'Kære Holger og Edith.

Maren afgik ved døden den 17 Dec. hun var kun syv nogle dage og sov bort om natten, Thora fandt hende om morgenen, stille og fredelig som om hun bare sov. Hun var her hos os ugen før, tog korte bilture med os og var i godt humør, men doctoren havde advaret Thora at hun havde 'fluid'- (vand? er det) paa hjertet og dermed var intet at gøre mere.

Det var nok en stor lettelse for os alle at hun ikke måtte lide en lang sygdom, hun var oppe til det sidste og gik omkring buset, men meget uncomfortable de sidste dage.

Hun blev begravet på Yarmouth kirkegaard ved siden af Christian, hun havde stadig ventet døden siden han døde i 1936, men det tog vi ikke alvorlig undtagen de sidste åre da hun var blevet så gammel, hun vilde være blevet 94 i March, hun var den sidste af fem søskende, og hun var altid sygelig, ingen ventede hun vilde blive så gammel...'

Ved Holger Frederiksen, Rosnvænget 10, 8722
Hedensted.

Født 1945.

Fhv. skolebibliotekar i Hedensted.

Noter

- ¹ Danmarks første kvindelige læge med akademisk uddannelse var Nielsine Nielsen, som startede praksis i København i 1889. Den 'kvindelige læge' har sandsynligvis været en 'klog kone'.
- ² Udtryk iflg. biavler Anders Glob, Thorsager
- ³ Niels Jacobsen Horsbøl, 1812-1888.
- ⁴ Frida Eline Hansen.
- ⁵ (Øllgaard) 03.02.1869, Topgård, Strellev - 13.10.1936, Portland.
- ⁶ Mads Anders Christensen Øllgaard 1836-1924. Topgård, Strellev. – Marie Øllgaard 1843-1923, f. Kristiansen. Gravsten på Strellev kirkegård. 1881-1942. Gift Krause. Øllgaard 1888-1969. Lærer i Hejbøl. Ølgod Museums stifter. Gravsted på Ølgod Kirkegård.
- ⁷ Carl Herman Krause, præst i Ferslev og Humlum. 1870-1935. Peder Pedersen, Lærer i Bjerregård, Holmsland. Holger Øllgaard. Lærer i Hejbøl.

Mindeord

Da Historisk Samfunds redaktion netop havde afsluttet redigeringen af årbog 2012, opstod den sørgelige og mærkelige situation, at vi fik meddelelse om at to af vore forfattere, nemlig universitetslektor mag. art Knud Prange, København, og lektor ved Århus Universitet, Niels Kayser Nielsen, begge var afgået ved døden.

Det var en helt ny situation. Jeg havde talt med Knud Prange ganske kort tid forinden, hvor han nok havde talt om sin sygdom, men hvor jeg ikke havde følt alvorren så tæt på. Han glædede sig overmåde til at få sin artikel om sin vestjyske slægt, der er en form for "anderledes" slægtsforskning, trykt i årbogen. Netop dette emne, personal- og lokalhistorie var en del af hans speciale.

Knud Prange (1930-2012)

Knud Prange var student fra Århus Katedralskole og blev mag.art i historie fra Århus Universitet i 1956. an virkede en tid som arkivar ved landsarkiverne i Viborg og København.

I 1970 blev han leder af Lokalhistorisk Afdeling ved Københavns Universitet, en post han beklædte i 30 år.

Knud Prange var meget skrivende. Allerede som ung magister udgav han "Heraldisk nøgle til nyt dansk adelsleksikon". Dette værk var længe den eneste vej til adelsvåbnernes identificering.

Senere udgav han en lang række bøger om lokalhistorie, adelshistorie og slægtsforskning. Han underviste i gotisk skriftlæsning og var konsulent for Nationalmuseets værk "Danmarks Kirker".

Knud Prange beklædte endvidere en lang række tillidsposter, og var i årene 1966-1974 redaktør af Fortid og Nutid og var siden 1999 æresmedlem af Societas Heraldica Scandinavica.

Æret være Knud Pranges minde.

Olga Pedersen

Niels Kayser Nielsen(1949-2012)

Niels Kayser Nielsen blev i 1978 cand. mag. i fagene nordisk litteratur og historie. Han blev herefter ansat ved Odense universitet indtil 1999. Dette år blev han lektor i historie ved Århus universitet.

Kayser Nielsen havde et omfattende forfatterskab til bøger og artikler bag sig. Han kaldte sig kulturhistoriker og skrev om grænsekultur, sport, madkultur, nordisk foreningsliv, brug og misbrug af historien og meget mere.

Historisk Samfund for Ribe Amt fik til 1912-årbogen en artikel fra ham. Den er et fint eksempel på

Kaysers Nielsens kulturhistoriske tilgang til et stykke lokalhistorie om to vestjyske mænds liv som landmænd og lærere i slutningen af det 19. årh.

Ved en fænomenologisk analyse af deres breve og erindringer viser Kayser Nielsen, hvorledes de to mænd på forskellig vis engagerer sig i det vestjyske landbosamfunds modernisering, hvor deres livsbaner krydses i smørproduktionen. Det er lokalhistorie af høj kvalitet.

Kayser Nielsen havde lovet Historisk Samfund for Ribe Amt en artikel til næste års årbog, men hans alt for tidlige død Langfredag d. 6/4 satte desværre en stopper for hans produktive forfatterskab.

Æret være mindet om Niels Kayser Nielsen.

Ole Nørskov Nielsen

Generalforsamling 2012

Generalforsamlingen og årsmødet 2012 fandt sted den 27.3. på Fiskeri- og Søfartsmuseet i Esbjerg.

Ordstyrer var formand for Esbjergs kulturudvalg, Knud Jager Andersen.

Nyvalg til bestyrelsen var Jens Erik Starup, Grindsted. Alle øvrige valg til bestyrelsen var genvalg.

Nyvalgt suppleant var Jeremy Watts fra Vorbasse og ny som revisor Søren Frederiksen, Bække.

Det blev vedtaget at forhøje kontingentet med 25 kr. så det nu lyder på 150 kr. årligt. H. K. Kristensen prisen 2012 blev tildelt fhv. museumsinspektør Ole Faber, Janderup.

Efter generalforsamlingen fortalte museumsinspektør Mette Guldborg, Esbjerg om Nationalpark Vadehavet.

Beretning 2012

Et år er atter gået. Jeg ved ikke om I også synes det, men jeg tror tiden accelererer. Det går enormt hurtigt. Jeg synes næsten det virker som om det var i sidste uge vi stod i Ølgod Kulturhus i samme ærinde som i dag. Nemlig at gøre status over det forgangne år i Historisk Samfund for Ribe Amt.

For mig er det altid en stor dag. Jeg har også sådan lidt sommerfugle i maven. Hvad vil der ske på generalforsamlingen.

Får jeg gjort en ordentlig årsberetning. Er medlemmerne tilfredse med vores indsats i året der gik eller er der forventninger, vi ikke har levet op til.

Alle sådanne tanker huserer i hovedet på én sådan en dag. Nu står vi her så. Nu må det så briste eller bære. Nu ønsker man jo også at medlemmerne melder om ros eller ris. Det er den måde vi kan blive bedre på. I det forløbne år begyndte vi vore arrangementer med et foredrag på Hotel Arnbjerg i Varde. Foredraget var arrangeret i samarbejde med Folkeuniversitetet. Det var museumsinspektør Annette Hoff fra Horsens Museum der fortalte om Karen Rosenkrantz de Lichtenbergs dagbøger og regnskaber. Det var historier fra herregården Bistrup i Horsens i 1771-1796.

Jeg var ikke til stede, jeg var i Canada på den tid, men Mette Guldborg var der, og har fortalt at de fremmødte var begejstrede for foredraget.

Vores årsmøde og generalforsamling blev som nævnt, afholdt i Ølgod i Kulturhuset, og det var et rigtigt fredeligt og godt møde. Ingen protester eller tumulter og de bestyrelsesmedlemmer, der var påvalg, Mette Guldborg, Mogens Hansen og Søren Mulvad blev alle genvalgt. Det var også tilfældet med suppleanterne Jens Erik Starup og Svend Bek-Pedersen.

Revisor Edel Overgaard blev ligeledes

genvalgt, mens Frede Møller Kristensen ikke ønskede at stille op til genvalg, og hans sted valgtes Torben Hestehave fra Ribe.

Efter generalforsamlingen viste leder af konserveringscenter Vest, der har til huse i Kulturhuset, Michael Højlund Rasmussen, rundt og fortalte om de spændende ting, der foregår her. Det var noget der interesserede, og som kunne have strakt sig over mange flere timer, hvis det stod til deltagerne.

Det næste vi havde annonceret var en forårsaften i Glejbjerg, hvor vi først mødtes i Aastrup kirke og beså runerne på de to korvinduer, man har at fremvise her. Derefter gik turen til Glejbjerg Hotel hvor vi fik kaffe med lagkage og så lysbilleder og hørte om én af de præster, der har sat sit mærke på dette sogn i årene 1935- 1970, Knud Høgsbro Østergaard. Der var ca. 45 fremmødte og stemningen var god og spørgelysten stor.

Så var vi fremme ved den 28. maj og bus-sen afgik til Gotlandsturen. Det er næsten ved at være en tradition. Det var andet år vi sammen med Det antikvariske Selskab i Ribe, Esbjerg og Omegns Museumsfor-ening og Sydvestjysk Folkeuniversitet, ar-rangere Gotlandsture. Lektor Bent Iversen fra Folkeuniversitetet er guide på turene. En engageret og smittende guide, der viser Gotlands kirker frem med stor glæde og entusiasme.

Lørdag den 3. september præsenterede vi

årbogen 2011. Det fandt sted i amtets nordlige hjørne, Nymindegab Museum. Men afstanden havde ikke afholdt medlemmerne fra at møde op. Der kom ca. 50. Varde Museum var vært ved kaffe og Winerbrød og jeg tror de måtte hen til bage- ren i en fart. Man sad lidt tæt, men stem-ningen var god og humøret højt. Muse-umsinspektør Marianne Ploug fra Varde Museum, præsenterede årbogen med gode ord, og museumsinspektør John V. Jensen skar Winerbrød i skiver, hentede kaffe og sluttelig viste han rundt på museet og for- talte om de mange malerier, der pryder væggene. Det var en rigtig god eftermid- dag som Historisk Samfund er Varde Mu- seum stor tak skyldig for.

Søndag den 25. september var der så rundvisning ved Filsø. Niels Peter Nielsen fra Filsø Avlsgård ledede denne tur og for- talte om Filsøs moderne historie, som be- gyndte i 1848, da to handlekraftige gods- ejere A. Tranberg og K. Knudsen opkøbte søen med den hensigt at afvande den.

Nu skal området føres tilbage til sin op- rindelse og det var egentlig sidste udkald til at få området at se, før det bliver sat under vand igen. Området er opkøbt af Aage W. Jensens fond, og vil blive et stort naturreservat med fugle og dyreliv som i fordums tid.

Efter den lidt våde eftersommer havde vejrguderne, der altid er venlige når vi har et arrangement, ladet solens skinne hele dagen fra en skyfri himmel. Vi sad i græs-

set og drak den medbragte kaffe og vi var 110 deltagere. En dejlig dag.

En dejlig aften havde vi også den 15. november på Ribe Kunstmuseum, hvor vi besøgte og hørte om den store restaurering, der er blevet muligt gennem en gave fra A. P. Møller.

Det var en utrolig god aften hvor 25 deltagere hørte guiderne fortælle om en særudstilling fra Den Hirsprungske Samling i København.

Det var årets arrangementer og vi synes selv de var gode, men vi er meget modtagelige for udmeldinger, der indeholder både ros og ris. Det kunne også være nogle der sad med ønsker, forslag til andre steder/andre oplevelser.

Men vi er jo inde i et nyt år, og i bestyrelsen synes vi det bliver et spændende år med de arrangementer, vi har tilrettelagt. Vi skal på besøg i Historisk Samling for besættelsestiden, på byvandring i Varde, på tur til Gotland og Glucksborg og Kobbermølle. Vi har foredrag og naturligvis årbogen 2012, der vil indeholde spændende artikler.

Alt det kan I læse om i vores program for 2012.

En stor glædelig ting kan jeg nævne at Vejen Kommune har stillet et lokale til rådighed for os i Holsted, til opbevaring af vores efterhånden store boglager. Det har været et mangeårigt problem og efterhånden er det umuligt at flytte rundt med de mange bøger. Vi er Vejen Kommune en

stor tak skyldig for dette.

Endvidere har vi bogudgivelser på bedingen. Først Søren Mulvad, der har skrevet om Digebisser ved byggeriet af Ribe diget. Bogen er et jubilæumsskrift i anledning af Ribe Digets 100 års jubilæum og udgives i samarbejde med Digebestyrelsen.

Derefter er vi to personer, Bent Bækgaard-Mortensen, Ribe og mig, der arbejder på en udgivelse om de to egnsmalere, Niels Holbak og Marius Skov. Vi håber meget at få dette projekt på gaden inden årets udgang. Alt er afhængig af om vi kan skaffe midler til trykningen. Vi har søgt forskellige fonde og fået tilsagn fra flere. Vi har søgt Kommunerne og fået tilsagn fra Varde og Fanø, mens Billund Kommune har meddelt os, at man ikke finder historierne lokale nok til at de vil støtte udgivelsen. Esbjerg og Vejen Kommuner venter vi på svar fra, men vi er optimistiske.

Som I kan høre er der stadig gang i det 110 årige Historiske Samfund. Danmarks ældste. Stiftet på Askov Højskole i 1902. Medlemstallet for 1902 er ikke nævnt i det års årbog, men i 1905 var der 527 medlemmer. Det kostede to kroner årligt at være medlem.

Vi har i dag ca. 800 medlemmer. Men vi vil gerne have flere og beder generalforsamlingens deltagere gøre en indsats for dette.

Knud Jager Andersen. Foto: Mette Guldborg

Til slut vil jeg gerne rette en stor tak til vore tilskudsgivere for 2011. Esbjerg, Varde, Fanø og Vejen Kommuner. Til vores store skuffelse har Billund Kommune endnu engang meddelt os, at de ikke støtter os.

Vi takker Lida og Oskar Niensens fond, der støtter os hvert år, og hvis støtte er til stor opmuntring for os.

Endelig vil jeg gerne rette en personlig tak til alle medlemmer, der har deltaget i vore arrangementer.

Det er så hyggeligt at møde jer, og efterhånden kende en del af jer.

Jeg vil også gerne takke bestyrelse for et godt samarbejde i 2011. Tak til Ole Nørskov, og Søren Mulvad for samarbejde omkring redaktionsarbejdet. Det er berigende at være involveret i foreningsarbejde, når det fungerer så fint som det gør hos os i Historisk Samfund.

Tak alle sammen.

Årsregnskab 2011

Indtægter

Kontingent		85.093,90
Tilskud/Kulturministeriet	0,00	
Tilskud/Oscar Niensens fond	5.000,00	
Tilskud/Esbjerg Kommune	3.600,00	
Tilskud/Varde Kommune	2.000,00	
Tilskud/Vejen Kommune	2.000,00	
Tilskud/Fanø Kommune	<u>500,00</u>	13.100,00
Renter og gebyrer		7.455,57
Copydan		632,94
Bogsalg		<u>15.731,40</u>
I alt		122.013,81

Udgifter

Årbogen, trykning	72.223,75	
Årbogen, distribution, honorar og redaktion	15.490,73	
Møder og arrangementer	5.309,25	
Lokaleleje til kontor, arkiv og lager	19.200,00	
Telefon og internet	4.000,00	
Kontorartikler	8.611,74	
Bestyrelsesmøder m.m.	8.603,81	
Porto	8.138,00	
Gave	<u>289,80</u>	141.867,08
Underskud		<u>19.853,27</u>

Status

Aktiver

Kassebeholdning		2.718,50
Erhvervs giro 6043194		5.533,31
Erhvervs konto 6880004152		373,94
Vestjysk Bank		153.935,45
Investeringsbeviser		144.331,20
Boglager		<u>6.250,00</u>
Aktiver i alt		313.142,40

Passiver

Fejlindbetaling		<u>935,00</u>
Balance		312.207,40

Egenkapital

Egenkapital pr. 1. januar 2011	337.258,83	
- Kursændring investeringsbeviser	5.198,16	
- Underskud 2011	<u>19.853,27</u>	
Balance		<u>312.207,40</u>

Nye medlemmer

Tage Brik	Vibevangen 5, Bryndum	6715	Esbjerg N
Bent Bækgaard-Mortensen	Sct. Laurentiigade 11	6760	Ribe
Karen Büchert	Marskvej 11, Øster Vedsted	6760	Ribe
Thue Christensen	Skovbøllingvej 2	6752	Glejbjerg
Flemming og Benedikte Holm	Tangevej 13	6760	Ribe
Torben Jespersen	Østergade 24, 2	4930	Maribo
Lis Lauridsen	Spættevej 4	6760	Ribe
Knud Aage Nielsen	Fåborgvej 8	6752	Glejbjerg
Inger og Arne Primdal	Vestergade 25	6622	Bække
Inger og Erling Schellerup	Lovrupvej 28	6670	Holsted
Betty Wurtz	Søndre Skadsvej 32	6705	Esbjerg Ø

H. K. Kristensens pris

Det er en stor glæde for os i Historisk Samfunds bestyrelse at tildele dig H. K. Kristensens ærespris 2012.

Du har om nogen fortjent den. Hvem her i amtet kender ikke dit arbejde for Varde Museum. De første år var præget af det, du havde uddannet dig som, arkæologiske arbejder, og du deltog i mange udgravninger, ledet fra Varde Museum.

Det blev det ikke ved. Da du blev ansat som leder af museet i Varde, viste det sig at du havde andre interesser end at grave i jorden. Din store interesse og viden om malerkunst gjorde Varde Museum kendt for sine samlinger af malerier. Hvem kender i dag ikke Otto Frello, den utidige maler, denne fantastiske kunstner, som du var den, der "trak frem" på vores egn, hvor han var født, og fik os alle til at stile til Varde for at se de mærkelige billeder af en verden, set med nye og andre øjne.

Du viste os også Christen Lyngbo fra Vrøgum, der har malet Vestjylland før de tyske turister tog over, og da Nymindegab museet åbnede i 2006, viste du os, at Nymindegab havde sine egne malere.

Du har vist os at vores egn er rigt repræsenteret i dansk malerkunst.

I en lang årrække var du storindsamler af Rav, det vestjyske guld, måske gik du i havstokken i tidlige morgentimer og samlede, før turisterne kom ud af fjerene. I al

Ole Faber

fald havde du en stor samling, da Ravmuseet blev åbnet i 1998.

Bygningsbevaring var én af dine kæpheste, hvorom det smukke Jugendhus i Varde er et eksempel.

Om Tirpitz stillingen kan komme ind un-

der begrebet bygningsbevaring er måske nok et spørgsmål, men at det er en stor turistattraktion er en sandhed.

Første og sidst er du den, der har vist os at Varde egnen har haft en lang række store guldsmedemestre, helt tilbage i 1600-hundredårene.

Dine udgivelser omkring dette, og den store sølvudstilling på Varde Museum vidner herom. Du har holdt foredrag om sølv i forsamlingshusene, hvor folk er kommet med arvesølvet og har fået det bedømt af en kender.

Dine bogudgivelser spænder vidt, omkring Otto Frello, Hans Tyrrestrup, Marie Luplau og Emilie Mundt, og de store bøger om Varde sølvet.

Ole, vi kan blive ved at nævne ting du har været involveret i. Du har sat dig spor i vores amt, der vil blive stående for eftertiden. Varde By kan være stolt af dig.

Historisk Samfund hvis formål det er, at fremme og bevare den historiske interesse i vores amt, er meget glade for i dag at kunne hædre dig med H. K. Prisen. Tak for din indsats for bevaring af vores egns historie og tillykke med prisen.

Bibliografi

Bibliograf 2012

Historisk Samfund for Ribe Amt bringer hvert år en liste over bøger og tidsskrifter, der vedrører det gamle Ribe Amts historie.

Oversigten er udarbejdet efter oplysninger fra biblioteker, museer, arkiver og private personer, der velvilligt har stillet deres udgivelser til rådighed for redaktionen.

Her vil man fortsat være meget taknemlig for oplysninger, der kan føre til, at listen bliver så komplet som muligt.

Årbøger og årsskrifter

By, marsk og geest 2011. Kulturhistorisk årbog for Sydvestjylland. Ribe 2011

Dansk medicinhistorisk årbog 2011.

Fra Ribe Amt. Historisk Samfund for Ribe Amts årbog 2011. Esbjerg 2011.

Glimt fra Bække og Veerst sogne. Årsskrift for Bække-Veerst Lokalkiv 2011. Bække 2011.

Kulturhistorisk guide til det danske Vadehavsområde.

Lokalårbogen for Bramming. Årbog for Lokalhistorisk Forening for Bramming-egnen. 2011.

Lokalhistoriske meddelelser. Udgivet af Varde Lokalhistoriske Forening 2011.

Opdatering 2010. Årbog for Museet for Varde By og Omegn & Ringkøbing-Skjern Museum.

Opdatering 2011. Årbog for Museet for Varde By og Omegn & Ringkøbing-Skjern Museum.

Ribe Katedralskole 2011. Ribe 2011.

Sjæklen. Årbog for Fiskeri- og Søfartsmuseet Saltvandsakvariet i Esbjerg. Esbjerg 2010.

Anden Verdenskrig

Andersen, Niels: »Knægt under krigen 1940-1945« i Fra Ribe Amt 2011 s. 103-110.

Bøllund, Richard: »Esbjerg i Atlantvolden. Mål for en allieret invasion?« i Sjæklen 2010 s. 63-75.

Christensen, Flemming: »Børnebespisning i Ribe og norgeshjælpen under krigen« i Fra Ribe Amt 2011 s. 93-102.

Hansen, Lulu Anne: »Fra havet staar en Guldstrøm ind over Byen«. Om fiskerierhvervet i Esbjerg under besættelsen« i Sjæklen 2010 s. 39-62.

Jensen John V.: »Det gør en forskel – krigergrave i et nationalt erindringsperspektiv« i opdatering 2011 s. 79- 87.

Jensen John V.: »Versöhnung über den Gräbern – krigskirkegårde fra Anden Verdenskrig« i Kirkegårdskultur 2011-2012 s. 60-77.

Arkæologi

Andresen, Stina Trolldoft: »Vikingerne ved Tistrup« i opdatering 2010 s. 171-179.

Bentsen, Lars Chr.: »"stolperne som er afrådnet ved jordskillet"- en lille renæssancegård i Skonager"« i opdatering 2010 s. 156-162.

Bentsen, Lars Christian: »En armbrøst fra Varde« i opdatering 2011 s. 64-68.

Frandsen, Lene: »Årets arkæologi« i opdatering 2010 s. 87-100.

Frandsen B. Lene & Poul Krogh Jørgensen: »Årets arkæologi« i opdatering 2011 s. 21-44.

Frandsen, Lene B.: »Detektortræf. Fantastiske fund fra vikingetidslokaliteter« i opdatering 2011 s. 182-187.

Grundvad, Bente & Lars Chr. Bentsen: »Stenhuggeren, bronzestøberen og vikingebonden« i opdatering 2011 s. 188-198.

Jensen, Troels Bo: »Fiskergade i Ribe« en arkæologisk undersøgelse i forbindelse med gaderenovering i 2009. i By, marsk og geest 2011 s. 34-45.

Lauridsen, Jens G.: »10 000 års ravfeber. Hængesmykker fra ældre stenalder« i opdatering 2011 s. 117-123.

Lorange, Tine: »Full-body CT-scan af nogle gamle vestjyder – udgravning af urner fra tuegravpladsen

ved Årre« i opdatering 2010 s. 139-145.
 Møller, Niels Algreen: »På kanten af marsken. Gårde fra yngre bronzealder og ældre jernalder ved Sønderbøl« i opdatering 2011 s. 199-208.
 Post, Camillia: »Nye undersøgelser i Ribe vestby« i By, marsk og geest 2011 s. 46-62.
 Rauh, Jytte: »Klebækthøjene aktuelle igen i 2011« i Årsskrift for Bække-Veerst 2011 s. 17.
 Riede, Felix, Steffen Laursen og Ejvind Hertz: »Ingvor Filtenborgs flintsamling« i By, marsk og geest 2011 s. 5-20.
 Søvsø, Mette Højmark: »Sparebøsser i middelalderens Ribe« i By, marsk og geest 2011 s. 63-68.
 Voss, Olfert: »Bækkemonumentet« I Årsskrift for Bække-Veerst 2011 s. 13-16.

Bogsamlinger

Kristensen, Birgit Juul: »Statskonsulent K. Hansen. En af landbrugets mænd og hans bøger« i Fra Ribe Amt 2011 s. 73-92.

Egnshistorie

Ejstrup, Jannie Uhre & Merete Vigen Hansen: »Filsø i forvandling« i opdatering 2011 s. 106-113
 Juhl, Magne: »Den første selvstændige møllerslægt på Albæk Mølle i Vester Nykirke Sogn« i Lokalårbogen for Bramming s. 71-80.
 Justesen Lasse, Kim Clausen, Peter Carstensen & Christian Ringskou: »Bork Havn- fjordfiskerleje og turistdestination« i opdatering 2010 s. 17-33.
 Mulvad, Søren og Morten Søvsø: "Skallebæk Mølle i Seem Sogn" i By marsk og geest 2011 s. 21-33.
 Møller, Niels Algreen: »Øjeblikbilleder i sandet. Nye udgravninger på Selager« i opdatering 2010 s. 130-138.
 Ploug, Marianne: »Kulturmiljøer i Varde Kommune 2010« i opdatering 2010 s. 34-47.
 Poulsen, Doris og Tage Nielsen: »Vong, Ravnsø og Gummemark« i Lokalårbogen for Bramming 2011 s. 54-70.
 Rauh, Jytte: »Hvorfor kaldte hun sig Rigmor« i Årsskrift for Bække-Veerst s.18-22.

Vikkelsø-Nielsen, John: »Hamborggård« i Årsskrift for Bække-Veerst s. 23-29.
 Watts, Jeremi. Vorbasse. Fortællinger fra en levende landsby. Adlandia 2010.
 Watts, Jeremi. Lægen og landsbyen. Billund 2010.

Erindringer

Kristensen, Birgit Juul: »Statskonsulent K. Hansen. En af landbrugets mænd og hans bøger« i Fra Ribe Amt 2011 s. 73-92.
 Watts, Jeremi. Lægen og landsbyen. Billund 2010.

Fattigforhold

Frederiksen, Søren: »Fattigfolk yderst på Bække Mark« i Årbog for Bæk-Veerst 2011 s. 4-11.

Gravminder

Rheinheimer, Martin: »Skibe for Evigheden. Gravsten og regional kultur ved Nordsøkysten« i Sjøklen 2010 s. 89-111.

Gårdhistorie

Frederiksen, Søren: »Fattigfolk yderst på Bække Mark« i Årbog for Bække-Veerst 2011 s. 4-11.
 Vikkelsø-Nielsen, John: »Hamborggård« i Årsskrift for Bække-Veerst 2011 s. 23-29

Hav- og landmøller

Andersen, Lise: »Træk af dansk møllers teknologihistorie« i Guide til Vadehavets landskab.
 Hahn-Pedersen, Morten: »Møller på havet. Om havmølleparkens udvikling og perspektiv« i Sjøklen 2010 s. 9-38.

Hvalfangst

Guldberg, Mette: »Hval- og sælfangere fra Vadehavet« i Sjøklen 2010 s. 77-86.

Industri og erhverv

Christensen, Hans. Præcision siden 1931- fra transportforening til moderne full-service transportkoncern. Tarn 2010.

Hansen, Lulu Anne: »'Fra havet staar en Guldstrøm ind over Byen'. Om fiskerierhvervet i Esbjerg under besættelsen« i Sjøklen 2010 s. 39-62.

Guldberg, Mette: »Hval- og sælfangere fra Vadehavet« i Sjøklen 2010 s. 77-86.

Justesen Lasse, Kim Clausen, Peter Carstensen & Christian Ringskou: »Bork Havn- fjordfiskerleje og turistdestination« i opdatering 2010 s. 17-33.

Lyngstrøm, Henriette: »På sporet af en god historie – Robert Thomsen, stålværket i Varde og det gamle jern« i opdatering 2011 s. 169-175.

Jensen, Ingrid: »Butikker og erhverv i den gamle landsby« i i Lokalårbogen 2011 s. i Lokalårbogen 2011 s. 47-53.

Thomsen, Merete Bo: »Da Ribe Jernstøberi flyttede østpå...« i Fra Ribe Amt 2011 s. 41-54.

Jubilæer

Holst, Ester: »Gørding skoles 100 års jubilæum« i Lokalårbogen 2011 s. 36.

Kalkbrænderi

Nørby, Jens. Varde kalkovn ved pramstedet. Varde 2011.

Krigshistorie

Juhl, Magne: »Hans Hansen Winds dødsfald på det engelske fangeskib Bahama i Cathams Revier i 1812, samt om forholdene hjemme i Gørding« i Fra Ribe Amt 2011 s. 111-118.

Kulturmiljø

Ejstrup, Jannie Uhre & Merete Vigen Hansen: »Filsø i forvandling« i opdatering 2011 s. 106-113

Ploug, Marianne: »Kulturmiljøer i Varde Kommune 2010« i opdatering 2010 s. 34-47.

Ploug, Mariann, John V. Jensen, Jannie Uhre Ejstrup & Charlotte West: »Kulturmiljøer I Varde Kommune 2011« i opdatering 2011 s. 45-57.

Kunsthistorie

Jensen, Claus Kjeld&Mett Bjerrum Jensen: »Liv i

ler« i opdatering 2010 s. 121-129.

Jensen, John V.: »Nymindegabmalerne – om malkolonien i Nymindegab ca. 1880-1960« i Fra Ribe Amt 2011 s. 5-32.

Jensen, John V.: »En hilsen fra Christian IV's tid. Dokumenter fra Outtrup« i opdatering 2010 s. 60-73.

Rasmussen, Michael-Højlund: »Papegøjen der forsvandt – om Otto Frellos maleteknik« i opdatering 2011 s. 103-105

Landbrug

Kristensen, Birgit Juul: »Statskonsulent K. Hansen. En af landbrugets mænd og hans bøger« i Fra Ribe Amt 2011 s. 73-92.

Poulsen, Svend Mose: »Mergelgravning i Årre og omegn« i Fra Ribe Amt 2011 s. 33-40.

Legater

Mulvad, Søren: »Der var engang et legat« i Fra Ribe Amt 2011 s 119-122.

Mulvad, Søren: »Legatstifteren Therkel Jørgensen« i Fra Ribe Amt 2011 s. 123-128.

Missionshuse

Abildtrup, Svend Erik: »Glimt af liv og levned i og omkring missionshuset Bethel 1937-1946« i Lokalårbogen for Bramming 2011 s.16-22

Poulsen, Doris og Tage Nielsen: »'Betel' – Missionshuset i Bramming« i Lokalårbogen for Bramming 2011 s.8-15.

Nationalpark og Vadehav

Andersen, Lise: »Møller i Vadehavets landskab« i Guide til Vadehavsområdet.

Brodde, Marco. På kanten af Vadehavet – Danske kunstnere for Natur og Miljø besøger Esbjerg Kommune. Esbjerg 2010.

Guldberg, Mette: »Havne og ladepladser i Vadehavsregionen« i guide til Vadehavsområdet.

Guldberg, Mette: »Hval- og sælfangere fra Vadehavet« i Sjøklen 2010 s. 77-86.

Jepsen, Palle Uhd: »Vadehavet – en ny nationalpark« i Fra Ribe Amt 2011 s. 55-72.

Jørgensen, Mette Esbjerg: »Landsbyudvikling i Esbjerg Kommune« i guide til Vadehavsområdet.

Nørgaard, Henning: »Esbjerg Havn – en moderne erhvervshavn« i guide til Vadehavsområdet.

Overgaard, Anne Marie: »Højer Møllens historie – og lidt om møllerne på egnen« i guide til Vadehavsområdet.

Rheinheimer, Martin: »Skibe for Evigheden. Gravsten og regional kultur ved Nordsøkysten« i Sjøklen 2010 s. 89-111.

Slyngborg, Mette: »Bærende bevaringsværdier i landsbyer under udvikling« i guide til Vadehavsområder.

Stoumann, Ingrid: »Oldtidens landsbyer« i guide til Vadehavsområdet.

Søvsø, Morten: »Ribes havne gennem jernalder, vikingetid og middelalder« i guide til vadehavsområdet.

Personalhistorie

Desvignes-Villadsen, Poul: »40 år ved tasterne« i Lokalårbogen for Bramming 2011 s. 92-96.

Jensen, Ingrid: »Dobbeltportræt af vognmand Hans Sørensen og hans kone Kathrine, Bramming« i Lokalårbogen for Bramming 2011 s. 97-100.

Rauh, Jytte: »Hvorfor kaldte hun sig Rigmor« i Årsskrift for Bække-Veerst 2011 s.18-22.

Skibshistorie og søfart

Christensen, Rene Schrøder: »Restaureringen af Ane Catrine- en vadehavsevert af enestående national betydning« i Sjøklen 2010 s. 113-133.

Justesen Lasse, Kim Clausen, Peter Carstensen & Christian Ringskou: »Bork Havn- fjordfiskerleje og turistdestination« i opdatering 2010 s. 17-33.

Rheinheimer, Martin: »Skibe for Evigheden. Gravsten og regional kultur ved Nordsøkysten« i Sjøklen 2010 s. 89-111.

Skolehistorie

Bjerregaard, Jens. Gymnasiet i centrum fra gamle mod nye tider. Esbjerg Statsskole. Esbjerg 2011.

Holst, Ester: »Gørding skoles 100 års jubilæum« i Lokalårbogen 2011 s. 36.

Slægtshistorie

Rasmussen, Erik Flagstad. Flagstad-kroniken. Esbjerg 2005.

Rasmussen, Erik Flagstad. Farfar Emils kronike 2011. Esbjerg 2011.

Sygdomshistorie

Høy-Nielsen, Aja. Tuberkulose som folkesygdom – indsats og omkostninger 1900-1962. Esbjerg 2011.

Juhl, Magne: »Fødselshjælp set i relation til familien Nissen i Hillerup på Ribegnen og Spøttrup i Salling fra omkring 1771 til 1835« i Dansk medicinhistorisk årbog 2011 s. 95-115.

Teaterhistorie

Søndberg, Bonna: »Fra Gørding over Rødding til de skrå brædder i København« i Lokalårbogen for Bramming 2011 s.23-35.

Thura, Christian de: " Thalia i Vestergade - træk af Teatercafeens historie" i Lokalhistoriske meddelelser fra Varde 2011 s.3-16.

Tørvegravning

Poulsen, Doris og Tage Nielsen: »Tørvegravning i Hunderup Mose« i i Lokalårbogen for Bramming 2011 s. 81-85.

Vandkraft og elværker

Manø, Søren. Vandkraft i Vestjylland. Karlsgårde Vandkraftstation 1921-2011. Varde 2011.

Esbjerg Kommune

Abildtrup, Svend Erik: »Glimt af liv og levned i og omkring missionshuset Bethel 1937-1946« i Lokalårbogen for Bramming 2011 s.16-22.

- Andersen, Niels: »Knægt under krigen 1940-1945« i Fra Ribe Amt 2011 s. 103-110.
- Bjerregaard, Jens. Gymnasiet i centrum fra gamle mod nye tider. Esbjerg Statsskole. Esbjerg 2011.
- Brodde, Marco. På kanten af Vadehavet – Danske kunstnere for Natur og Miljø besøger Esbjerg Kommune. Esbjerg 2010.
- Bøllund, Richard: »Esbjerg i Atlantvolden. Mål for en allieret invasion?« i Sjøklen 2010 s. 63-75.
- Christensen, Flemming: »Børnebespisning i Ribe og norgeshjælpen under krigen« i Fra Ribe Amt 2011 s. 93-102.
- Christensen, Hans. Præcision siden 1931- fra transportforening til moderne full-service transportkoncern. Tarm 2010.
- Christensen, Rene Schrøder: »Restaureringen af Ane Catrine- en vadehavsevert af enestående national betydning« i Sjøklen 2010 s. 113-133.
- Desvignes-Villadsen, Poul: »40 år ved tasterne« i Lokalårbogen for Bramming 2011 s. 92-96
- Guldborg, Mette: »Hval- og sælfangere fra Vadehavet« i Sjøklen 2010 s. 77-86.
- Hahn-Pedersen, Morten: »Møller på havet. Om havmølleparkens udvikling og perspektiv« i Sjøklen 2010 s. 9-38.
- Hansen, Lulu Anne: »"Fra havet staar en Guldstrøm ind over Byen". Om fiskeriethvervet i Esbjerg under besættelsen« i Sjøklen 2010 s. 39-62.
- Hansen, Mogens: »En norsk jernovn fra Darum II« i Lokalårbogen for Bramming 2011 s. 86-88.
- Jensen, Troels Bo: »Fiskergade i Ribe« en arkæologisk undersøgelse i forbindelse med gaderenovering i 2009. i By, marsk og geest 2011 s. 34-45.
- Jensen, Ingrid: »Butikker og erhverv i den gamle landsby« i Lokalårbogen 2011 s. i Lokalårbogen 2011 s. 47-53.
- Jensen, Ingrid: »Dobbeltportræt af vognmand Hans Sørensen og hans kone Kathrine, Bramming« i Lokalårbogen for Bramming 2011 s. 97-100.
- Juhl, Magne: »Fødselshjælp set i relation til familien Nissen i Hillerup på Ribeejeren og Spøttrup i Salting fra omkring 1771 til 1835« i Dansk medicinhistorisk årbog 2011 s. 95-115.
- Holst, Ester: »Gørding skoles 100 års jubilæum« i Lokalårbogen 2011 s. 36.
- Høy-Nielsen, Aja. Tuberkulose som folkesygdom – indsats og omkostninger 1900-1962. Esbjerg 2011.
- Juhl, Magne: »Hans Hansen Winds dødsfald på det engelske fangeskib Bahama i Cathams Revier i 1812, samt om forholdene hjemme i Gørding« i Fra Ribe Amt 2011 s. 111-118.
- Juhl, Magne: »Den første selvstændige møllerslægt på Ålbæk Mølle i Vester Nykirke Sogn« i Lokalårbogen for Bramming s. 71-80.
- Kristensen, Birgit Juul: »Statskonsulent K. Hansen. En af landbrugets mænd og hans bøger« i Fra Ribe Amt 2011 s. 73-92.
- Mulvad, Søren og Morten Søvsø: »Skallebæk Mølle i Seem Sogn« i By marsk og geest 2011 s.21-33.
- Mulvad, Søren: »Der var engang et legat« i Fra Ribe Amt 2011 s 119-122.
- Mulvad, Søren: »Legatstifteren Therkel Jørgensen« i Fra Ribe Amt 2011 s. 123-128.
- Petersen, Sam Højst: »Vejrup-Endrup Fritidscenter« i Lokalårbogen for Bramming 2011 s. 37-46.
- Post, Camilla: "Nye undersøgelser i Ribe vetby" i By, marsk og geest 2011 s. 46-62.
- Poulsen, Doris og Tage Nielsen: »"Betel" – Missionshuset i Bramming« i Lokalårbogen for Bramming 2011 s. 8-15.
- Poulsen, Doris og Tage Nielsen: »Vong, Ravnso og Gummemark« i Lokalårbogen for Bramming 2011 s. 54-70.
- Poulsen, Doris og Tage Nielsen: »Tørvegravning i Hunderup Mose« i i Lokalårbogen for Bramming 2011 s. 81-85.
- Rheinheimer, Martin: »Skibe for Evigheden. Gravsten og regional kultur ved Nordsøkysten« i Sjøklen 2010 s. 89-111.
- Riede, Felix, Steffen Laursen og Ejvind Hertz: »Ingvor Filtenborgs flintsamling« i By, marsk og geest 2011 s. 5-20.

Søndberg, Bonna: »Fra Gørding over Rødding til de skrå brædder i København« i Lokalbogen for Bramming 2011 s. 23-35.

Søvsø, Mette Højmark: »Sparebøsser i middelalderens Ribe« i By, marsk og geest 2011 s. 63-68.

Thomsen, Merete Bo: »Da Ribe Jernstøberi flyttede østpå...« i Fra Ribe Amt 2011 s. 41-54.

Thøstesen, Charlotte Bie m. fl.: »Hvidnåse – fra stranding til udstilling« i Sjæklen 2010 s. 135-141.

Varde Kommune

Andresen, Stina Trolldoft: »Vikingerne ved Tistrup« i opdatering 2010 s. 171-179.

Bentsen, Lars Chr.: »"stolperne som er afrådet ved jordskille"- en lille renæssancegård i Skonager"« i opdatering 2010 s. 156-162.

Bentsen, Lars Christian: »En armbrøst fra Varde« i opdatering 2011 s. 64-68.

Ejstrup, Jannie Uhre & Merete Vigen Hansen: »Filsø i forvandling« i opdatering 2011 s. 106-113

Frandsen, Lene: »Årets arkæologi« i opdatering 2010 s. 87-100.

Frandsen B. Lene & Poul Krøgh Jørgensen: »Årets arkæologi« i opdatering 2011 s. 21-44.

Frandsen, Lene B.: »Detektortræf. Fantastiske fund fra vikingetidslokaliteter« i opdatering 2011 s. 182-187.

Grundvad, Bente & Lars Chr. Bentsen: »Stenhuggeren, bronzestøberen og vikingebonden« i opdatering 2011 s. 188-198.

Jensen, Claus Kjeld & Mette Bjerrum Jensen: »Liv i ler« i opdatering 2010 s. 121-129.

Jensen, John V.: »Nymindegabmalerne – Om mallerkolonien i Nymindegab ca. 1880-1960« i Fra Ribe Amt 2011 s. 5-32.

Jensen, John V.: »En hilsen fra Christian IV's tid. Dokumenter fra Outrup« i opdatering 2010 s. 60-73.

Jensen John V.: »Det gør en forskel – krigergrave i et nationalt erindringsperspektiv« i opdatering 2011 s. 79-87.

Jensen John V.: »Versöhnung über den Gräbern –

krigskirkegårde fra Anden Verdenskrig« i Kirkegårdskultur 2011-2012 s. 60-77.

Justesen Lasse, Kim Clausen, Peter Carstensen & Christian Ringskou: »Bork Havn- fjordfiskerleje og turistdestination« i opdatering 2010 s. 17-33.

Lauridsen, Jens G.: »10 000 års ravfeber. Hængesmykker fra ældre stenalder« i opdatering 2011 s. 117-123.

Lorange, Tine: »Full-body CT-scan af nogle gamle vestjyder – udgravning af urner fra tuegravpladsen ved Årre« i opdatering 2010 s. 139-145.

Lyngstrøm, Henriette: »På sporet af en god historie – Robert Thomsen, stålværket i Varde og det gamle jern« i opdatering 2011 s. 169-175.

Manø, Søren. Vandkraft i Vestjylland. Karlsgårde Vandkraftstation 1921-2011. Varde 2011.

Møller, Niels Algreen: »Øjeblikbilleder i sandet. Nye udgravninger på Selager« i opdatering 2010 s. 130-138.

Møller, Niels Algreen: »På kanten af marsken. Gårde fra yngre bronzealder og ældre jernalder ved Sønderbøl« i opdatering 2011 s. 199-208.

Nørby, Jens. Varde kalkovn ved pramstedet. Varde 2011.

Ploug, Marianne: »Kulturmiljøer i Varde Kommune 2010« i opdatering 2010 s. 34-47.

Ploug, Mariann, John V. Jensen, Jannie Uhre Ejstrup & Charlotte West: »Kulturmiljøer i Varde Kommune 2011« i opdatering 2011 s. 45-57.

Poulsen, Svend Mose: »Mergelgravning i Årre og omegn« i Fra Ribe Amt 2011 s. 33-40.

Rasmussen, Michael-Højlund: »Papegøjen der forsvandt – om Otto Frellos maleteknik« i opdatering 2011 s. 103-105

Thura, Christian de: »Thalia i Vestergade - træk af Teatercafeens historie« i Lokalhistoriske meddelelser fra Varde 2011 s.3-16.

Vejen Kommune

Frederiksen, Søren: »Fattigfolk yderst på Bække Mark« i Årbog for Bække-Veerst 2011 s. 4-11.

Holsted Lokalarkiv. En by i krig. genoptryk Hol-

sted 2011.

Kristensen, Birgit Juul: »Statskonsulent K. Hansen. En af landbrugets mænd og hans bøger« i Fra Ribe Amt 2011 s. 73-92.

Rauh, Jytte: »Folketælling i 1911 for Bække« i Årbog for Bække-Veerst 2011 s. 11-12.

Rauh, Jytte: »Klebækhøjene aktuelle igen i 2011« i Årsskrift for Bække-Veerst 2011 s. 17.

Rauh, Jytte: »Hvorfor kaldte hun sig Rigmor« i Årsskrift for Bække-Veerst 2011 s.18-22.

Vikkelsø-Nielsen, John: »Hamborggård« i Årsskrift for Bække-Veerst 2011 s. 23-29

Voss, Olfert: »Bækkemonumentet« I Årsskrift for Bække-Veerst 2011 s. 13-16.

Watts, Jeremi. Lægen og landsbyen. Billund 2010.

Register

Emneregister 2012

Almue i Vestjylland – og dog,	45
Bibliografi,	179
Fortællingen om Dagny Olesen - Vardes første sabotør,	73
Fra Jyllands brune heder til landet over havet.,	125
Gedebukken - en erindring fra 1940'erne,	115
Generalforsamling,	171
H. K. Kristensens pris,	177
Jord eller blæk? - Et kulturhistorisk portræt af to vestjyske bondelærere,	99
Ly dum Mølle,	5
Pas på! Fjenden kommer (måske),	95
Sygehuse i Ribe indtil 1874,	29
Ubåde og slagskibe ved Vestkysten november 1916,	83

Forfatterregister 2012

Benny E. Jakobsen,	5
Ernst Jensen,	115
Flemming Christensen,	95
Jens Peter Østergaard,	83
Knud Andreassen,	73
Knud Prange,	45
Maren Madsen Christensen,	125
Niels Kayser Nielsen,	99
Søren Mulvad,	29

Stedregister 2012

Andreas Frausing Fridsch,	30,31
Barbara Marie Bech,	5
Bech Hansen,	5,7
Bendix Jensen,	7
Benny Jacobsen,	23
Carl Mogensen,	39
Chr. Bech,	5
Christian Jensen,	42
Christian Laursen,	34
Cornelius van den Bergh,	31
Dorthe Kirstine,	39
Fogtmann,	34,43
Frederik Glarmester,	30
Gudmund Bentsen,	5,6,7,27
Gunder Hansen,	42
Hansen,	32
Henrik Højer,	26
Herman Andersen,	16,19
Herman Christiansen,	23,25
Jens Møller,	6
Jørgen Nielbæk,	25
la Cour,	5,6,9
Levetzau,	30,31
Lytzau,	29
Marie Enevoldsdatter,	40
Marie Kirstine Christensen Beck,	42
Mette Christensen,	33,34
Mette Kristensdatter,	34
Mette Nielsdatter,	37
Niels Clausen,	11
Niels Ussing,	31
Poul la Cour,	5
R. P. Jacobsen,	18
Randrup,	33
Tue Bech Hansen,	5

Ulrich Adolph Bech,	5
Urne,	29,30,32,33,35
Vagn Henriksen,	25
Vagn Larsen,	25

Stedregister 2012

Altona,	1 40	8;179;180;181;182;184
Askov,	1 5;9;50;173	Varming Hede, 1 40
Blåbjerg,	1 23;24;25	Vejen, 1 105;173;174;184
Esbjerg,	1	Vejrup, 1 20;25;45;46;47;55;183
14;26;45;56;75;81;87;90;91;93;11		Vemmelev, 1 20
1;112;114;117;121;143;149;150;1		Vestjylland, 1
52;171;172;173;174;179;181;182;		7;9;15;32;45;70;114;177;182;184
183		Aabenraa, 1 10
Frøstrup,	1 10;20;21	Århus, 1 22;25;46;80;81
Gram,	1 40	Åsted, 1 10
Horsens,	1 12;14;46;79;171	
Kvong,	1 10	
Lindknud,	1 40	
Lydum,	1	
11;12;13;15;16;18;19;20;22;23;24;		
25;26;27		
Nr. Nebel,	1 5;7	
Nørre Tarp,	1 10	
Nørre Åby,	1 14	
Odense,	1 7;18;46	
Rendsborg,	1 40	
Ribe,	1	
1;2;3;5;15;23;27;29;30;31;32;33;3		
5;36;37;38;39;40;41;42;43;44;49;8		
3;95;96;97;98;112;114;171;172;17		
3;179;180;181;182;183;184		
Risskov,	1 18;36;80	
Skanderborg,	1 7	
Skjern,	1 25;179	
Slesvig,	1 40;150	
Sønder Hygum,	1 15	
Sønder Vissing,	1 7;8;9;15	
Sønder Vium,	1 9;10;20	
Tarp,	1 10;20	
Tømmerby,	1 42;122	
Vallekilde,	1 5	
Varde,	1	
23;33;34;36;47;56;57;59;73;74;75;		
76;77;78;79;80;81;82;100;103;105		
;136;143;171;172;173;174;177;17		

Bestyrelsen

Historisk Samfund for Ribe Amt
Stiftet 1902. Danmarks ældste Amtshistoriske Samfund

Bestyrelse:

Formand og redaktør:

Lokalhistoriker Olga Pedersen
Vestergade 6, 6670 Holsted
Tlf. 75 19 82 80.
e-mail: Olga.Pedersen@stofanet.dk

Næstformand:

Lærer Søren Mulvad
Varming Vesterby 9, 6760 Ribe
Tlf. 75 44 11 77.
e-mail: mulvadvarming@mail.com

Kasserer:

Jens Erik Starup
Horsbølvej 13, 7200 Grindsted
Tlf. 75 32 23 53.
e-mail: Jens.Starup@post2.tele.dk

Museumsleder Mogens Hansen
Frederiksberg Alle 13, 7200 Grindsted
Tlf. 51 18 29 55.
e-mail: Brammingegn@mail.dk

Museumsinspektør Mette Guldborg
Frodesgade 110A, 6700 Esbjerg
Tlf. 75 45 49 69.
e-mail: mg@fim.us.dk

Peder Thygesen Nielsen
Midtbyvej 10, 6857 Blåvand
Tlf. 75 27 56 04.

Henrik Præstholt
Nørrelundparken 1b, 6760 Ribe
Tlf. 23 23 44 84
e-mail: Henrikpr@stofanet.dk

Suppleanter:
Svend Bek-Pedersen,
Mejlvangvej 19, 6870 Ølgod
Tlf. 75 24 48 61

Jeremy Watts
Gl. Grenevej 2, 6623 Vorbasse
Tlf. 60 61 43 29

Redaktionsmedarbejder:
Ole Nørskov,
Slotsvangen 6, 6800 Varde
Tlf. 75 22 34 63

Ekspedition og kasse
Gironummer
E-mail
Kontingent
Konto

Jens Erik Starup
6 04 31 94
histsam@horsboel.dk
150 kr.
Danske Bank nr. 3737 6043194

Indhold

Benny E, Jakobsen Lydum Mølle	5
Søren Mulvad Sygehuse i Ribe indtil 1874.....	29
Knud Prange Almue i Vestjylland - og dog.....	45
Knud Andreasen Fortællingen om Dagny Olesen - Vardes første sabotør.....	73
Jens Peter Østergaard Ubåde og slagskibe ved Vestkysten november 1916	83
Flemming Christensen Pas på! Fjenden kommer (måske).....	95
Niels Kayser Nielsen Jord eller blæk? - Et kulturhistorisk portræt.....	99
Ernst Jensen Gedebukken - en erindring fra 1940'erne	115
Maren Madsen Christensen Fra Jyllands brune heder til landet over havet.	125
Mindeord	169
Generalforsamling	171
Nye medlemmer	176
H. K. Kristensens pris	177
Bibliografi	179
Register	186
Bestyrelsen	188